

Jakub Lewicki

Pałac biskupów krakowskich w Kielcach : przemiany zespołu w latach 1795-1864

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 26, 17-101

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAKUB LEWICKI

PAŁAC BISKUPÓW KRAKOWSKICH W KIELCACH PRZEMIANY ZESPOŁU W LATACH 1795-1864

Schyłek wieku XVIII jest bardzo ważną cezurą dla dziejów zespołu pałacu biskupiego¹. Na mocy postanowienia Sejmu Czteroletniego wszystkie dobra należące do biskupów krakowskich przeszły na własność skarbu państwa (Kuczyński 1989: 42-43). Kielce stały się (...) *dobrem narodowym*. Także i kielecki pałac przestał być rezydencją biskupów krakowskich. Wtedy skarbowi urzędnicy królewscy wykonali dokładny opis przejmowanych dóbr biskupów krakowskich². Po sporządzeniu niezbędnych dokumentów budowla opustoszała (por. il. 1).

Działania wojenne podczas wojny w obronie Konstytucji i późniejszego powstania T. Kościuszki nie spowodowały większych zniszczeń, ale różne podatki od dóbr narodowych i nadzwyczajne kontrybucje doprowadziły do zachwiania gospodarki finansowej w dobrach państwowych.

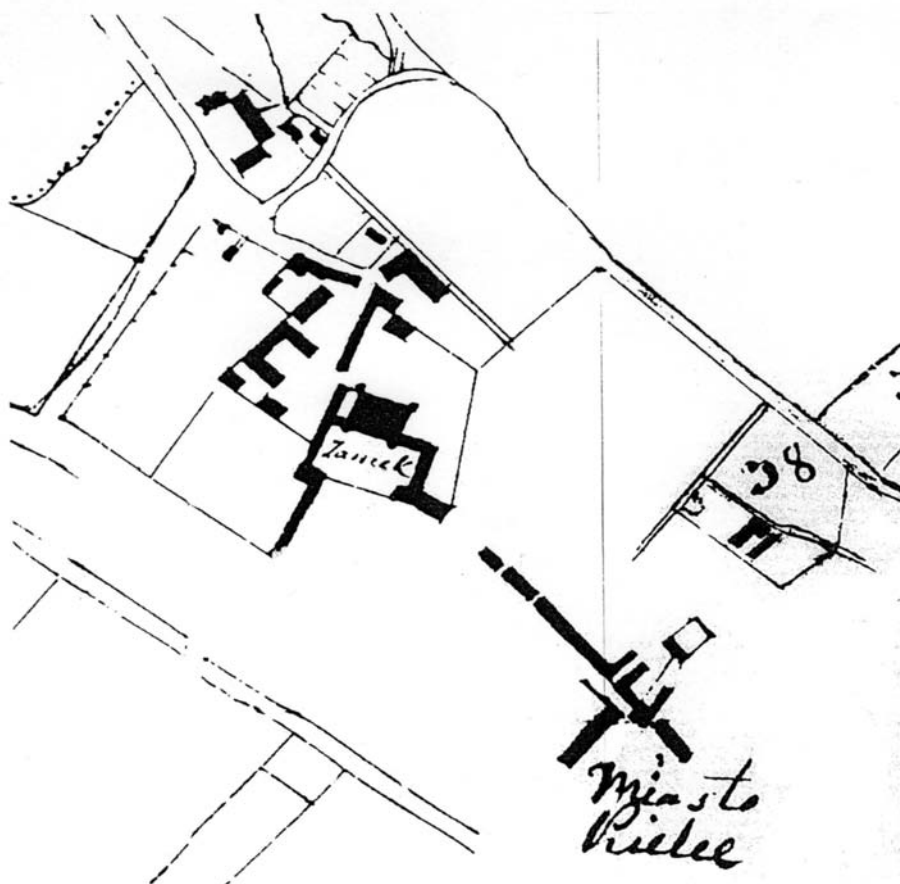
Kiedy Kielce znalazły się w obrębie tzw. Galicji Zachodniej stały się stolicą jednego z okręgów administracyjnych – tzw. cyrkułu (Mencel 1968: *passim*). Część skrzydła północnego pałacu zajęli urzędnicy (APwKi, RGR sygn. 113: 5), a w pozostałych budynkach ulokowano kwatery dla żołnierzy i magazyny. Jednak według urzędowych raportów zamek odebrano biskupom krakowskim dopiero w 1799 roku i wtedy został przejęty przez rząd austriacki³. W wydanym zarządzeniu zezwolono, aby w pałacu mieścił się konsystorz (...) *pod powagą biskupa krakowskiego zostający*. Gmach jednak był już własnością rządową i to właśnie władze państwowe rozporządzały budynkiem.

Losy gmachu odmieniło powołanie biskupstwa kieleckiego, które objęło tereny odłączone od diecezji krakowskiej (Kumor 1970: 342-353; 1971: 374-379).

¹ Dzieje zespołu w latach 1789-1864 były jedynie marginalnie poruszane w dotychczasowych pracach: J. Kuczyńskiego J.L. Adamczyka, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 115-117, 121. Niniejszy tekst został opracowany na podstawie materiałów archiwalnych ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Państwowego w Radomiu (APwR) i Archiwum Państwowego w Kielcach (APwKi).

² Inwentarze znajdują się w zbiorach AGAD oraz w APwR. Różnią się od siebie jedynie niewielkimi fragmentami, które prawdopodobnie powstały podczas przepisywania tekstu.

³ Według raportu prefekta Departamentu Radomskiego z 12.09.1812 r. nr 12190 – por. Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej APwR), Zarząd Dóbr Państwowych (dalej ZDP), sygn. 16725, s. 122; Dużo dokładniej wyjaśniono dzieje zamku w: ZDP, sygn. 16715, s. 4-7 oraz w APwKi, RGR, sygn. 113, s. 3-4 – tamże dokładnie opisano podstawy prawne przejęcia zamku przez biskupa kieleckiego.

Il. 1, Kielce, mapa okolic, fragment, 1819. Widoczne rozplanowanie dawnej zabudowy kościelnej, którą przejęto na własność skarbu państwa. (AP Radom, ZDP, Kart., Gub. Kiel., 431 a).

Mocą rozporządzenia Gubernatora Lwowskiego (z 18.04.1806) pałac przekazano na bezpłatne mieszkanie dla biskupa kieleckiego i siedzibę konsystorza oraz innych instytucji diecezjalnych (APwR, ZDP sygn. 16717: 5). W pałacu mogli także mieszkać kanonicy katedralni, na co zezwalało rozporządzenie z 14.10.1808 roku (APwR, ZDP sygn. 16715: 6). Biskupowi nie wolno było odstępować zamku, ale mógł zezwolić na jego wykorzystywanie przez innych użytkowników – np. przez prezesa Komisji Wojewódzkiej, Dyрекcję Górnictwą i instytucje diecezjalne (APwKi, RGR sygn. 113: 4).

Nowa diecezja była biedna, a jej dalszemu istnieniu przeszkadzały zmiany polityczne, jakim było wcielenie tego obszaru w skład Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Polskiego. Spowodowało to odcięcie Kielc od terenów dawnej diecezji krakowskiej i od arcybiskupstwa we Lwowie, któremu podporządkowano diecezję kielecką. To ostatecznie przesądziło o likwidacji nowej

diecezji (Wróbel 1982: 204-243; 1986: 438-439), a okazją była śmierć pierwszego biskupa Wojciecha de Boża Wola Górskiego (Szczepański 1991: 329-330). Wtedy pałac ostatecznie przestał być siedzibą biskupią. Jeszcze kilkakrotnie będą wysuwane projekty, aby przeznaczyć go na siedzibę biskupią, ale wobec wielkości gmachu i ogromnych kosztów jego utrzymania, nie miało to najmniejszych szans realizacji.

Nadmiar pustych budowli przesądził o umieszczeniu w Kielcach stolicy województwa krakowskiego, gdyż tylko tutaj była (...) *obfitość gmachów z pomiędzy okolicznych miast, na stolicę Województwa Krakowskiego projektować się mających* (AGAD, KRSW sygn. 6328: 305), a (...) *gmachy na umieszczenie władz znaczyć się mające są dostatecznymi, nowymi i skarb czynszu z nich opłacać nie będzie* (por. il. 1)⁴. Korpus pałacu przekazano Komisji Wojewódzkiej i tutaj też zamieszkał prezes Komisji Wojewódzkiej. Był to najważniejszy lokator zespołu pałacowego. Prezes zajął najbardziej reprezentacyjne miejsce w pałacu – dawny Apartament Biskupi. W korpusie ulokowano też niektóre wydziały wojewódzkie, mimo że właściwą siedzibą województwa był tzw. Gmach Leonarda (Zurowska 1976: 77-100).

Dekretem Namiestnika Józefa Zajączka z 24.09.1816 roku Kielce zostały siedzibą województwa krakowskiego. Inną ważną zmianą było utworzenie Głównej Dyrekcji Górniczej, która mocą wcześniejszego rozporządzenia Namiestnika Królestwa z 20.02.1816 roku ulokowana została w Kielcach (Pazdur 1967: 191). Na jej siedzibę przeznaczono pałac pobiskupi jako największy budynek w mieście (art. 16), który znowu stał niewykorzystany. Dekret ten potwierdziła Rada Administracyjna w lipcu 1816 roku i określiła lokalizację wszystkich instytucji. Wtedy także utworzono drugą ważną instytucję – Szkołę Akademiczno-Górnica (Gašiorowska-Grabowska 1965: 209, 448-449; Żeleńska-Chełkowska 1972: 20-23, 34-35), którą także ulokowano w pałacu. Pozwala to przypuszczać, że całego gmachu nadal nie wykorzystano i tylko dlatego możliwe było umieszczenie w nim szkoły. W pomieszczeniach piętra zamieszkał dyrektor Dyrekcji Górniczej.

Przyznane pomieszczenia okazały się za szczupłe dla wszystkich mieszczących się w pałacu instytucji (różne urzędy górnicze, wojewódzkie i instytucje diecezjalne), co powodowało szereg dalszych sporów (Przykł. APwKi, RGR sygn. 113: 67, 91).

Wydawało się, że znalezienie nowego użytkownika ustabilizuje losy zespołu pałacowego. Jednak ta sytuacja nie trwała długo. W ramach czynionych oszczędności Szkołę Górniczą przeniesiono. Wkrótce postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego (9.12.1826) Główną Dyrekcję Górniczą ulokowano w Warszawie i włączono ją do Wydziału Górniczego przy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (APwR, ZDP sygn. 16717: 35; APwR, ZDP sygn. 16721: 6).

⁴ Pismo z 10.06.1816 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6328, s. 293-301. O miano stolicy województwa walczyły Pilica, Pińczów, Miechów, Nowy Korczyn – Ibidem, s. 124, 230-234, 272, 289-292, 293-301, 311-313, 333-336, 353-356, 357-360; AGAD, KRSW, sygn. 6329, s. 6-13, 23, 124-128, 169, 171-175, 269-272, 288-289, 325. Dopiero w 1819 r. książę Namiestnik Królestwa uznał inne powody – że Kielce (...) *z położenia swego najdogodniejsze są na stolicę województwa* i polecił to ogłosić – AGAD, KRSW, sygn. 6330, s. 111.

Ogromny gmach opustoszał i trudno było znaleźć dla nich najemców⁵. Dlatego ulokowano w nich Sąd Karzący Sprawiedliwości Województwa Krakowskiego i Sandomierskiego oraz Sąd Kryminalny. Jednocześnie funkcjonowanie sądów wymagało więzienia, w którym przetrzymywano by więźniów. Więzienie i sądy umieszczono w zabudowaniach dawnych stajni biskupich, które teraz zostały odpowiednio przekształcone. Mimo trwających kilka lat kłopotów i opóźnień z przeniesieniem i lokalizacją nowych urzędów, sądy znalazły swoją siedzibę w pałacu biskupim lub w jego sąsiedztwie. Podstawowym powodem opóźnień była konieczność przejęcia części pałacu w administrację Komisji Sprawiedliwości od dotychczas zarządzającej Dyrekcji Górniczej, co oczywiście wiązało się z utratą dochodów z wynajmu pomieszczeń i koniecznością poniesienia wydatków na remont przez nowe Ministerstwo⁶. Jednocześnie każde przenosiny wywoływały dyslokacje innych urzędów w mieście, co było przyczyną dodatkowych kłopotów.

Opóźnienie przejęcia niektórych części pałacu spowodowała *epoka rewolucyjna* w 1830/1831 roku. Na parterze korpusu swoją siedzibę miał sztab dowodzący Gwardii Ruchomej, inne pomieszczenia zajęły różne rekwizycje wojskowe, a później składy wojsk cesarsko-rosyjskich⁷. Północne skrzydło zostało zajęte na siedzibę Pułku Zabałkańskiego i jego lazaretu⁸. Rewolucyjne zaburzenia spowodowały także upadek budżetu Królestwa, konieczność dokonywania różnego rodzaju rekwizycji, nowych podatków i pożyczek⁹. Efektem było zatrzymanie wszystkich inwestycji rządowych i remontów gmachów, co odbiło się niekorzystnie na zespole pałacowym.

W okresie tym w pałacu mieściło się wiele różnych instytucji. Z wielu można wymienić biuro Komisarza Obwodu¹⁰, czy też Komorę Konsumową¹¹ (celną). Kiedy zlikwidowano województwa, pomieszczenia prezesa Komisji Wojewódzkiej (dawny Apartament Biskupi) zajął Gubernator Cywilny utworzonej Guberni Kieleckiej (1837) (AGAD, KRSW sygn. 6355: 27).

W 1844 roku zmieniono podział administracyjny. Dwie gubernie: Kielecką i Sandomierską połączono, a stolicą nowej Guberni Radomskiej stał się Radom (Koba-Ryszewska 1970: 9-29; por. AGAD, KRSW sygn. 6333: 65-67).

Efektem zmian administracyjnych było przeniesienie z Kielc do Radomia władz gubernialnych, które dotychczas zajmowały część pomieszczeń korpusu pałacu.

Przełomem było przekazanie całego zespołu w Zarząd Komisji Sprawiedliwości¹². Budynki nie tylko znalazły się w administracji nowej instytucji, ale znowu

⁵ O wyznaczeniu w 1818 r. ostatecznej siedziby dla władz sądowych Królestwa przeniesionych z Krakowa do Kielc – AGAD, KRSW, sygn. 6328, s. 282. Napisano, że (...) *Dyrekcja Górnicza odzyskawszy dziś w większej części pałac biskupi raczyła odstąpić dom jeden na kancelarię i pomieszczenie Sądu Karnej Sprawiedliwości* – Ibidem, s. 299-300.

⁶ O sporach w związku z ulokowaniem sądów – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 37-44.

⁷ O losach zamku – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 72-73; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 26.

⁸ Por. APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 63-64; APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 232-233.

⁹ O wydatkach i rekwizycjach – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 106; O zniesieniu długów ciężących na lokalach rządowych – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 32.

¹⁰ APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 238-247.

¹¹ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 240-248; Por. APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 287-301 oraz APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 226-229.

¹² Por. o przeniesieniu do Kielc władz sądowych – AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 67, 69, 155-156, 168-170.

pojawiła się szansa znalezienia jednego właściciela czy raczej administratora. Jednak z wielu różnych przyczyn ich przejmowanie trwało do początku lat 50., kiedy to ostatecznie w pałacu umieszczono Trybunał Cywilny Guberni Radomskiej. Jego przeniesienie do Kielc było rekompensatą dla miejscowej ludności, która protestowała przeciwko usunięciu władz gubernialnych¹³. Największe kłopoty władze sądowe miały z przejściem ogrodu i znajdujących się w nim zabudowań oraz stajni, które zostały wcześniej wynajęte i były intensywnie użytkowane.

* * *

Omawiany okres dziejów jest znamieny. Po raz pierwszy w historii pałacu następowały zmiany właścicieli całego zespołu, a później jego części. Nie mogło to pozostać bez wpływu na los budynku. Jednocześnie zespół pałacowy był zbyt duży dla nowych użytkowników. Niejednokrotnie jego istnienie powodowało lokowanie w Kielcach różnych instytucji i przyczyniło się do awansu administracyjnego i ludnościowego tego miasta. Przesądziło także o ulokowaniu w Kielcach siedziby władz nowego województwa, a później władz gubernialnych. Dążono także do czerpania jak największych dochodów z wynajmu poszczególnych budynków zespołu pałacowego przy możliwie najmniejszych nakładach na ich bieżące utrzymanie. Zmieniło się przeznaczenie pałacu, który stał się jednym z wielu gmachów urzędowych, a względy reprezentacyjne i architektoniczne nie miały żadnego znaczenia dla jego użytkowników.

FUNKCJONOWANIE PAŁACU

■ KORPUS I SKRZYDŁA BOCZNE

Przejęcie pałacu w 1789 roku przez innego właściciela spowodowało zmianę jego przeznaczenia¹⁴. Po sporządzeniu opisu przejmowanych dóbr biskupich budowla opustoszała. Podstawową sprawą było znalezienie odpowiedniego użytkownika dla samego pałacu, który był największym gmachem w mieście.

W okresie panowania *rządu cesarsko-austriackiego* w prawym skrzydle pałacu mieścił się Urząd Cyrkularny i Kasa Prefekturalna. Trzy sklepione sale parteru korpusu zajęto na pomieszczenie kasy cyrkulowej. Urzędnicy mieli swoją siedzibę w skrzydle północnym pałacu (APwKi, RGR: sygn. 113, 115). Część pomieszczeń zajęto na kwatery dla żołnierzy. W dawnej kuchni, znajdującej się w tym skrzydle, ulokowano piekarnię (APwKi, RGR, sygn. 113: 5; AGAD, KRSW, sygn. 6328: 364-365). Część pozostałych wewnątrz stała pusta lub była zajęta na magazyny. Wykorzystywano tylko niewielką część pałacu, a koszty utrzymania całości były duże.

¹³ Por. odezwa mieszkańców Kielc z 1844 r. o pozostawienie siedziby Guberni lub o ulokowanie tutaj innych instytucji – AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 46-47 oraz prośba z 1846 r. o interwencję władz w związku z upadkiem handlu w mieście – Ibidem, s. 176-177.

¹⁴ Funkcjonowanie i użytkowanie pałacu w latach 1789-1864 nie było omawiane w dotychczasowej literaturze.

Kiedy pałac zajął biskup kielecki, zamieszkiwał on jedynie w części piętra – pokojach dawnego Apartamentu Biskupiego, których funkcja została utrzymana. Obszerny gmach był za duży na siedzibę pasterza niewielkiej i biednej diecezji. Stary i schorowany pierwszy biskup kielecki Wojciech de Boża Wola Górski nie prowadził też tak ożywionego życia towarzyskiego (Szczepański 1991: 329-330). W niektórych wnętrzach mieściły się różne instytucje diecezjalne – np. w skrzydłach mieli zamieszkać członkowie kapituły katedralnej i służący biskupa, a w salach parteru ulokowano archiwum konsystorza (APwR, ZDP, sygn. 16715: 205-212, 247-248; APwR, ZDP, sygn. 16716: 12-13). Przeznaczenie tych trzech sklepionych sal wywołało wiele sporów. Wtedy planowano umieścić w nich archiwum Komisji Wojewódzkiej¹⁵.

W dekrete Rady Administracyjnej z 1816 roku nakazującym jej ulokowanie w zespole pałacowym określono przeznaczenie wszystkich budynków¹⁶. Profesorowie uczelni zamieszkali w dawnych stancjach w skrzydle północnym, które niegdyś zajmowali duchowni. Ponieważ funkcja tych pomieszczeń nie uległa zmianie, nie wymagały one większych przekształceń i przeróbek. Zajęcia odbywały się także w korycie w północnej części parteru. Połączenie komunikacyjne skrzydła północnego z korpusem ułatwiało przemieszczanie się profesorów i uczniów między budynkami. Na dole korpusu pałacu znajdowały się biura związane z funkcjonowaniem Dyrekcji Górniczej. Pracę obydwu instytucji w jednym budynku umożliwiał ich zbliżony profil działania i łatwe wpisanie odmiennych funkcji w dawny układ przestrzenny wnętrz. Przejęcie pałacu przez instytucje górnicze zapewniło całej budowli podobne użytkowanie oraz związane było z przeprowadzeniem bieżących napraw i remontów. Jednocześnie w zespole pałacowym znalazło swoje mieszkanie i miejsce pracy liczne grono urzędników górniczych i wojewódzkich.

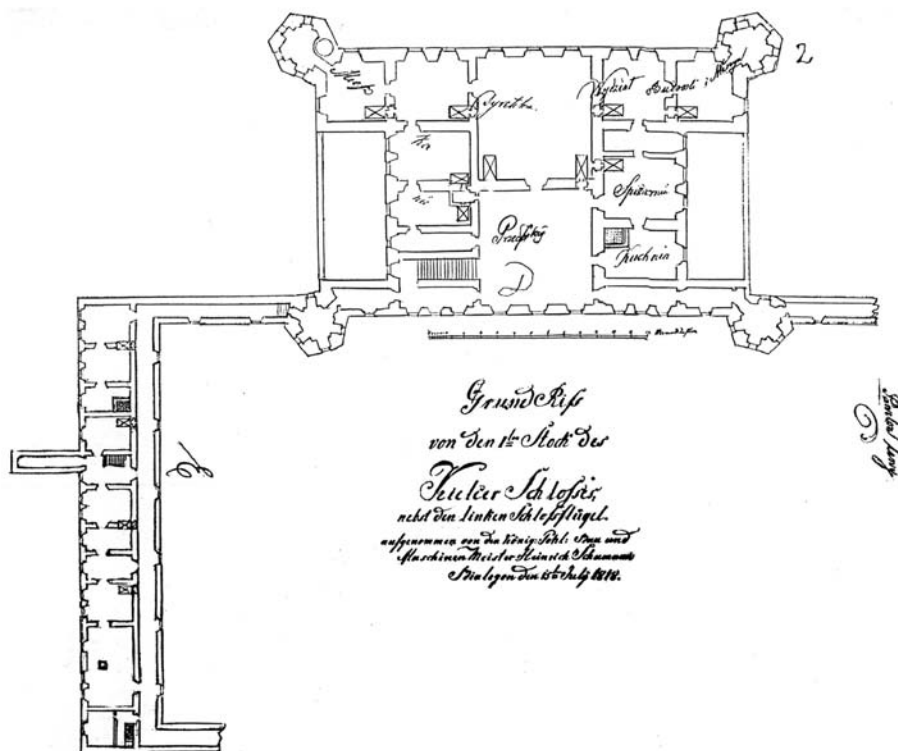
Niezwykłe istotne były dalsze losy pomieszczeń dawnego Apartamentu Biskupiego, które zajmował biskup kielecki. Po jego śmierci w tych wnętrzach zamieszkał administrator diecezji kieleckiej (AGAD, KRSW, sygn. 6330: 29-32, 38). Planowano też umieszczenie w nich Sądu Karnej Sprawiedliwości, ale na to nie zgodził się Prezes Dyrekcji Górniczej¹⁷. Zachował się plan przeznaczenia tych pomieszczeń na mieszkanie dyrektora Dyrekcji Górniczej (il. 3 i por. 25-26)¹⁸. Projektowane mieszkanie obejmowało więcej wnętrz niż dawny Apartament Biskupi, w którym mieściły się teraz tylko prywatne pomieszczenia dyrektora. Ponadto dawna Sień Górna pełniła funkcję przedpokoju, dawna Izba Stołowa była prawdopodobnie głównym pomieszczeniem reprezentacyjnym, które pełniło funkcje jadalne, w pokojach dawnego Apartamentu Pałacowego mieściła się kuchnia

¹⁵ AGAD, KRSW, sygn. 6329, s. 31-34, 45-47, 49, 51. Ostatecznie sale te zostały wynajęte w 1816 r. przez biskupa na umieszczenie Kasy i Kasjera oraz składu miedzi, ołowiu i srebra. W jednym z pism mowa jest o nieodnalezionym planie, który stanowił podstawę do rozlokowania pomieszczeń – Ibidem, s. 47.

¹⁶ AGAD, KRSW, sygn. 6328, s. 364-365. W korycie miała się mieścić Dyrekcja Górnicza (art. 1), w skrzydle północnym szkoła górnicza, mieszkania dla dowódców okręgów górniczych oraz mieszkanie profesora chemii (art. 2), a w dawnym spichrzu zapasy żywności dla górników (art. 3).

¹⁷ AGAD, KRSW, sygn. 6330, s. 8-9, 11, 25-28, 33, 55-57, 61. Wtedy narodził się pomysł umieszczenia sądu w prawym pawilonie zamku.

¹⁸ Projekt w zbiorach AGAD, Zb. Kart. 556-2 i 556-3 – il. 88, 110-111.

Il. 2, 3, Kielce, pałac, piętro, plan wraz z opisem przeznaczenia funkcjonalnego wnętrza, H. Lesch, Heinrich Schumann, 1818 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-3).

i spiżarnia¹⁹. Korytarzyk łączący przedpokój ze skrzydłem północnym zapewniał komunikację ze szkołą górniczą i mieszkającymi tam profesorami. Jedynymi wnętrzami o przeznaczeniu urzędowym był Wydział Budowli i Maszyn, który umieszczono we wnętrzach dawnego Apartamentu Senatorskiego. Nowe funkcje starano się dokładnie wpisać w architekturę pałacu, co nie tylko znakomicie się udało, ale także nie powodowało większych kosztownych przekształceń.

Symbiozę nowych funkcji i dawnej biskupiej architektury przerwała likwidacja instytucji górniczych i wynajęcie opróżnionych pomieszczeń. Wtedy cały pałac przekazano pod zarząd Komisji Województwa Krakowskiego, której prezes już wcześniej mieszkał w pomieszczeniach byłego Apartamentu Biskupiego i użytkował inne komnaty w pałacu. Apartament prezesa obejmował siedem pokoi, z których (...) jedynie cztery są zamieszkałe, a trzy puste, do tego także należą przedpokój, izba kredensowa, kuchnia, wozownia i piwnice²⁰. Część parteru pa-

¹⁹ Wydaje się jednak, że pomieszczenia w paśmie północnym (kuchnia i spiżarnia) były prawdopodobnie włączone do pomieszczeń zajmowanych przez Szkołę Górniczą.

²⁰ Opis z 7.02.1827 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb.

łacu zajęto na siedzibę geometrów i rewizora pomiarów dóbr²¹. W sklepionych salach w południowo-zachodniej części parteru, gdzie niegdyś mieściło się archiwum i kancelaria konsystorza, ulokowano hipotekę wojewódzką (AGAD, KRSW, sygn. 6330: 62-63, 82, 136-144). Nowe funkcje wpisano w dotychczasowy układ przestrzenny²², co umożliwiało istnienie dawnych wejść na międzymurza (ciąg komunikacyjny północ-południe). Pozostałe pomieszczenia (głównie w skrzydłach zamkowych) były wynajęte dla różnych urzędników na mieszkanie prywatne²³. Ułatwiał to układ przestrzenny skrzydła, które składało się z kilku apartamentów i każdy posiadał odrębne wejście²⁴.

ŹRÓDŁA MÓWIĄCE O PRZEZNACZENIU FUNKCJONALNYM

Zachowało się kilka opisów korpusu i skrzydeł. Najstarsze pochodzą z 1827 roku²⁵. Dokładnie wymieniono w nich wszystkie pomieszczenia zajmowane przez Komisję Wojewódzką i te, które były opuszczone po wyprowadzeniu się Dyrekcji Górniczej i Szkoły Górniczej. Najdokładniejsze opisy pochodzą z 1828 roku (skrzydło północne i piętro zamku) oraz z 1832 roku (skrzydło północne i piętro zamku) (APwR, ZDP, sygn. 1080a: 2-14). Zachowały się też dokładne inwentarze z około połowy XIX wieku²⁶. Pozwalają one bardzo dokładnie odtworzyć funkcję, wygląd i wyposażenie wszystkich wewnątrz oraz ich stan. Odnaleziono także dokładne opisy wszystkich budowli zespołu, które były własnością *skarbową*²⁷.

Kilkakrotnie sporządzano plany całego założenia. W 1834 roku przedstawiono Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (...) *wykaz domów rządowych z opisa-*

²¹ Por. pismo o zwiększenie liczby pomieszczeń zajmowanych przez geometrów o pomieszczenia po dawnej bibliotece i wydziale górniczym – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 129-131.

²² O dokładnym przeznaczeniu korpusu zamku APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 26-27. Tamże precyzyjnie wymieniono jakie wydziały zajmowały poszczególne części zamku.

²³ Z wielu wykazów, w których wyszczególniono wynajmujących poszczególne wnętrza można przykładowo wymienić: APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 20-21, 38-122; 233-235; APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 256-259. Opis przeznaczenia wszystkich pomieszczeń w skrzydłach z 7.02.1827 r. także w AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb.

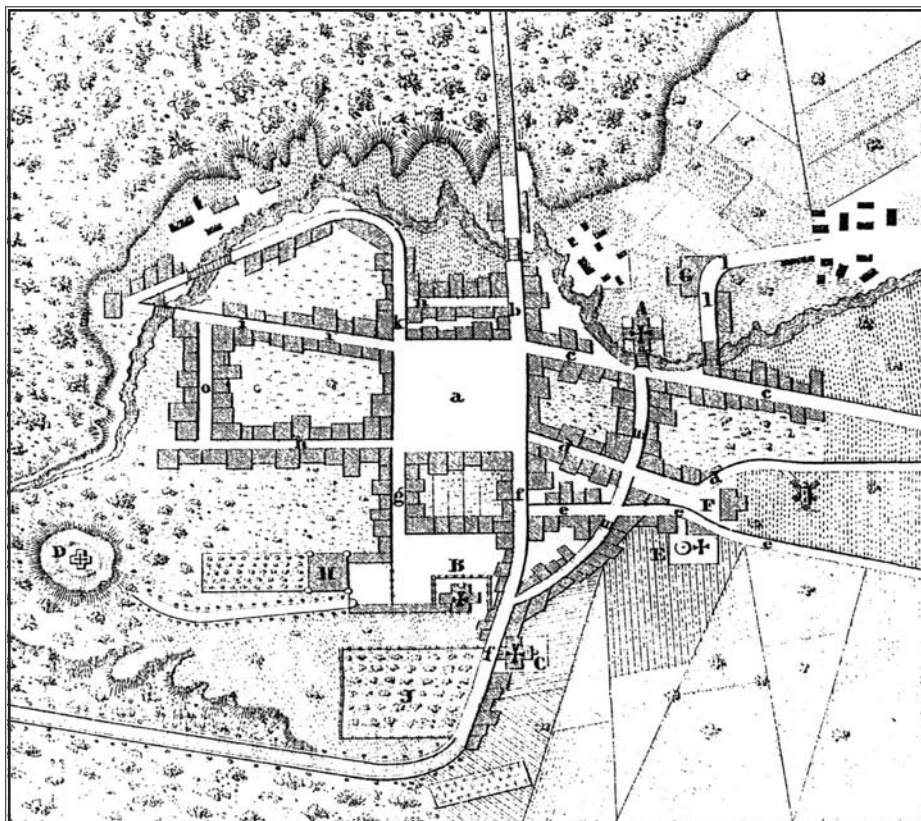
²⁴ O dokładnych losach i przeznaczeniu korpusu zamku APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 122-126.

²⁵ AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb. W poszycie tym szereg wykazów opisów domów należących do Dyrekcji Szkoły Górniczej i pod zarządem Wysokiej Komisji Spraw Wewnętrznych – z 28.06.1827 r., 7. i 12.02.1827 r. Opis przeznaczenia zamku także w AGAD, KRSW, sygn. 6488, s. 119-120.

²⁶ Są to *Akt podawczy korpusu zamku po biskupiego wraz ze składami do niego należącymi* z 8./20.08.1845 r. – APwR, ZDP, sygn. 7179, s. 5-34 oraz *Inwentarz budowli skarbowych w mieście Kielcach* z ok. 1847 r. – APwR, ZDP, sygn. 3261, s. 15-77.

²⁷ Np. *Raport względem budowli skarbowych w mieście Kielcach* z 24.03.1836 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 356-371 – dokładnie opisano tam zamek oraz pozostałe budynki dawnego folwarku zamkowego. Por. też *Ibidem*, s. 372; *Opis domów rządowych z wyszczególnieniem ich przeznaczenia* z 24.02./8.03.1837 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 421-428.

PLAN
Miasta Kielce

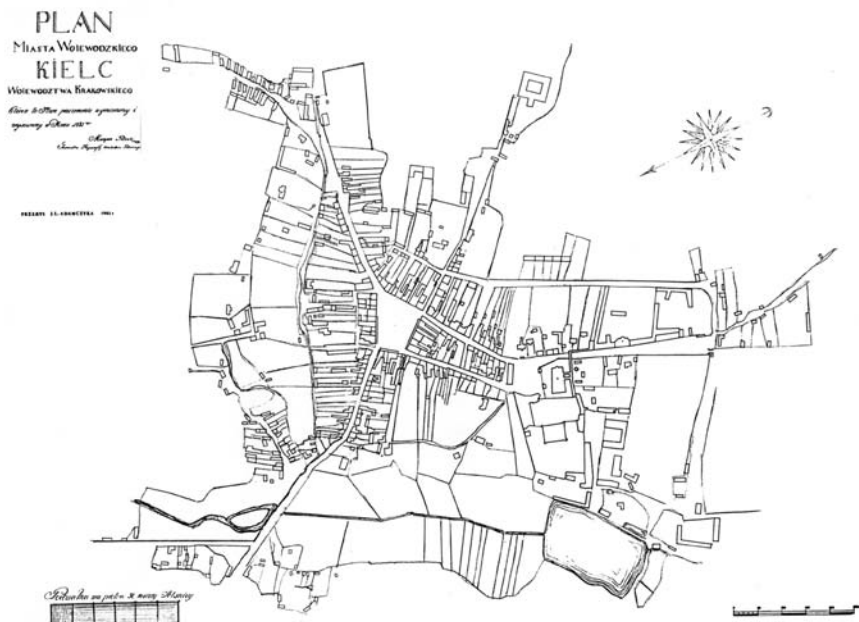
Il. 4, Kielce, plan miasta. Pierwsze plany były niedokładne i ukazywały jedynie schematyczne rozmieszczenie zabudowy z opisem jej funkcji. Literą *H* oznaczono pałac biskupi. Plan publikowany w pracy J. Chądzyńskiego, *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych w Ziemi sandomierskiej leżących*, Warszawa 1856, T. 2, rys. po s. 128.

niem ich położenia i rysunkiem kształt i wielkość każdego pokazującym²⁸. W 1844 roku Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych poleciła gubernatorom cywilnym wykonanie sytuacji domów rządowych wraz z ich *plantami*, które miały być nadesłane Komisji²⁹. Wtedy też zwrócono wykonany wcześniej plan architektoniczny gmachu Rządu Gubernialnego³⁰.

²⁸ Pismo z 9.07.1834 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6358, s. nlb. oraz por. o tym samym – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 198-200.

²⁹ Pismo nakazujące wykonywanie planów – 18.01.1844 r. i polecenie ich nadsyłania 11/23.05.1844 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6359, s. 6, 29.

³⁰ Było to w XI.1844 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6359, s. 31.

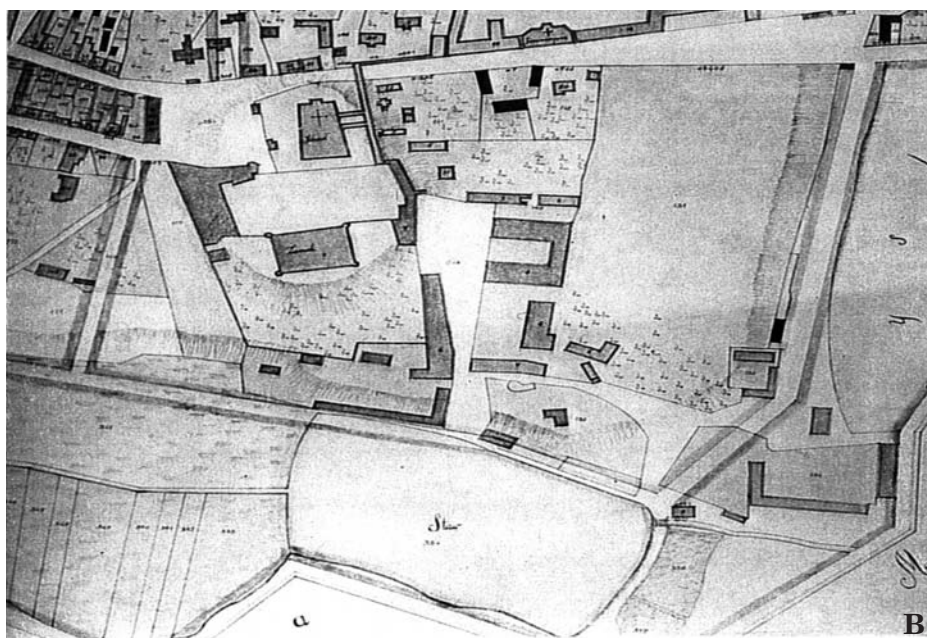
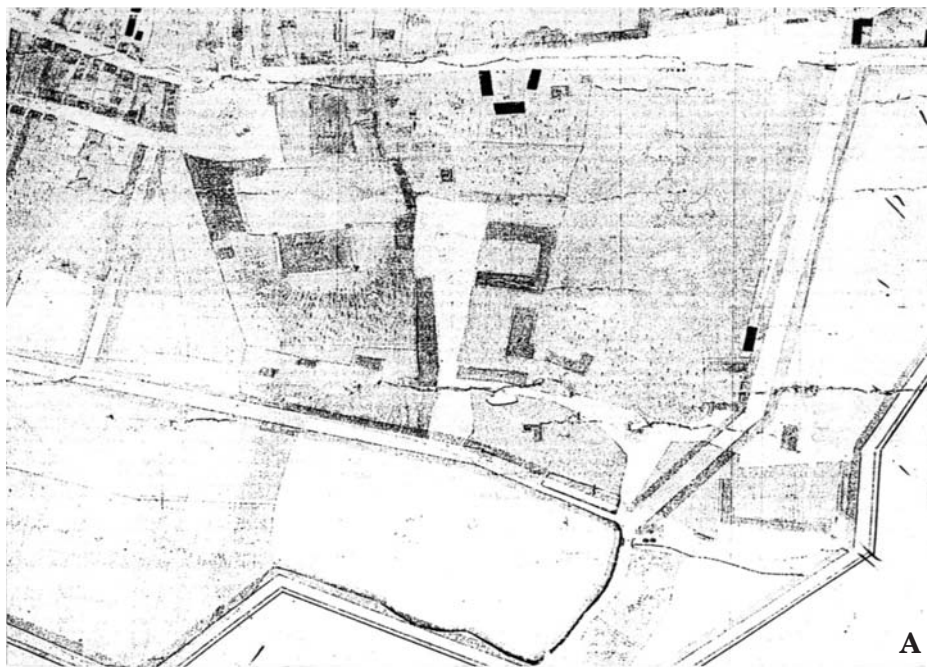

Il. 5, Kielce, pomiar miasta, Marian Potocki, 1821 (Muzeum Narodowe w Kielcach, sygn. MNKi/H/1061, przerys J.L. Adamczyk 1981). Wg tenże, *Kielce na planach z lat 1821 i 1823*, Kielce 1983, rys. 7. Jest to pierwszy XIX-wieczny pomiar miasta. Ze względu na jego niedokładność i zbyt wiele uproszczeń został poprawiony w 1823 roku przez M. Potockiego.

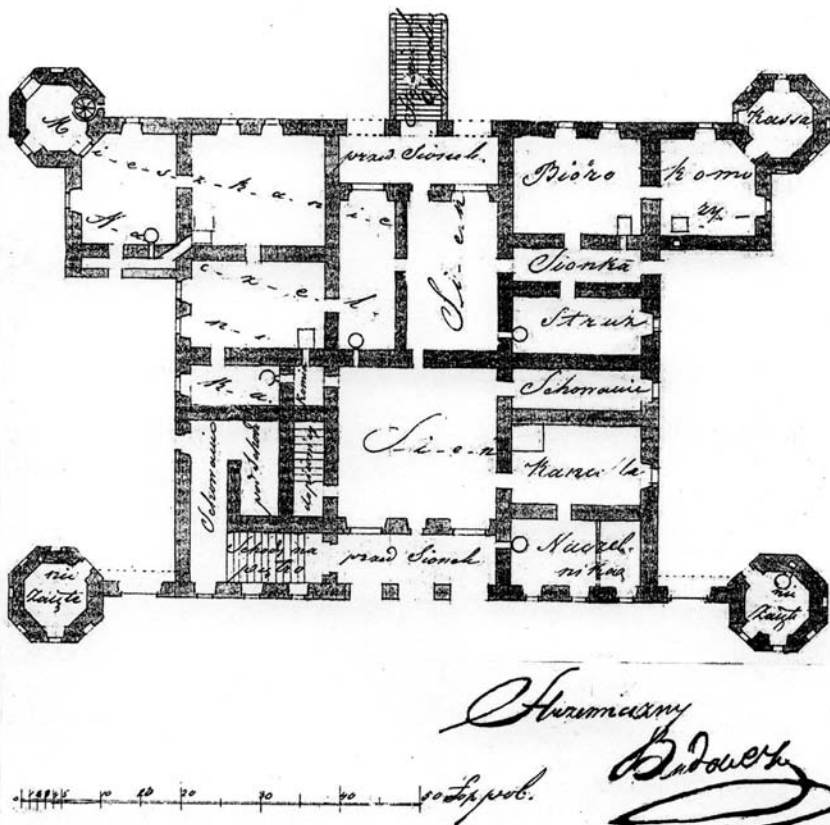
Wśród zachowanych planów ukazujących rozplanowania całego założenia najstarszy pochodzi z 1819 roku (il. 1)³¹. Zaznaczono na nim schematyczne rozplanowanie poszczególnych budynków pałacu biskupiego. Bardzo duże znaczenie ma też plan M. Potockiego z 1823 roku³², na którym po raz pierwszy precyzyjnie

³¹ APwR, ZDP, Kart., Gub. Kiel., 431 a – il. 1.

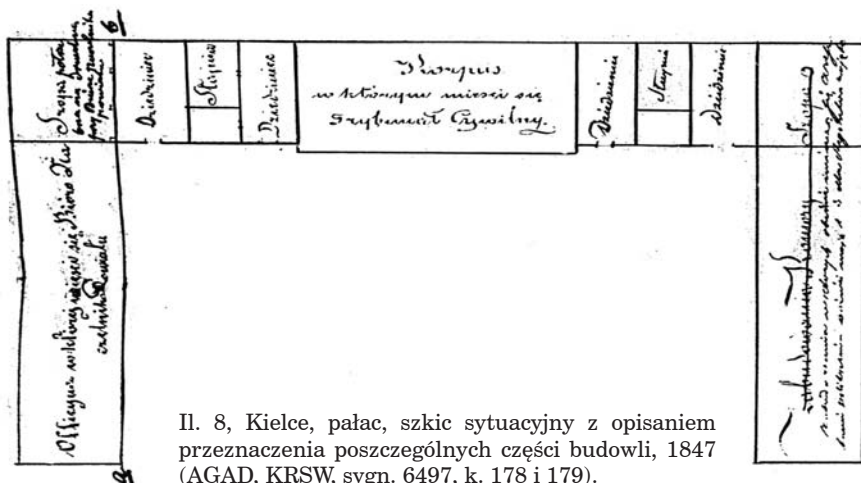
³² APwKi, Zb. Kart., sygn. I/7 – il. 27-29. Znane są też jego przerysy z 1830 – dawniej w Wydziale Budownictwa Urbanistyki i Architektury PMRN w Kielcach – il. 28. Należy tutaj wspomnieć o niezbyt dokładnym pomiarze A. Potockiego z 1821 r., który zachowany jest w kilku egzemplarzach – Muzeum Narodowe w Kielcach, sygn. MNKi/H/1061 – il. 5-6; inny egzemplarz dawniej w Wydziale Budownictwa Urbanistyki i Architektury PMRN w Kielcach – il. 5-6. Por. S. Marcinkowski, *Plany regulacyjne miast Kielecczyny z okresu działalności S. Staszica*, „Studia Kieleckie”, 1976, nr 1, 62-72; Tenże, *Plany miast Kielecczyny sprzed 1914 w: Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej*, red. Z. Guldon, M. Markowski, Kielce 1987, cz. II, s. 7-27; J.L. Adamczyk, *Kielce na mapach z lat 1799 i 1804. Próba rekonstrukcji układu komunikacyjnego miasta z około 1800*, Kielce 1982; Tenże, *Kielce na mapach z lat 1821 i 1823*, Kielce 1983; J. Lewicki, *Pałac biskupi w Kielcach – problematyka badawcza i konserwatorska. Zadanie etapowe 1 – Badanie i opracowanie materiałów historycznych*, Warszawa 1997, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., il. 4-13.

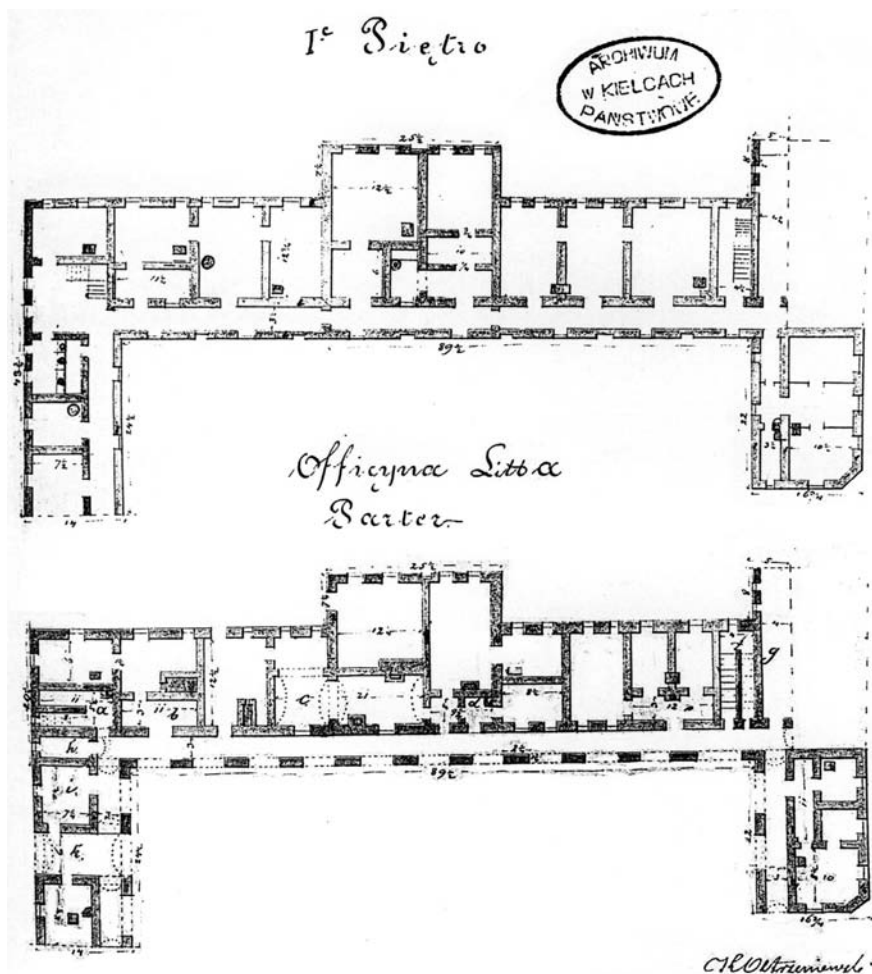
Il. 6, Kielce, pomiar miasta, M. Potocki, 1821, fragment, zabudowa wzgórza zamkowego. A. Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach, sygn. MNKi/H/1061; B. Egzemplarz dawniej w Wydziale Budownictwa, Urbanistyki i Architektury PMRN w Kielcach wg B. Kleszczyńska, *Dokumentacja historyczna...*, T. 2, cz. A, il. 2.

Il. 7, Kielce, pałac, parter, plan z opisem funkcji pomieszczeń, 1837, Maciej Strzemieczny (AP Radom, ZDP, sygn. 16722, s. 74).

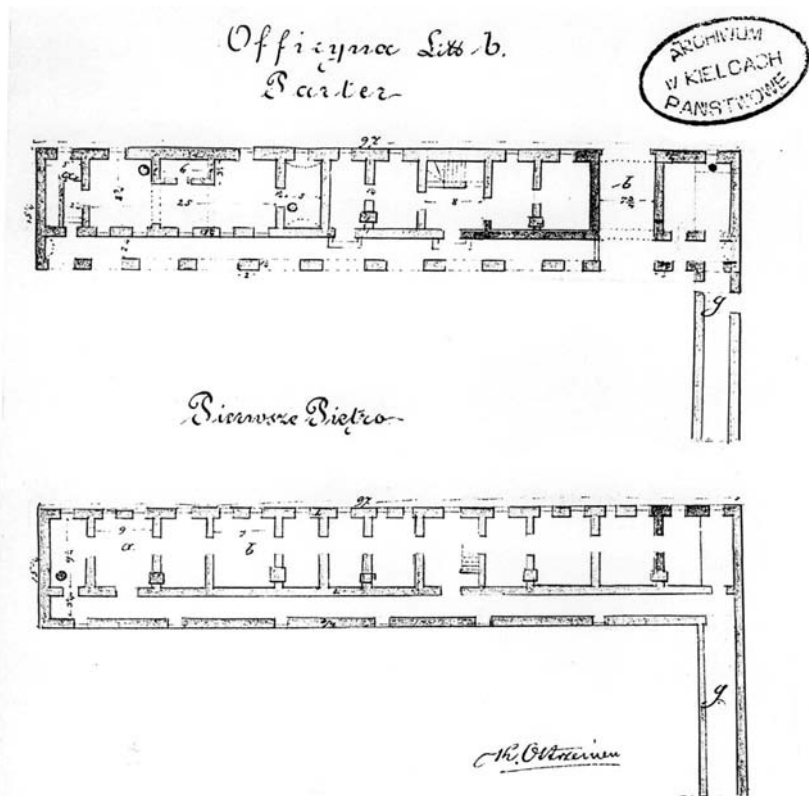
Il. 8, Kielce, pałac, szkic sytuacyjny z opisaniem przeznaczenia poszczególnych części budowli, 1847 (AGAD, KRSW, sygn. 6497, k. 178 i 179).

Il. 9. Kielce, pałac, północne skrzydło pałacu, parter i 1 piętro, plan Konstanty Ostrzeniewski, 1847 (AP Kielce, DU, sygn. 135, s. 332).

oznaczono wszystkie budowle zespołu wraz z towarzyszącą zabudową miasta (il. 27-29 oraz por. il. 4 i 5-6).

Przeznaczenie funkcjonalne poszczególnych pomieszczeń parteru pałacu przedstawia plan z 1837 roku (il. 7) (APwR, ZDP, sygn. 16722: 74). W części południowej zamieszkiwał naczelnik powiatu kieleckiego, w części północnej znajdowało się biuro Komory Konsumowej i kancelaria naczelnika. Wykaz zajmowanych przez nią pomieszczeń wraz z wysokościami płaconego czynszu prezentował specjalnie sporządzony plan, na którym oznaczono funkcje poszczególnych wnętrz (APwR, ZDP, sygn. 16722: 301). Pozostałe wnętrza pełniły funkcję sieni, sionek, czy *schowania*. Nowe funkcje zostały wpisane w dotychczasowy układ wnętrz, który nie uległ większym przekształceniom. Wkrótce jednak znowu zaszły zmiany, gdyż Komora Konsumowa została wyprowadzona

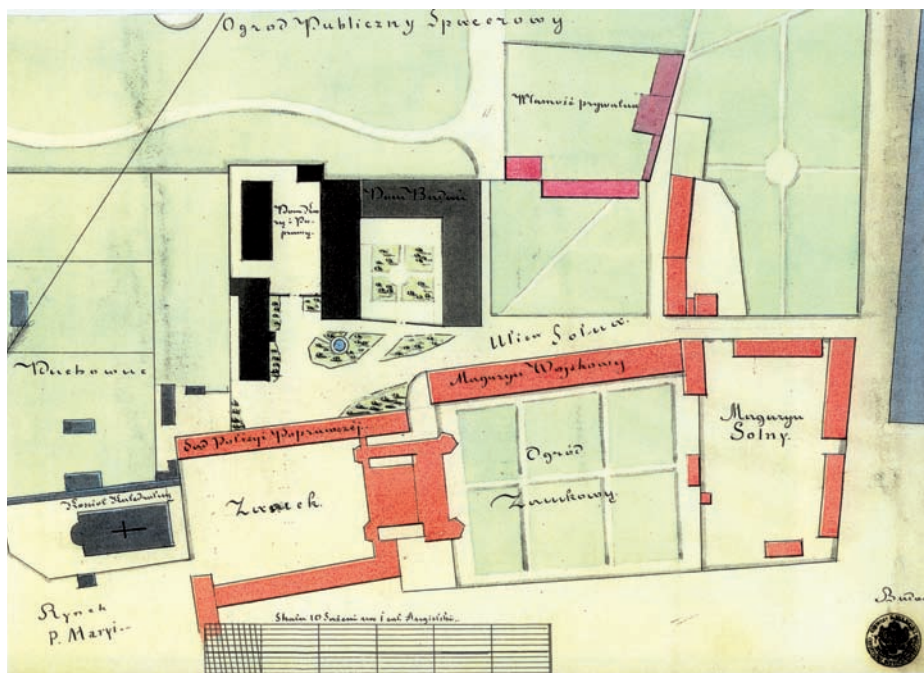

Il. 10, Kielce, pałac, południowe skrzydło pałacu, parter i 1 piętro, plan Konstanty Ostrzeńskiego, 1847 (AP Kielce, DU, sygn. 135, s. 343).

z zamku, a jej miejsce zajęły nowe instytucje³³. Według dokładnego wycliczenia w 1845 roku lokale na piętrze zajmował Gubernator Cywilny b. Guberni Kieleckiej. Jak stwierdzono wnętrza te (...) *bez znacznych nakładów przydatnymi być nie mogą*. Miały one zachowany dawny wystrój, a ich umeblowanie stanowiły prawdopodobnie typowe meble projektowane do wyposażenia biur Rządów Gubernialnych³⁴. Na parterze dwie sklepione izby i gabinet sklepiony, pokój i drwalnię (południowo-zachodnia część parteru) zajmowało Archiwum Akt Dawnych pozostające pod zarządem Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Komitet Budowniczy Górnictwa zajął dwa pokoje, kuchnię, spiżarnię, drwalnię, piwnicę i stajnię oraz *pokój opuszczony*. Do wynajęcia przeznaczono dwie izby

³³ APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 60-63. W pomieszczeniach po Komorze Konsumowej proponowano umieszczenie w 1844 r. biura powiatu kieleckiego, ale okazało się to niemożliwe – AGAD, KRSW, sygn. 6312, s. 154-157 oraz por. AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 456-460, 568.

³⁴ Przykładowe projekty typowych mebli dla biur Rządów Gubernialnych – AGAD, KRSW, sygn. 6367, s. 81-88 oraz por. też o wykaz sum potrzebnych na zakup nowych mebli do budowy rządowych – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 1.

Il. 12, Kielce, Wzgórze Zamkowe, plan sytuacyjny z opisem funkcji budynków, fragment, A. Borkowski, 1859 (AGAD, Zb. kart., sygn. AD 500/23-16 ark. 1).

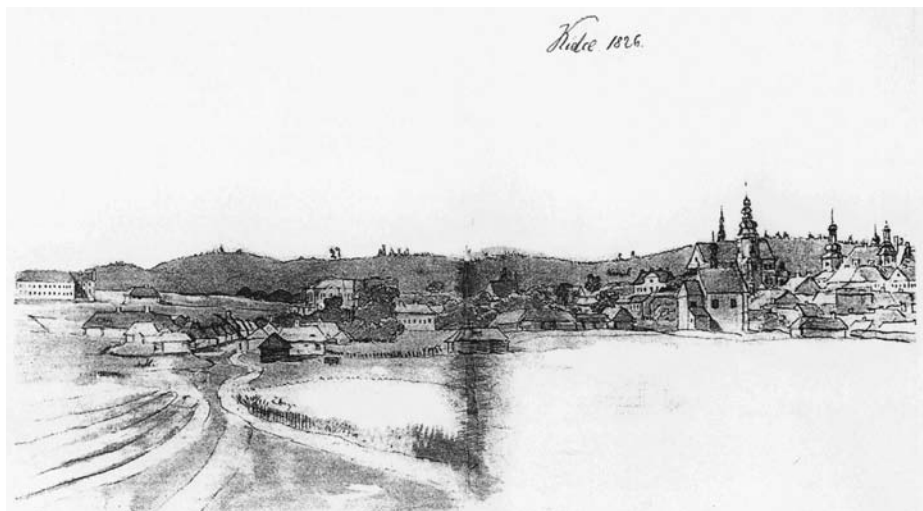
NOWE FUNKCJE PAŁACU

W związku z nowym podziałem administracyjnym, część przenoszonych wydziałów ulokowano w Kielcach³⁶. W opróżnionych pomieszczeniach parteru swoją siedzibę znalazły biura Wydziałów Wojskowo-Policyjnego i Kontroli Skarbowej (APwR, ZDP, sygn. 16725: 57-59). Umieszczono je w północnej części parteru. W korpusie umieszczono także biura (...) *komitetu budowlanego przy górnictwie ustanowionego* (APwR, ZDP, sygn. 16725: 6).

W 1845 roku w pomieszczeniach parteru mieściło się Archiwum Akt Dawnych, które zajmowało (...) *dwa pokoje, gabinet, przedpokój i drwalnie*, a więc można przypuścić, że archiwum zajmowało południowo-zachodnią część parteru. W tych pomieszczeniach tymczasowo zamieszkał gubernator (APwR, ZDP, sygn. 7180: 96-98). Drugą część parteru składającą się z trzech pokoi, kuchni, spiżarni,

A. Borkowski, 1858 – APwKi, RGR, sygn. 2336, s. 65.; Plan sytuacyjny Domu Poprawy Poprawczej..., AGAD, Zb. Kart., sygn. AD 500/23-16, ark. 1 – il. 12. Por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P W, il. 31-37.

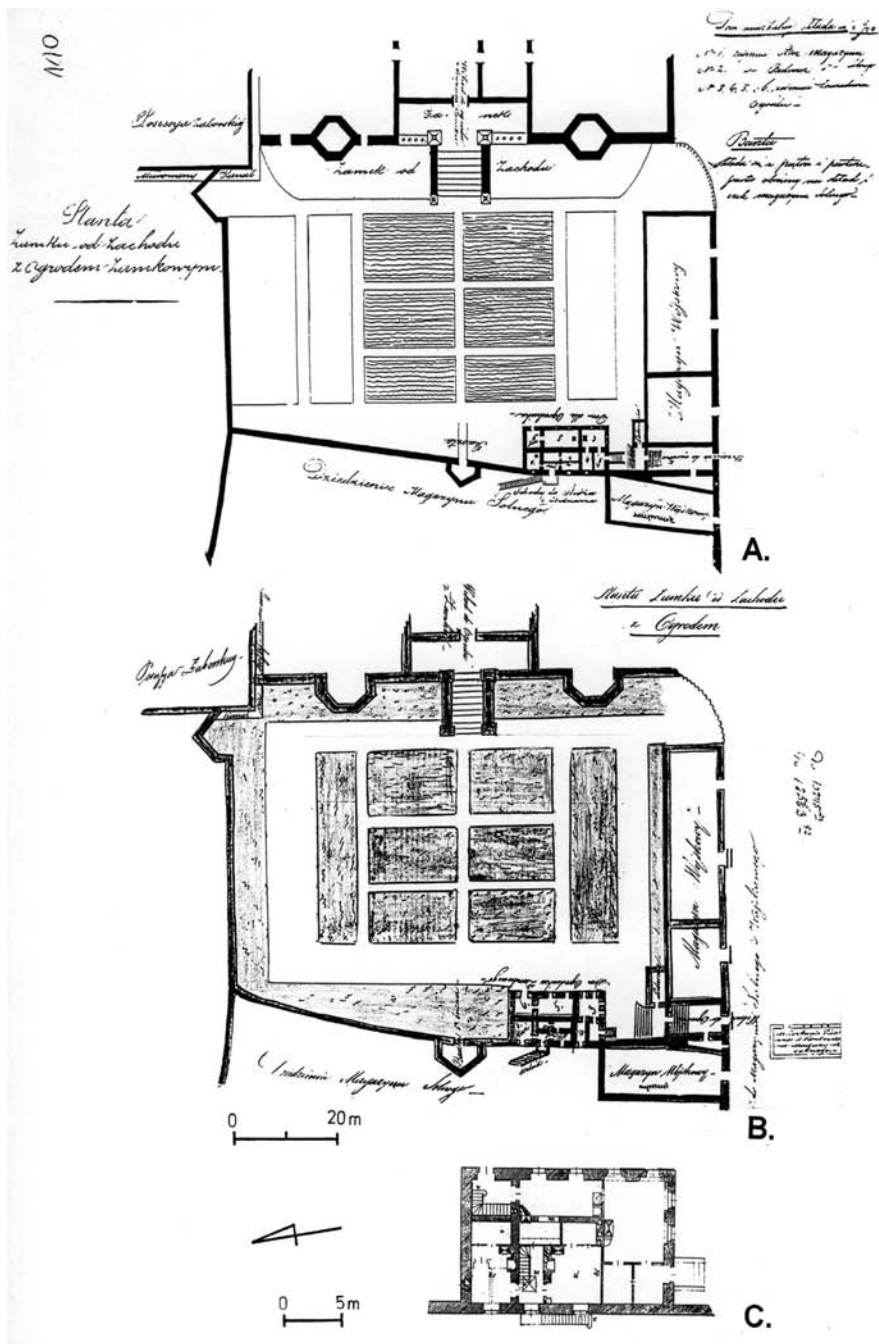
³⁶ Por. odezwa mieszkańców Kielc z 1844 r. o pozostawienie siedziby Guberni lub o inne zadośćuczynienie mieszkańcom miasta – AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 46-47 i propozycje rządowe – Ibidem, s. 48-49, 56-57, 65, 67, 69, 90, 99, 130-135, 155-156, 167-171, 203-204, 217. Por. też prośbę z 1846 r. o interwencję władz w związku z upadkiem handlu w mieście – Ibidem, s. 176-177.

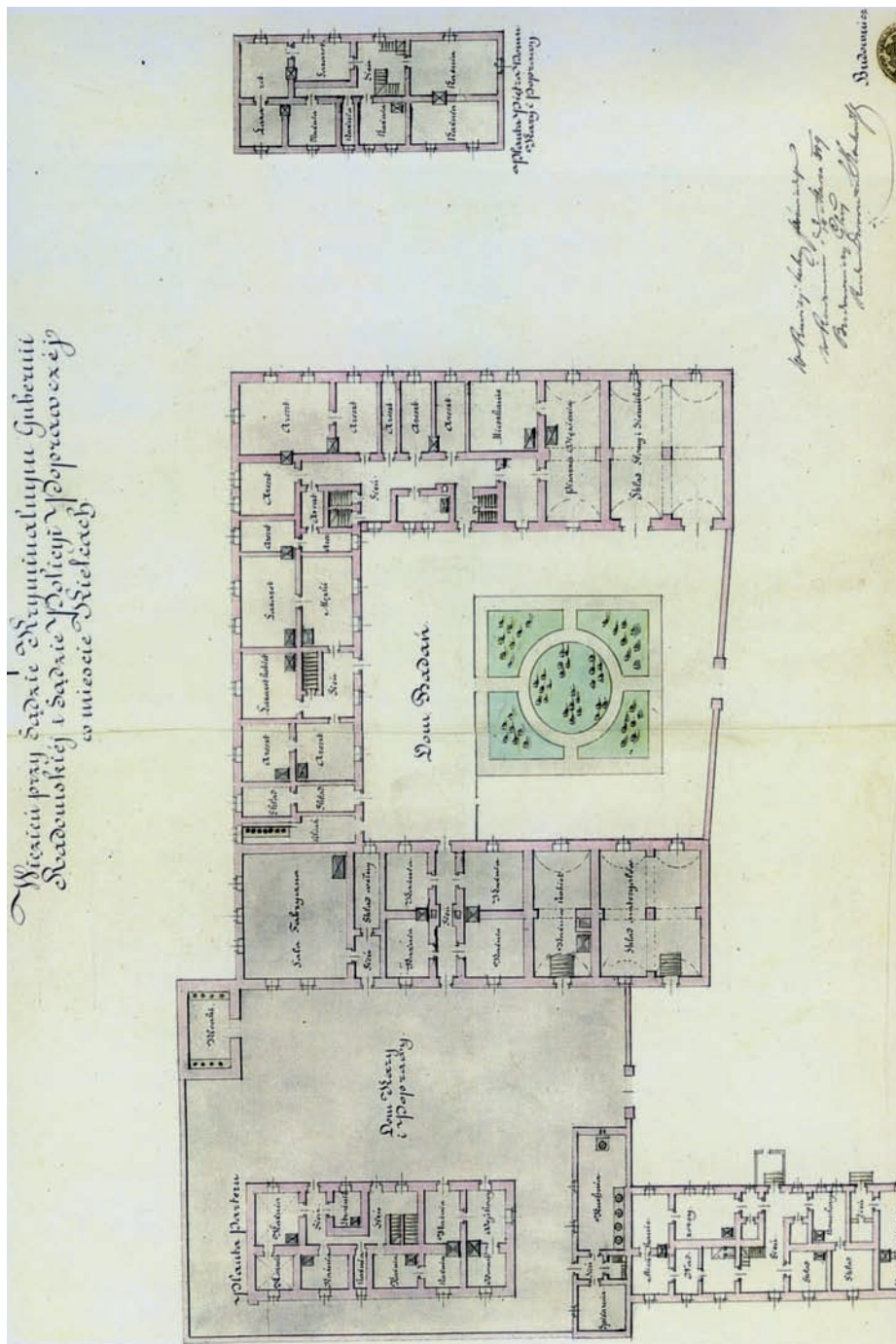
Il. 13, Kielce, panorama od północnego-wschodu, rysunek, fragment, F.D. Chotomski, 1826 (MN Poznań, sygn. TPN 1247). Wg J.L. Adameczyk, *Rynek ...*, s. 135.

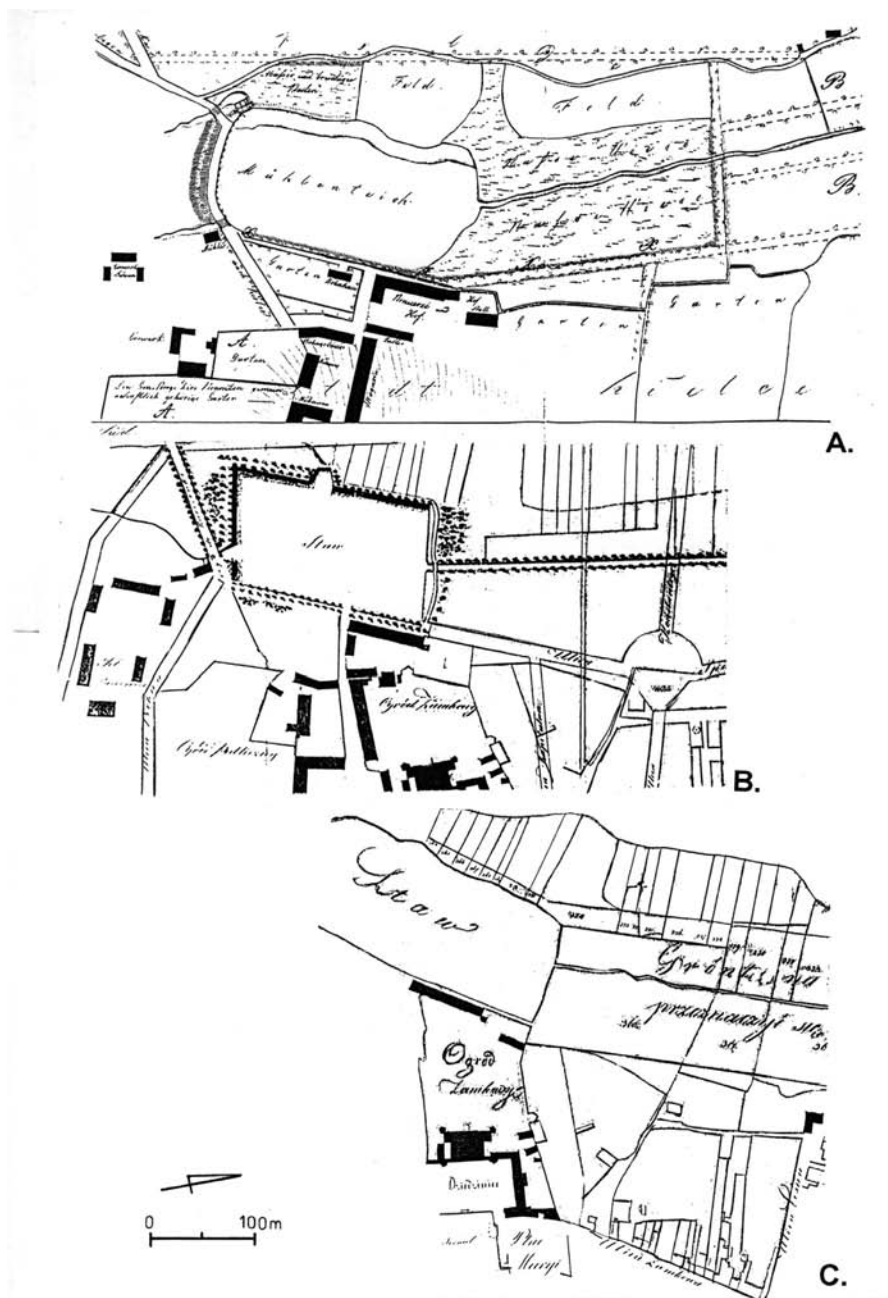
Il. 14, Kielce, pałac, widok od południowego-zachodu, rysunek W. Gerson, 1849. Wg *Pamiętnik Kielecki* 1901.

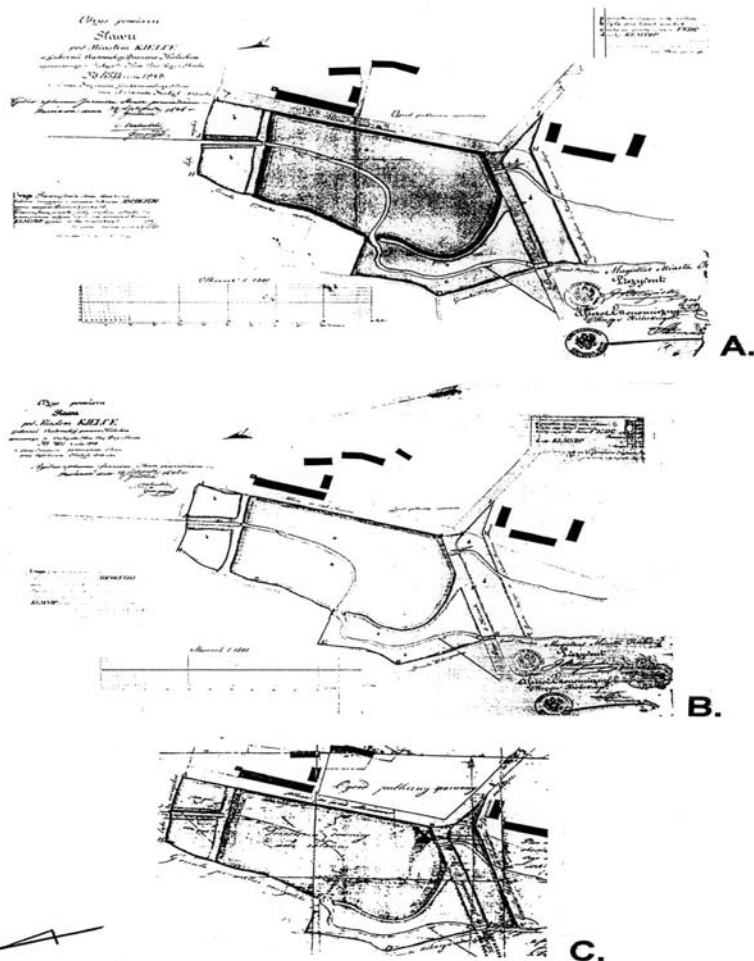
Il. 15, Kielce, pałac, ogród. A. Plan, A. Borkowski, 1852 (AP Radom, ZDP, sygn. 7182, s. 110); B. Plan, 1852 (AP Radom, ZDP, sygn. 16727, s. 31); C. Dom ogrodnika, plan, 1847 (AP Radom ZDP, 16725, s. 295).

Il. 16, Kielce, pałac, zabudowania więzienne przy ul. Zamkowej, plan z opisem funkcji pomieszczeń, A. Borkowski, 1859 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 500/23-16, ark. 5).

Il. 17, Kielce, zabudowa dawnego folwarku podzamkowego na zachód od pałacu. A. Wg projektu lokalizacji parku miejskiego w dolinie Silnicy, 1821 (AP Radom, ZDP, sygn. 16742, s. 27); B. Wg projektu lokalizacji dzielnicy żydowskiej, Karol Meyzer, 1833. (AGAD, KRSW, sygn. 2454, k. 144). C. Wg projektu lokalizacji parku miejskiego w dolinie Silnicy, K. Meyzer, 1828 (AGAD, KRSW, sygn. 2426, k. 293).

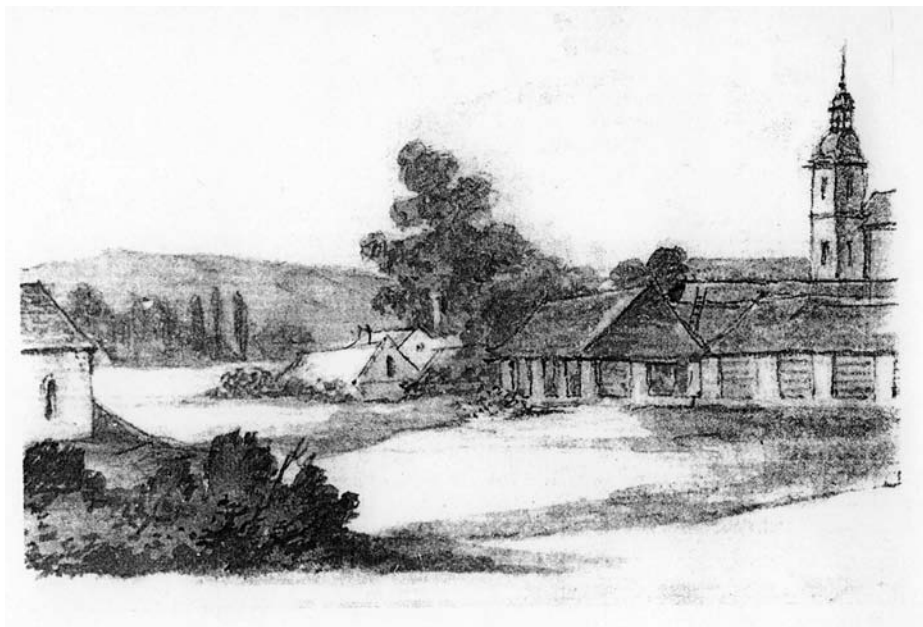

Il. 18, Kielce, zabudowa dawnego folwarku podzamkowego na zachód od pałacu i staw podzamkowy, szkielet sytuacyjny, A. Wg Maksymilian Strasz, 1838 (AGAD, KRSW, sygn. 2437, s. 25); B. Wg M. Strasz, 1839 (AP Radom, ZDP, Zb. kart. Gub. Kiel., sygn. 434); C. Wg M. Strasz, 1838 (AP Radom, ZDP, Zb. kart. Gub. Kiel., sygn. 435).

drwalni i stajni zajmowały biura Komitetu Budowniczego przy Górnictwie. Były to sale w północno-wschodniej części korpusu. Pozostałe wnętrza po byłej Komorze Konsumowej wydzierżawiono³⁷. W pozostałych wnętrzach pałacu zajmowanych niegdyś przez prezesa Komisji Wojewódzkiej mieszkał Gubernator Cywilny Guberni Kieleckiej³⁸.

³⁷ Por. o domu zajmowanym przez Komorę Konsumową w 1832 r. i jej wcześniejszych losach – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 252-255. O dzierżawie – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 92-101, 128-136, 165-177 i por. też 181-185.

³⁸ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 122-126. Por. też APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 2-5 – o wynajmowaniu przez różne instytucje niektórych pomieszczeń w zamku.

Il. 19, Kielce, folwark podzamkowy nad stawem, zabudowania, rysunek F.D. Chotomski, 1826 (MN Poznań, sygn. TPN 1247, k. 20 v). Wg J.L. Adamczyk, *Wzgórze ...*, s. 89, fot. 41.

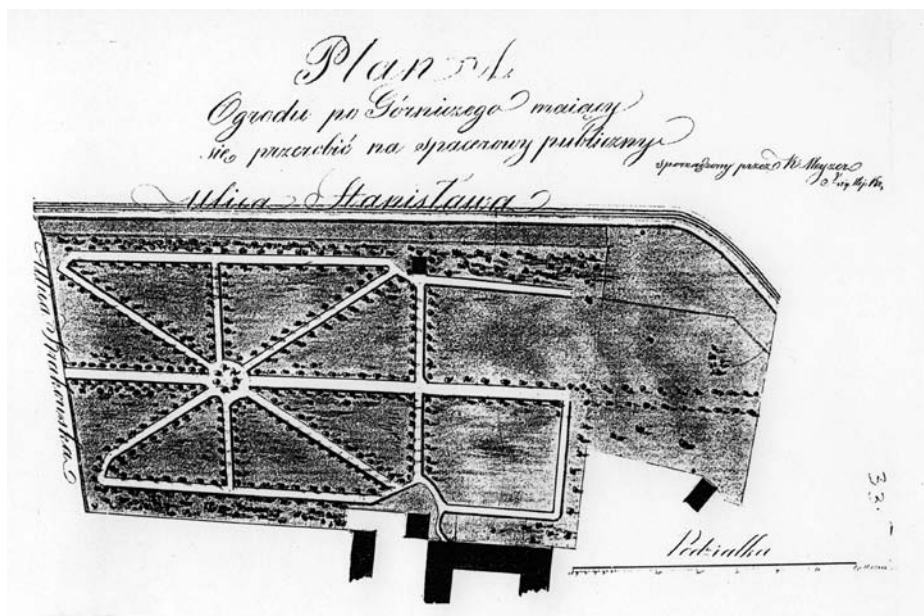
Około 1827 roku pojawiły się pierwsze projekty przeniesienia do zespołu pałacowego sądów³⁹. Już w latach 30. i 40. niektóre pomieszczenia parteru przeszły pod zarząd Komisji Sprawiedliwości⁴⁰. Od tego czasu coraz więcej pomieszczeń w pałacu i w innych budynkach w jego sąsiedztwie zostało wydzierżawionych lub przeszło w stałe użytkowanie instytucji sądowych⁴¹. Jednocześnie w miarę przenosin sądów, stopniowo zwiększała się przeznaczona dla nich liczba wnętrz. Powodowało to konieczność opracowania dodatkowych *anszlagów* (kosztorysy reparacji) remontów i w rezultacie proces przenosin się wydłużał (Przykł.: APwR, ZDP, sygn. 16717: 144-167; APwR, ZDP, sygn. 16719: 59-63). Wtedy też narodził się projekt przejęcia na potrzeby Sądu Kryminalnego całego *kwadratu pogórniczego* (12. 03.1836) określanego też jako *zabudowania pogórnice*, w skład którego wchodził cały zespół dawnego pałacu biskupiego⁴². Dokąd znajdowały się tutaj inne instytucje nie było to możliwe.

³⁹ APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 34-36. Por. pismo, kiedy Sąd Kryminalny może zająć lokal w pomieszczeniach Głównej Dyrekcji Górniczej (10 Izb) – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 106-108. Por. też podobne pisma i kontrakty na wynajem – Ibidem, s. 182, 195-196, 201-204. Por. też pismo z 1830 o przejęcie na rzecz sądu całego zabudowania pogórniczego i jego reparację – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 64.

⁴⁰ Np. na parterze ulokowano w 1844 r. Wydział Wojskowo-Policyjny i Kontroli Skarbowej przy Sądach - APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 57-59.

⁴¹ APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 75-79; O dzierżawie pomieszczeń dla tego sądu – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 230-231.

⁴² APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 64-67; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 152-153, 156. Starano się także o przekazanie wozowni na skład drewna – Ibidem, s. 161, 174-175, 228-239, 253-258.

Il. 20, Kielce, ogród górniczy (teren dawnego folwarku biskupiego) przeznaczony na park miejski, plan K. Meyzer, 1830 (AP Kielce, RGR, sygn. 2317, s. 335).

Wcześniej powstało kilka projektów zmiany funkcji pałacu, co było skutkiem jego planowanej przebudowy⁴³. W pałacu zamierzano ulokować siedzibę władz Guberni Kieleckiej, ale do realizacji tego projektu nie doszło.⁴⁴

■ SKRZYDŁA ZAMKOWE

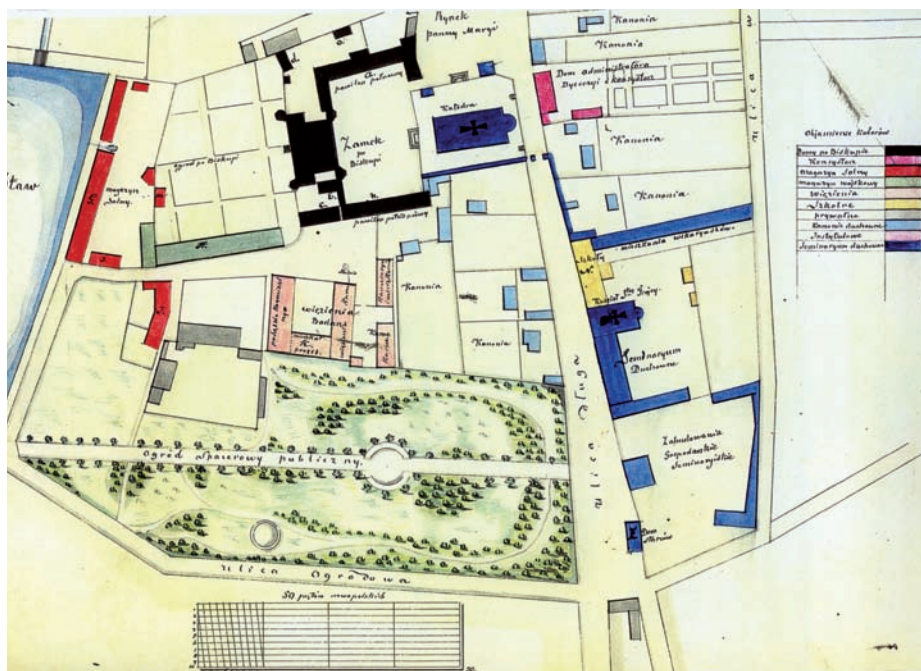
Należy wspomnieć jeszcze o przeznaczeniu skrzydeł zamkowych określanych wtedy jako *pawilony*. W skrzydle północnym na parterze za czasów Dyrekcji Górniczej mieściły się biblioteka górnicza, Wydział Budowli i Machin, wspomniana już Szkoła Akademiczno-Górnicza oraz dwa mieszkania. Piętro było wynajmowane w całości na mieszkania. Później po wyprowadzeniu się instytucji górniczych jego wnętrza stały puste⁴⁵, a następnie proponowano umieszczenie w nich biura Komisarza Obwodowego i Kasy Obwodowej, co miało zapobiec budowie na ten cel osobnego budynku (AGAD, KRSW, sygn. 6488: 132; APwR, ZDP, sygn. 16717: 238-239, 240-247). W 1831 roku wnętrza skrzydła północnego zajęto na potrzeby *wojsk rewolucyjnych*, a później na (...) *lazarety Wojsk Cesarско-Rosyjskich*⁴⁶. W 1833 roku w lazarecie leżało ponad 200 chorych i był (...) *ogromny smród* (AGAD, KRSW, sygn. 2428: 287-288). Umieszczenie lazaretu spowodowało zaniedbanie budynku, brak bieżących remontów oraz utratę czerpanych z niego

⁴³ Analiza sporządzonego projektu – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 77-78.

⁴⁴ Pismo z 16./28.04.1842 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 281-284.

⁴⁵ Por. opisy budowli z 28.06.1827 r., 7. i 12.02.1827 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb.

⁴⁶ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 27-31.

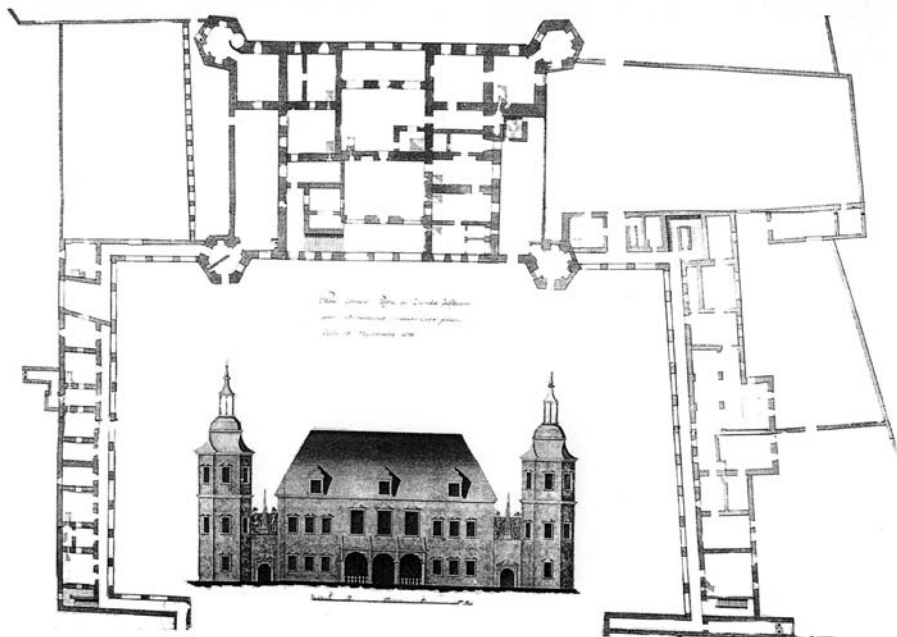
Il. 21. Kielce, część miasta, plan sytuacyjny, fragment, A. Borkowski, ok. 1860 (AGAD, Zb. kart. 556-1).

dochodów⁴⁷. Starano się usunąć szpital wojskowy ze skrzydła północnego i podobnie jak inne budynki przeznaczyć je na siedzibę sądów. Udało się to dopiero na początku lat 50. W skrzydle północnym w 1847 roku mieścił się areszt dla więźniów politycznych i pracownie rzemieślników wojskowych (APwR, ZDP, sygn. 16725: 282, 327). Na lazaret zajęto także skrzydło południowe (APwR, ZDP, sygn. 16721: 30). Później w 1847 roku (...) w pawilonie południowym mieściła się kasa powiatowa, a na piętrze biuro Naczelnika Powiatu Kieleckiego umieszczone tu w 1846 roku⁴⁸. Była to jedyna możliwa lokalizacja tego biura, które wcześniej mieściło się w budynkach przekazanych na umieszczenie Magazynu Solnego⁴⁹. Rozważano też lokalizację biura w korpusie, ale było to niemoż-

⁴⁷ Podejmowano szereg starań o remont skrzydeł lub ich części – por. APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 82-85. Jeszcze w 1859 r. w prawym pawilonie były (...) *złożone efekta wojskowe* – APwR, ZDP, sygn. 7182, s. 233.

⁴⁸ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 282, 321-325. Informacje o wcześniejszych losach skrzydeł – Ibidem, s. 326-329, por. też o decyzji Rady Administracyjnej z 1./13.11.1846 r. o ulokowaniu biura naczelnika powiatu w skrzydle – AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 217, por. też dokładne dane o wcześniejszym przeznaczeniu obu skrzydeł – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-53.

⁴⁹ Zabudowania te zostały ponoć *samowolnie* zajęte przez Naczelnika Powiatu – por. APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 312-313, 314-315, 318-320. Spowodowało to później opóźnienie przekazania tego skrzydła na użytek władz sądowych – por. też APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 404 i APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 36-38, por. też AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 112.

Il. 22, Kielce, pałac, parter i elewacja frontowa, pomiar Józef Sadkowski, 1811 (AP Radom, ZDP, 16175, s. 26).

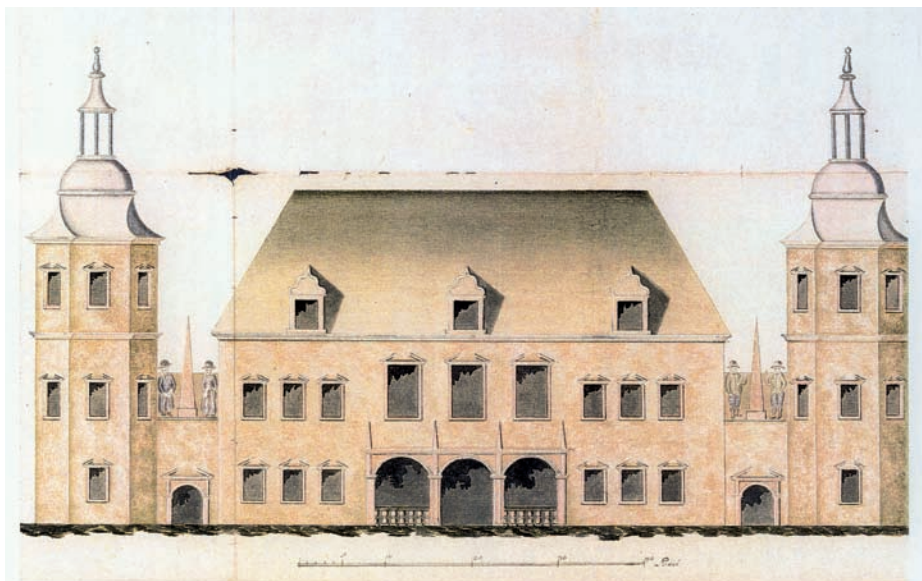
liwe⁵⁰. Kiedy wreszcie w grudniu 1848 roku zdołano usunąć biuro Naczelnika Powiatu, gmach zajęto na szpital, a później na pomieszczenie rekrutów⁵¹. Po ich wyprowadzeniu konieczny był remont budynku skrzydła⁵². W obu skrzydłach (północnym i południowym) planowano umieścić instytucje sądowe⁵³.

⁵⁰ AGAD, KRSW, sygn. 6312, s. 150-153 – tamże dokładne wyjaśnienia o ówczesnym przeznaczeniu zamku.

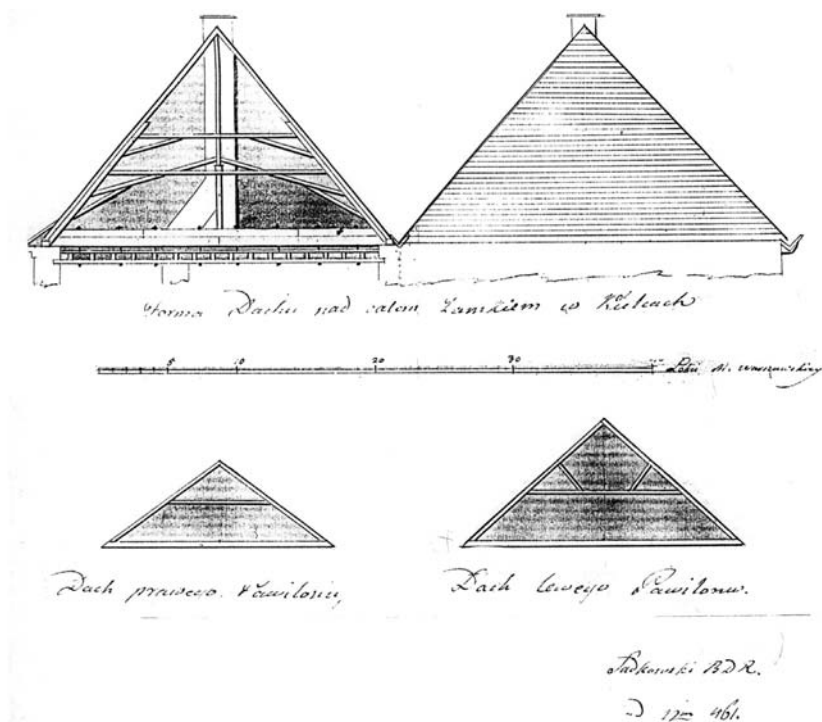
⁵¹ APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 59-63, 80-87. O usunięciu biura powiatu – AGAD, KRSW, sygn. 6315, s. 120; AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 159, 179-180, 191, 204, 210-211, 223, 230, 234, 241, 253; AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 2-3 i o śledztwie, które wyjaśniło wszystkie okoliczności z przenosinami biura i remontem skrzydła – AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 45-133 (tamże protokoły wyjaśniające), por. też AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 116-117 i 135-139 – po wyprowadzeniu się szpitala z korpusu, pomieszczenia te zajęto dla rekrutów. Wyprowadzili się oni pod koniec 1851 r. i wtedy nastąpiło komisyjne przekazanie korpusu zamku, a skrzydła dłużej pełniły tę funkcję. Por. też propozycje nowych funkcji wewnątrz w związku z propozycją umieszczenia nowych instytucji w pałacu – AGAD, KRSW, sygn. 6316, s. 46-48, 51-54.

⁵² APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 46-48, por. też AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 261-262. O wcześniejszym remoncie tego skrzydła w latach 1846 w związku z umieszczeniem biura – AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 83–84, 113-114 – wykaz prac, 134-135 Por. też o konieczności przeprowadzenia remontu także skrzydła północnego – AGAD, KRSW, sygn. 6316, s. 46-48, 118-120 i AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 87-88.

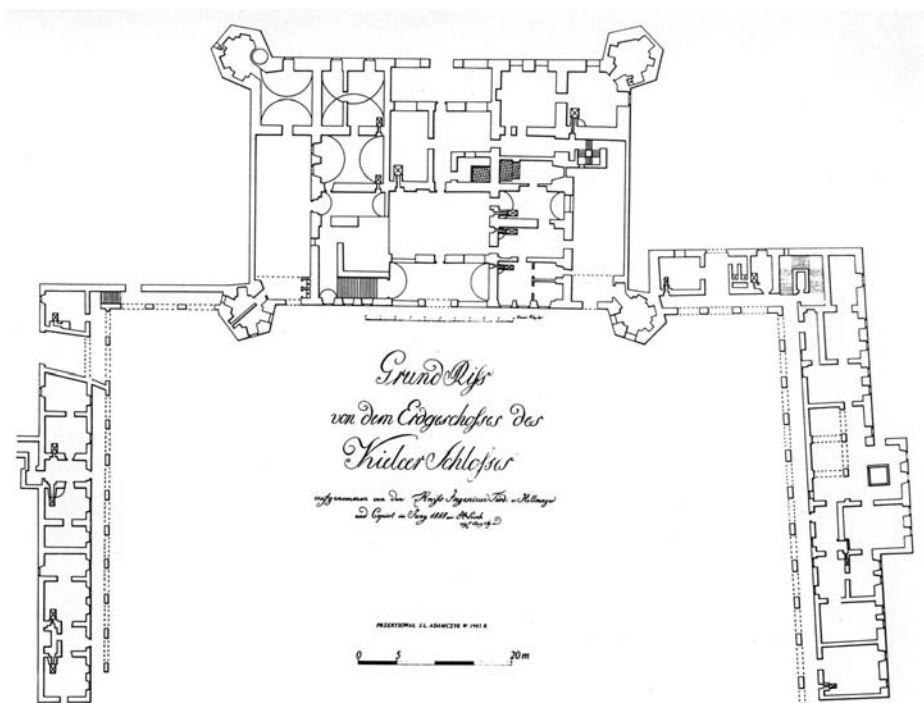
⁵³ Por. o przeniesieniu w 1844 r. do Kielc sądów i o planowaniu umieszczenia ich

Il. 23, Kielce, pałac, elewacja frontowa, pomiar Józef Sadkowski, fragment, 1811 (AP Radom, ZDP, 16175, s. 26).

Il. 24, Kielce, pałac, dach, pomiar Józef Sadkowski, 1811 (AP Radom, ZDP, 16175, s. 27).

Il. 25, Kielce, pałac, parter, plan, H. Lesch, Heinrich Schumann, 1818 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-2), przerys J.L. Adamczyk 1985. Wg tenże, *Wzgórze ...*, s. 28, rys. 11.

ZMIANA FUNKCJI PAŁACU

Ważna zmiana nastąpiła w związku z nowym podziałem terytorialnym i likwidacją Guberni Kieleckiej. W 1844 roku postanowiono cały pałac przeznaczyć na siedzibę sądów i ulokować je zarówno w korpusie oraz w skrzydłach bocznych⁵⁴. W pałacu opuszczonym przez władze gubernialne planowano, jak najszybciej, umieścić trybunał cywilny⁵⁵. Wtedy też określono jakie instytucje powinny się znaleźć w budynku⁵⁶. Jednak nie przekazano całego zespołu dla władz są-

w skrzydłach zamkowych, co uniemożliwiła m.in. lokalizacja tutaj władz powiatowych, których nie było gdzie przenieść – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-53. Innym projektem przeznaczenia skrzydeł był wzmiankowany projekt z 1839 r. przerobienia ich na seminarium i mieszkania profesorów.

⁵⁴ Było to rekompensatą za przeniesienie z Kielc urzędów gubernialnych, których utrzymanie było źródłem zarobku dla miejscowej ludności – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 261-266, por. też Ibidem, s. 195-200 oraz por. AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 67, 69, 155-156, 168-170; AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-53.

⁵⁵ Pismo z 5./17.07.1845 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 46 i 48-49. Planowano stopniowo opróżnić gmach i przygotowano anszlag wraz z kosztorysem jego restauracji – AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 46, 155.

⁵⁶ Pismo z 28.05./9.06.1847 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 155, 158.

dowych, a mieszczące się tam instytucje ociągały się z opuszczeniem poszczególnych budynków (AGAD, KRSW, sygn. 6497: 171-179, 186, 189-190, 201, 204, 210-215). Ponowny rozkaz o przekazaniu (...) całego zamku po Biskupiego w Kielcach z pawilonami, zabudowaniami gospodarskimi, i ogrodem (...) pod wyłączny zarząd Komisji Rządowej Sprawiedliwości na pomieszczenie wszystkich władz sądowych w Kielcach wydał książę Namieśnik Królestwa 15/27.07.1848 roku (APwR, ZDP, sygn. 7181: 57, 65; por. też AGAD, KRSW, sygn. 2438: 214; AGAD, KRSW, sygn. 6317: 85, 115; AGAD, KRSW, sygn. 6498: 1). Wyraźnie określono też, jakie instytucje powinny znaleźć się w pałacu, który cały przechodził na własność Trybunału Cywilnego Guberni Radomskiej (APwR, ZDP, sygn. 16725: 272-275, 277, 278-286). Trybunałowi przekazano (...) cały korpus zamku (...) z parterem i piętrem obejmującym pokoi 30, salę wielką, 3 sienie, 4 korytarze, z piwnicami, drwalniami, wozowniami, szopą, stajnią i chlewniami bez zastrzeżenia żadnej dla skarbu opłaty⁵⁷. Stopniowo poszczególne części zamku przekazywano w użytkowanie instytucji sądowych⁵⁸. W pomieszczeniach mieszkalnych zajmowanych niegdyś przez Gubernatora Kieleckiego (dawny Apartament Biskupi) zamieszkał dyrektor sądów (APwR, ZDP, sygn. 16725: 127).

Proces zajmowania zamku trwał dość długo, bo aż do 1852 roku, kiedy ostatecznie powtórnie nakazano przekazać cały zamek na potrzeby sądownictwa⁵⁹. Opóźnienie wynikało też z zajęcia zamku na szpital dla wojska, co spowodował wybuch epidemii tyfusu i cholery w maju 1849 roku⁶⁰. W korpusie zamku planowano umieścić Trybunał, Sąd Kryminalny i Prokuratorów, a w skrzydle północnym Sąd Pokoju i Kancelarię Hipoteczną oraz Rejenta. Drugie skrzydło miało mieścić Sąd Policji Poprawczej (APwR, ZDP, sygn. 16725: 283; por. też APwR, ZDP, sygn. 7180: 284-289, 291-292, 325-327 i APwR, ZDP, sygn. 7181: 24-25, 27-29, 30-35). Jednocześnie kilkakrotnie zmieniały się koncepcje rozlokowania różnych instytucji w pałacu (AGAD, KRSW, sygn. 6316: 46-48, 51-54, 118-121; por. też AGAD, KRSW, sygn. 6334: 33-41), a ich rozmieszczenie przeciągało się z powodu nie opuszczenia poszczególnych części zamku przez dotychczasowych użytkowników i nie przekazania wszystkich lokali na potrzeby instytucji sądowych⁶¹. Najwięcej sporów dotyczyło ogrodu, skrzydeł i niektórych budynków towarzyszących. Po-

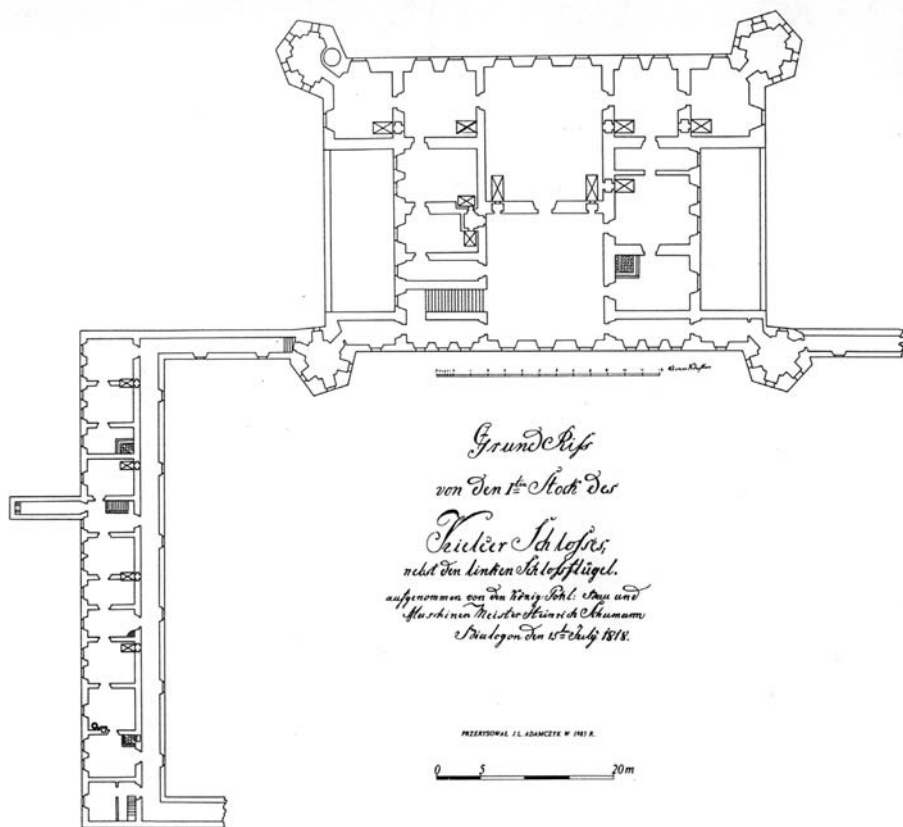
⁵⁷ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 282, por. też APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 46-48, 65-79 – określono tutaj, jakie instytucje powinny się mieścić w zamku.

⁵⁸ Przykładowo o przekazaniu skrzydła północnego – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 326-329; o przejęcie całego zespołu zamkowego – APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 27-34, 284-286, 335, 339-343; APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 154-161; APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 113-120.

⁵⁹ APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 31-35. Por. APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 286, 339, 340-343; APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 25-35. Tamże opisano ówczesne użytkowanie wszystkich budynków – s. 33-34.

⁶⁰ APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 129-130, por. też Ibidem, s. 173-6 i 247-249 – pismo z 1850 r. (...) o spieszne powrócenie zamku pobiskupiego władzom sądowym. Por. też AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 116-117 i 135-139 – po wyprowadzeniu się szpitala z korpusu, pomieszczenia te zajęto dla rekrutów. Wyprowadzili się oni pod koniec 1851 r. i wtedy nastąpiło przekazanie korpusu zamku, a skrzydła dłużej pełniły tę funkcję. O ulokowaniu lazaretu wojskowego por. też APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 335-336, 404.

⁶¹ Por. dokładne wyjaśnienia o przekazywaniu poszczególnych części zamku władzom sądowym od 1844 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-41.

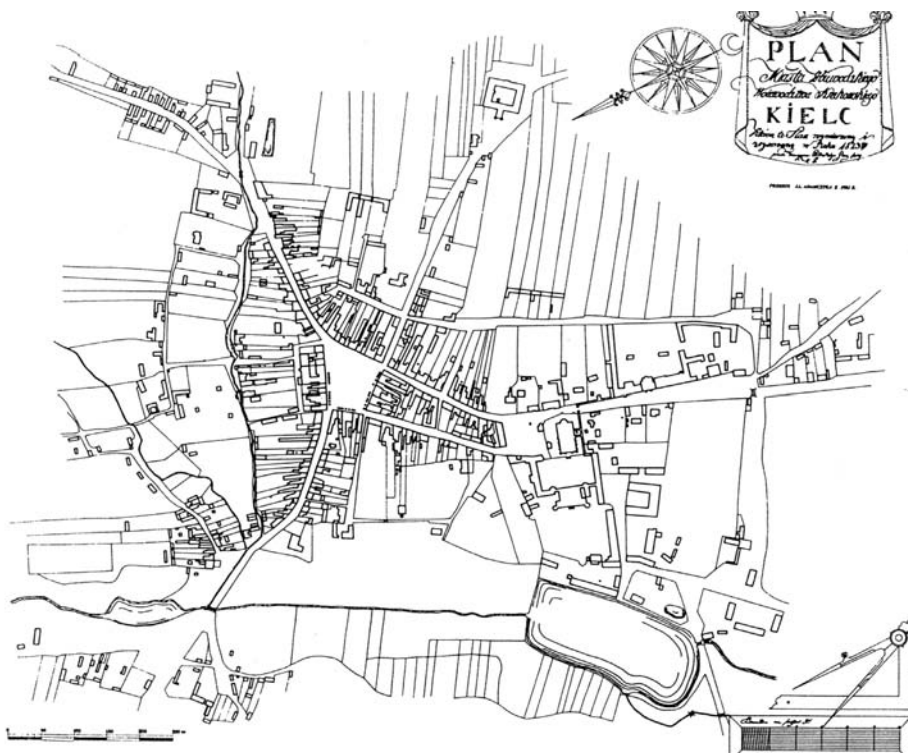

Il. 26, Kielce, pałac, piętro, plan, H. Lesch, Heinrich Schumann, 1818 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-3), przerys J.L. Adamczyk 1985. Wg tenże, *Wzgórze ...*, s. 29, rys. 12.

wodem było ich wcześniejsze wynajęcie i niechęć władz do utraty dochodów z tego tytułu⁶². Nie tylko opóźniało to przejścia pałacu i rozpoczęcie jego remontu, ale konieczne było wynajmowanie innych budynków na umieszczenie sądów.

Ulokowanie instytucji sądowych w zespole pałacowym okazało się stosunkowo trwałe jak na miejscowe warunki (il. 97 i 106). Trwało ono do przyjęcia postanowienia o powtórny umieszczeniu w pałacu siedziby władz gubernialnych, co spowodowało zupełną zmianę funkcji pełnionych przez poszczególne części zespołu i ich wnętrza.

⁶² Por. kilka wcześniejszych przypisów oraz APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 152, 166-167; APwR, ZDP, sygn. 7182, s. 34, 59, 99-101, 107-109, 111, 118-120, 124-126, 175, 194-202, 207-210, 293-294. Uważano, że niektóre budynki po przejściu pod zarząd Prezesa Trybunału będą niewykorzystane – np. skrzydła zamku – por. APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 237-239, por. też APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 337-342, 347-349, 367-373 i APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 32-35.

Il. 27. Kielce, pomiar miasta, M. Potocki, 1823 (AP Kielce, Zb. Kart., sygn. I/7). Przerys J.L. Adamczyk 1982. Wg tenże, *Wzgórze...*, s. 9, rys. 2.

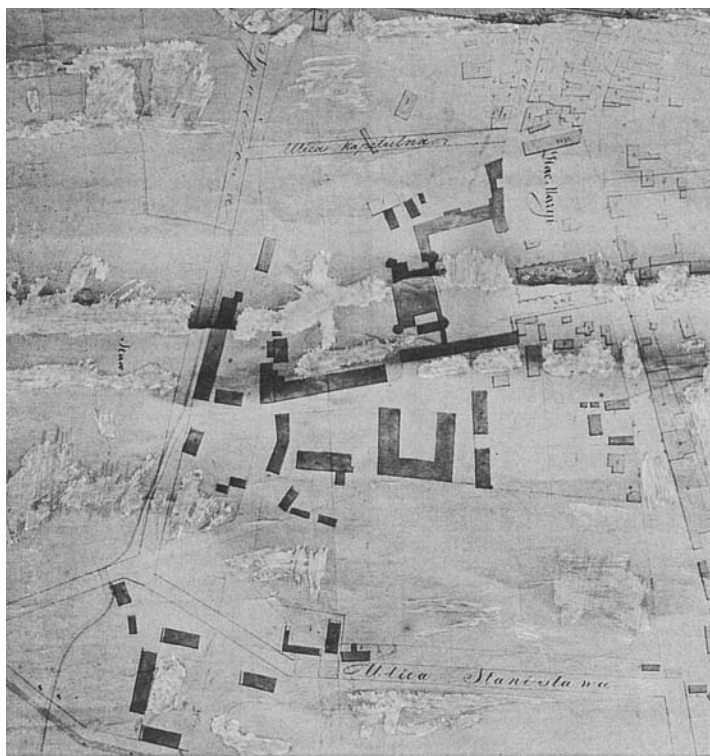
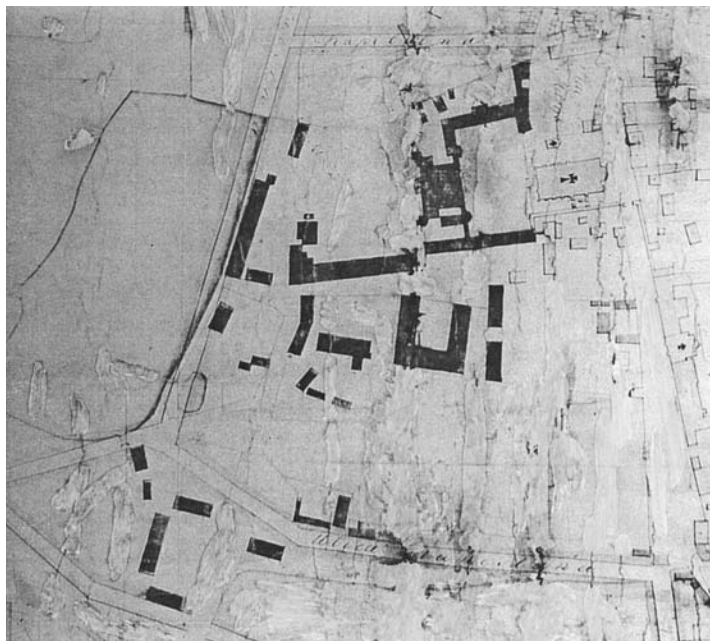
■ POZOSTAŁE BUDYNKI ZESPOŁU PAŁACOWEGO

Bardzo istotna była zmiana przeznaczenia budynków wchodzących w skład dawnego folwarku zamkowego⁶³. Zostały one wpisane do inwentarza dóbr narodowych (skarbowych) i ulokowano w nich różne instytucje⁶⁴. Od tego momentu dzieje poszczególnych budowli przebiegały odrębnie. Często się zmieniały ich funkcje. Część budynków zajęto na mieszkania urzędników⁶⁵.

⁶³ Funkcjonowanie i użytkowanie zespołu w latach 1789-1864 były jedynie marginalnie poruszane w dotychczasowych pracach: J. Kuczyńskiego i J.L. Adamczyka, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 115-117, 121.

⁶⁴ Numeracja i przeznaczenie domów – np. APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 111-128. Najstarszy plan ukazujący rozplanowanie dawnej zabudowy pochodzi z 1819 r. – APwR, ZDP, Kart., Gub. Kiel., sygn. 431 a – il. 1.

⁶⁵ Wykazy dzierżawców i dochodów stąd pochodzących sporządzano bardzo często. Pozwalają one dokładnie zidentyfikować losy poszczególnych budynków, ich stan i kolejne naprawy. Najstarszy wykaz dzierżawców z 1825 wraz z opisem pomieszczeń i określeniem ich stanu – APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 127-137 oraz 138-165; Por. też wykazy budynków i mieszkań z 1827 i 1828 r. – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 179-180, 189-193, 225-230 oraz 233-235, APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 12-15, 20-21, 49-122 (umowy dzierżawne), 173-178, 233-235 i z 1835 r. – APwR, ZDP, sygn.

A

B

Il. 28, Kielce, pomiar miasta, M. Potocki, 1823, fragment, zabudowa Wzgórza Zamkowego: A. Ze zbiorów AP Kielce, Zb. Kart., sygn. I/7; B. Przerys z 1830 r. (dawniej w Wydziale Architektury i Urbanistyki PMRN w Kielcach wg B. Kleszczyńska, Dokumentacja historyczna..., T. 2, cz. A, il. 4).

Pl. 29, Kielce, pomiar miasta, M. Potocki, 1823, fragment, zabudowa Wzgórze Zamkowe. Przerys J.L. Adamczyk 1982. Wg tenże, *Wzgórze...*, s. 9, rys. 2.

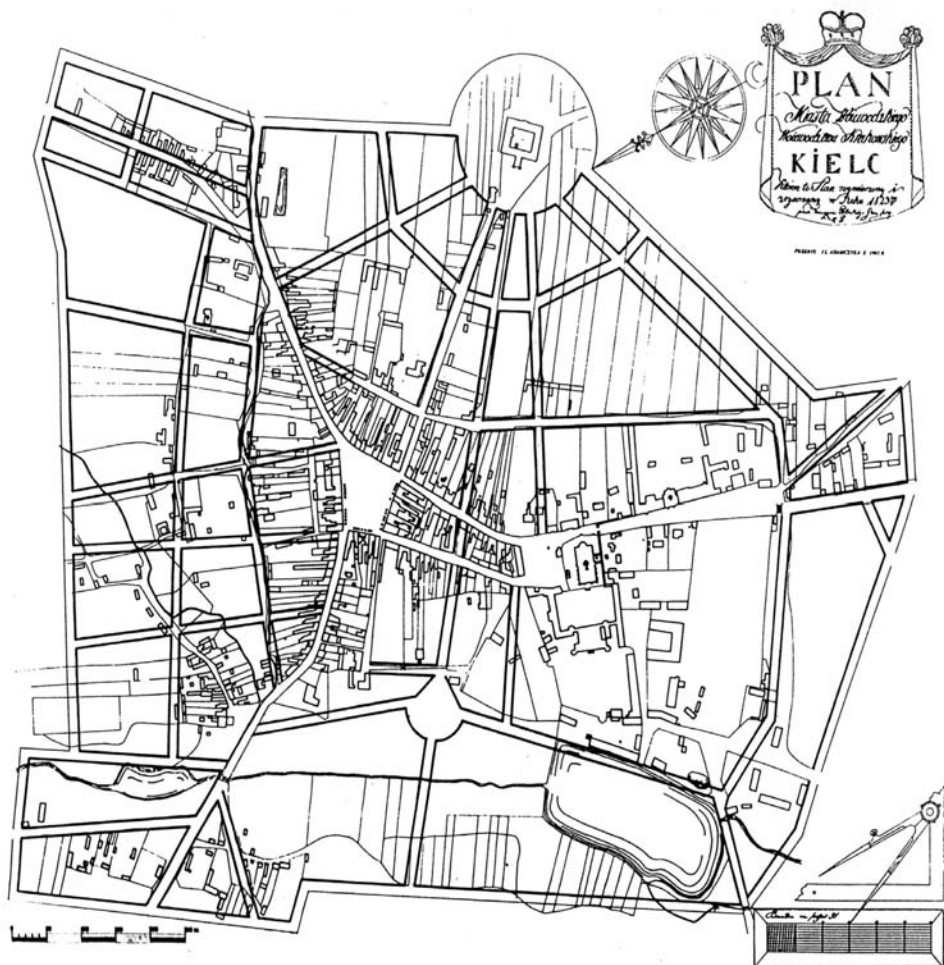
Pozostałe pełniły funkcje magazynowe. Reszta została poważnie przebudowana⁶⁶.

Trudne jest przedstawienie dokładnych przemian budynków dawnego folwarku zamkowego⁶⁷. W większości z nich zamieszkali urzędnicy. Zajmowane mieszka-

16721, s. 8-33, por. też 42-47. O administracji domami rządowymi wraz z opisem ich losów i wymianieniem kolejnych właścicieli i uzyskiwanych dochodów w 1832 r. – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 195-219, 222-223 oraz 256-259.

⁶⁶ Bardzo dokładny opis wszystkich zabudowań według stanu z 2.10.1827 r. APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 123-176 oraz *Ibidem*, s. 178-180 wykaz zabudowań.

⁶⁷ W źródłach zachowało się szereg opisów domów skarbowych, w których przedstawiono ich losy – przykładowo APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 91-93, 207-211; APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 195-209; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 5-38, 114-124; 240-248; APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 394-405; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 102, 122-126.

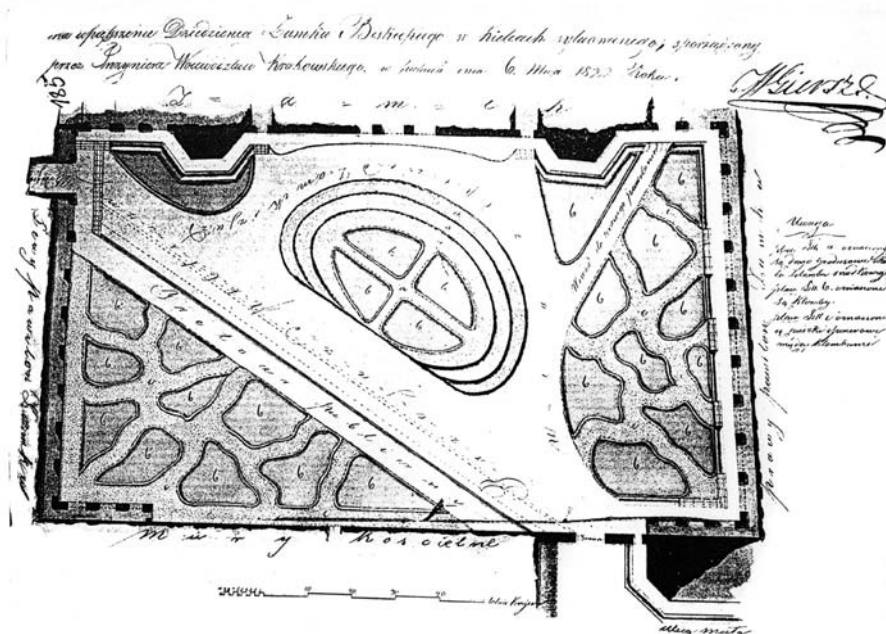

Il. 30. Kielce, projekt regulacji M. Potocki, 1823 (AP Kielce, Zb. Kart., sygn. I/7. Przerys J.L. Adamczyk 1982. Wg tenże, *Rynek...*, s. 57, il. 38.

nia były skromne. Składały się z jednego – dwóch pokoi, kuchni oraz pomieszczeń pomocniczych. Często następowały zmiany dzierżawców poszczególnych lokali. Wylaniano ich na podstawie publicznych przetargów, a podstawowym kryterium były względy finansowe⁶⁸.

Poszczególnym budynkom dawnego zespołu pałacowego nadano kolejne numery, które traktowano jako nowe nazwy. Ich znajomość jest podstawą do odtwo-

⁶⁸ Por. pismo, które z domów mogą być sprzedane lub przeznaczone na coś innego – 1837 r. – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 259-265.

Il. 31, Kielce, pałac, dziedziniec, projekt zagospodarowania Wilhelm Giersz, 1822 (AP Kielce RGR, sygn. 2327, s. 185).

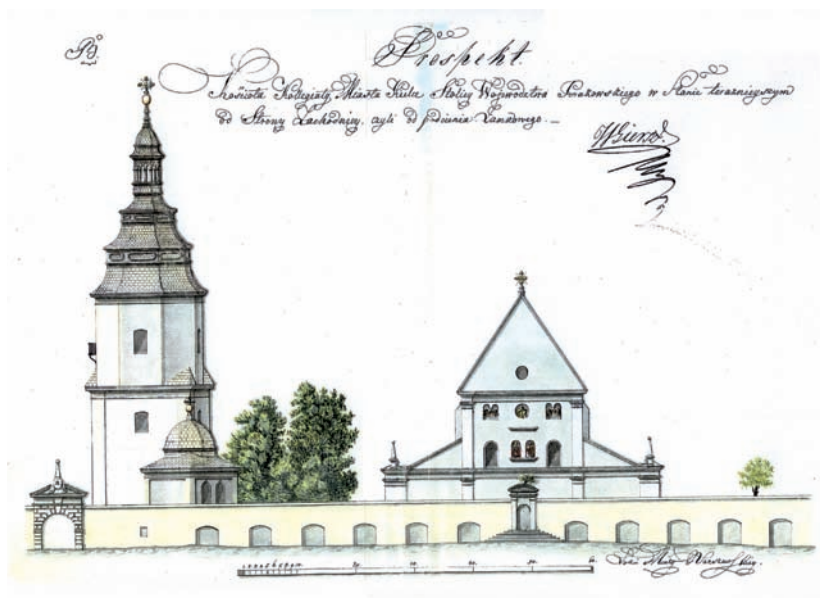
rzenia losów tych budowli⁶⁹. Zachowało się wiele dokładnych opisów wszystkich budowli zespołu, które były własnością skarbową⁷⁰.

■ KORPUS, SKRZYDŁA, SPICHLERZ

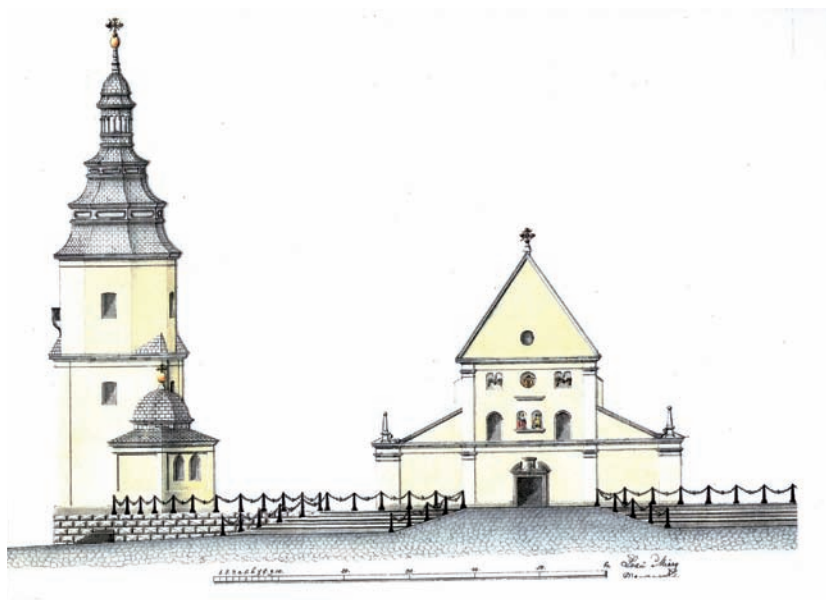
Numer 1 otrzymał korpus pałacu wraz (...) z dwoma pawilonami i z wielkim gmachem murowanym określanym jako magazyn (por. il. 15). Był to wielki spichrz wzniesiony z inicjatywy biskupa Załuskiego. Dotyczył go najpoważniejszy problem funkcjonalny wśród wszystkich budynków w sąsiedztwie zamku, bowiem gmach ten (...) z powodu swej znacznej obszerności nie mógł być nikomu wdzierżawiony (APwR, ZDP, sygn. 16721: 31). W okresie panowania austriackiego był tam magazyn, później składy rosyjskie i od 1816 roku magazyn żywności

⁶⁹ W dokumentach pisanych zaledwie kilkakrotnie przedstawiono numerację wszystkich budynków w sposób, który umożliwia ich identyfikację – np. APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 113 czy APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 5-38, por. o przeznaczeniu budynków i ich losach do 1842 r. – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 399-405.

⁷⁰ Przykładowo: *Raport względem budowli skarbowych w mieście Kielcach z 12./24.03.1836 r.* – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 356-366 i o projektowanych zmianach – s. 370 – dokładnie opisano tam funkcje zamku oraz pozostałych budynków dawnego folwarku zamkowego; *Opis domów rządowych z wyszczególnieniem ich przeznaczenia z 24.02./8.03.1837 r.* – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 421-428.

Il. 32, Kielce, kolegiata NMP, elewacja zachodnia, inwentaryzacja, W. Giersz, 1820 (AGAD, KRSW, sygn. 2424, k. 152). Widoczny nie zachowany wschodni fragment dawnego muru obronnego pałacu z dwiema bramami.

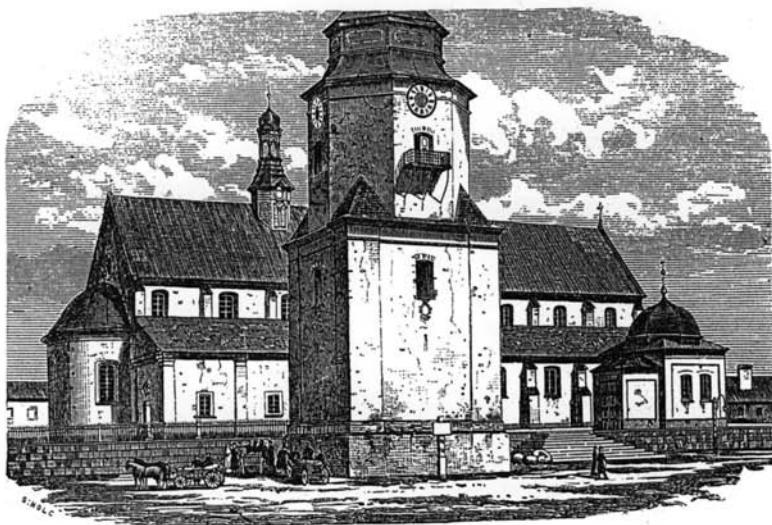

Il. 33, Kielce, kolegiata NMP, elewacja zachodnia, projekt przebudowy W. Giersz, 1820 (AGAD, KRSW, sygn. 2424, k. 154).

KOŚCIÓŁ KOLLEGIACKI W KIELCACH. (Rysował z natury Lewicki).

A

II. Kolegiata i dzwonnica.

B

Il. 34, Kolegiata kielecka, stan w 1. poł. XIX wieku. A. Wg „Tygodnik Ilustrowany”, T. V, 1862, nr 123, 1 II, s. 48; B. „Kłoso”, T. XL, 1870, nr 269, 13./25.08., s. 116. Por. il. 42.

dla górnictwa⁷¹. Istniał także projekt przebudowy tego budynku na biura Głównej Dyrekcji Górniczej⁷². Próbowano umieścić w nim zakład rękodzielniczy lub magazyn zboża. W 1831 roku za czasów *wojsk rewolucyjnych* ulokowano w nim (...) *magazyn produktów i furazżu*. Także i później pełnił on podobne funkcje⁷³.

■ OGRÓD I ZNAJDUJĄCE SIĘ W NIM ZABUDOWANIA

W połowie XIX wieku ogród pałacowy określany jako *ogród owocowy* był wynajmowany prywatnym osobom (por. il. 15). Dzierżawców wybierano na podstawie publicznych przetargów biorąc pod uwagę możliwość uzyskania największych dochodów (APwR, ZDP, sygn. 16725: 284-286, 333-360; APwR, ZDP, sygn. 7182: 2-5; APwR, ZDP, sygn. 7182: 1-2, 4-5, 45-51, 56; APwR, ZDP, sygn. 7180: 100, 222-225, 258-262, 284-289, 302-311, 361-363). Szczególnie wiele sporów wywoływało dzierżawienie ogrodu, kiedy zamek został przeznaczony na siedzibę różnych instytucji sądowych⁷⁴. Ponieważ do ogrodu nie było osobnego wejścia, to należało wchodzić od strony korpusu zamku zajmowanego przez instytucje państwowe (sądy). Dlatego też wykonano osobne wejście przez niewielki korytarzyk przechodzący przez wielki spichrz, który w tym czasie pełnił funkcje magazynu wojskowego (il. 15 a-b) (APwR, ZDP, sygn. 16725: 357-360; APwR, ZDP, sygn. 7182: 4-5, 7-12, 36-42). Efektem sporów o przeznaczenie ogrodu było wykonanie kilku jego planów i opisów (il. 15 a-c) (APwR, ZDP, sygn. 16727: 31 – il. 15 b; APwR, ZDP, sygn. 7182: 110 – il. 15 a). Ukazują one ówczesny wygląd ogrodu oraz sąsiadującej zabudowy wraz z jej przeznaczeniem. Ogród miał wówczas postać symetrycznego ogrodu kwatrowego, w którym rosły przede wszystkim rośliny użytkowe (głównie drzewa owocowe) (il. 15 a-b). Wtedy też sporządzano akty podawcze ogrodu, w których dokładnie opisano jego losy⁷⁵. Pozwalają one na dokładne odtworzenie wyglądu ogrodu

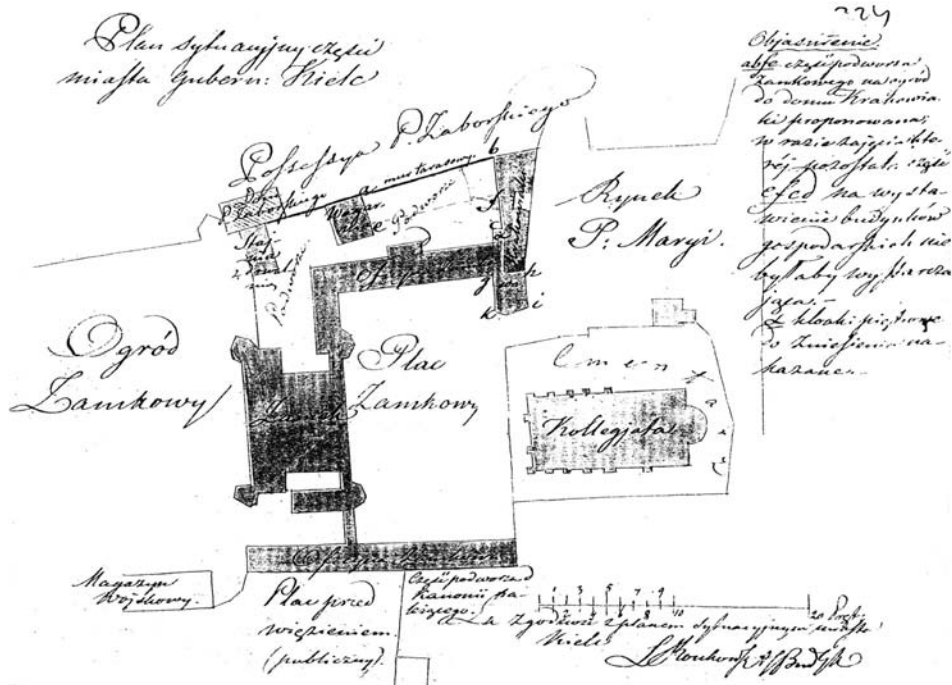
⁷¹ AGAD, KRSW, sygn. 6328, s. 364-365.

⁷² Opracowano nawet kosztorys tych prac – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 15-16.

⁷³ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 31, por. też opisy z 1837 r. tego domu – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 363, 424. O pokryciu blachą magazynu wojskowego w 1863 r. mowa jest także w AGAD, KRSW, sygn. 2440, s. 107-111, 121-134, 157-159. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac remontowych: Na entrepryzę urzędzenia Domu Modlitwy w dawnym Magazynie Kieleckim – 27.02.1823, Dodatek do nr 15 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1823, 13.04., s. 166-167; Na entrepryzę restauracji gmachu rządowego na magazyn główny wojskowy zajętego w Kielcach – 21.03.1834, Dodatek I do nr 13 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1834, 30 03, s. 193.

⁷⁴ APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 19-20, 24-34, 56-57, 267-270, 284-286, 339-343; APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 13-14, 25-28-35, por. też o zaniechaniu dzierżawienia ogrodu – APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 245-246 i dokładne wyjaśnienia o przekazywaniu poszczególnych części zamku władzom sądowym od 1844 r. i sytuacji ogrodu – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 39-40.

⁷⁵ Por. APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 135-136 O opisach ogrodu zamkowego – por. APwR, ZDP, sygn. 7182, s. 70, 114-115, 146, 147-165 i 261-280 – Akt z 1850 r.; 222-232 i 235-246 – Akt z 1856 r. – tamże też opis wszystkich budowli znajdujących się w ogrodzie; Ibidem, s. 247-252, 255-259 – opis domu przy ogrodzie i baszty z 1854 r., por. też opis ogrodu z 1846 r. i protokół jego enterpryzy – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 227-236.

Il. 35, Kielce, Wzgórze Zamkowe – fragment, plan sytuacyjny, A. Borkowski 1852 (AP Radom, ZDP, sygn. 16726, s. 224). Na rysunku literami a-b zaznaczono remontowany mur tarasowy (d. mur obronny) pałacu.

i znajdującej się w nim roślinności (por. il. 15 a-b). Także i później użytkowanie ogrodu wzbudzało szereg sporów (APwR, ZDP, sygn. 16727: 338-357; por. też APwR, ZDP, sygn. 7181: 267-272). Chciano go oddać w użytkowanie jednemu z prezesów Sądu, ponieważ (...) wydzierżawienie pomienionego ogrodu żadnej konkurencji nie budzi, gdyż takowy położony jest na wyniosłości skalistej, drzewa ma po większej części stare, gatunków nieszlachetnych, prawie żadnych korzyści nie obiecujące, a w ogóle potrzebujące dużo troskliwości i nakładów⁷⁶. Ostatecznie zezwolono, aby w 1864 roku prezes Trybunału Cywilnego zajął ogród, dom mieszkalny, suszarnię i lodownię⁷⁷.

W ogrodzie znajdowały się zabudowania określane jako (...) za ogrodem zamkowym (dawny domek ogrodnika i obok tzw. baszta prochowa – dawny puntone), które wydzierżawiano prywatnym osobom (il. 15 a-c, 106). Mieszkali w nich najpierw urzędnicy górniczy, a potem (...) rolnik-ogrodnik zamkowy⁷⁸. Wielokrot-

⁷⁶ Pismo z 1861 r. – APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 342.

⁷⁷ APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 359-360. O wcześniejszym użytkowaniu ogrodu i znajdujących się w nim budynków – Ibidem, s. 354-357, por. też APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 271-279.

⁷⁸ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 10-11, por. też o późniejszym wynajmowaniu tego domu przed 1845 r. – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 2-9, por. też opisy z 1837 r. tego domu wraz z propozycją jego nowego przeznaczenia – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 363-364, 424.

nie spierano się o wysokość czynszu z tego niewielkiego budynku i kto powinien go użytkować⁷⁹, dzięki czemu znanych jest kilka jego opisów i plan (il. 15 c)⁸⁰. W 1844 roku zwracano uwagę, że dom ten od 1839 roku (...) *puszkami stoi, a zatem gdy nikt z niego nie użytkuje, nikt niego do opłacenia czynszu pociągniętym być nie może* (APwR, ZDP, sygn. 16724: 252). Przejściowe nieużytkowanie tego budynku było skutkiem dalszych sporów i zaniedbania budowli.

■ DAWNE STAJNIE BISKUPIE

W pobliżu pałacu znajdował się zespół dawnych stajen biskupich i sąsiadujących z nimi budowli (por. il. 11-12, 16, 45). W ich skład wchodził piętrowy budynek oznaczony policyjnym numerem 2. W budynku mieściły się dwie instytucje – pomieszczenia Sądu Poprawczego⁸¹ i więzienia (il. 11). Niektóre wnętrza wynajmowano na mieszkania prywatne. Ulokowanie w sąsiednich budynkach więzienia i pomieszczeń sądowych zapoczątkowało ich stopniowe przekształcanie⁸². Nie tylko diametralnie zmieniła się funkcja, ale także wywołane nią wymogi użytkowe. Od tego momentu losy tych budynków będą przebiegać odrębnie, a dokonane zmiany architektoniczne będą coraz większe (por. il. 16, 42-45 oraz 21).

W zespole dawnych stajen znajdował się też dom określany jako (...) *dom o pięttrze za zamkiem* (numer policyjny 3). Dom ten należał niegdyś do ekonomii kieleckiej i mieściła się w nim kasa ekonomiczna. Wzniesiono go ok. 1811 roku i wkrótce zajęto na więzienie Sądu Policji Poprawczej (il. 11), który przeniesiono z Radomia do Kielc (do 1818)⁸³. Potem zajęto go na *kryminal*, a jego właścicielem był Sąd Sprawiedliwości⁸⁴. Zupełna zmiana funkcji spowodowała stopniowe przekształcenie budynku (por. il. 16, 21, 42-45).

⁷⁹ APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 201-204; APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 51-55, 197-202; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 13-16, 36-37; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 86, 128-136, 235-237, 242-245, 248-249, 287-294; APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 339, 340-343, 354-357 – o wcześniejszym użytkowaniu i jego naprawach; APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 277-278, 280-282. O baszcie – przykładowo APwR, ZDP, sygn. 7182, s. 107-109, 114-117, 159, 178-180, 182-183, 192-193.

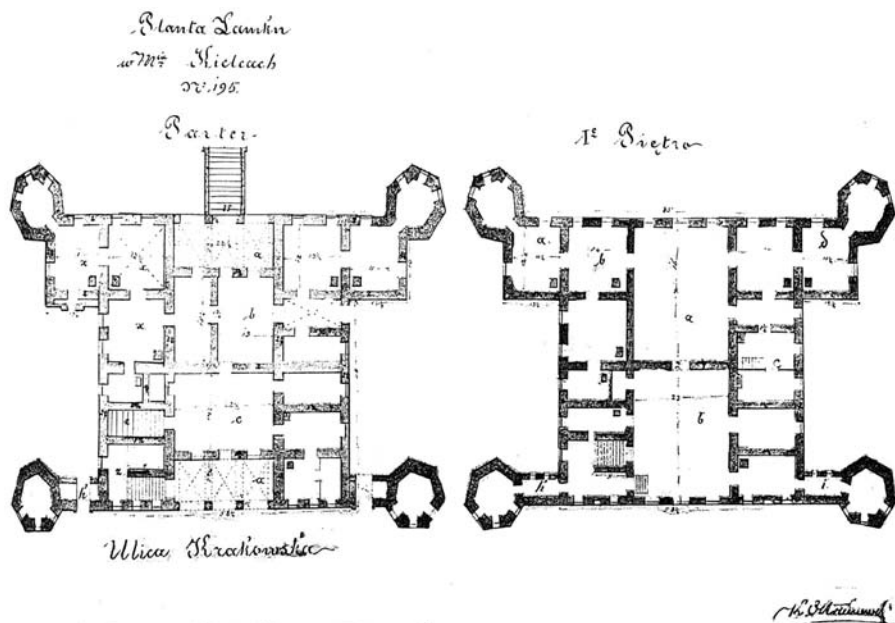
⁸⁰ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 295 – il. 15 c; Por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., il. 54; Opis z 1854 r. – APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 139, por. też APwR, ZDP, sygn. 7182, s. 107-110 i APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 294-295, por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., il. 55-56.

⁸¹ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 21-25 oraz por. o późniejszym przeniesieniu w 1844 r. do Kielc sądów i poszukiwaniu dla nich budynków – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-53.

⁸² Por. pismo o zaspokojeniu kosztów reparacji pomieszczeń na Sąd Sprawiedliwości – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 186.

⁸³ Historia domu – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 138. O przenosinach tego sądu z Krakowa do Kielc – por. AGAD, KRSW, sygn. 6330, s. 128-130.

⁸⁴ Już wcześniej istniały projekty przejmowania kolejnych budynków zespołu na potrzeby sądów – np. pismo z 1827 – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 75-79; Por. też APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 21. Por. też pisma w sprawie pozostawienia tego domu na potrzeby więzienia – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 134-141. Por. też o późniejszym przeniesieniu w 1844 r. do Kielc sądów i poszukiwaniu dla nich budynków – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 33-53.

Il. 36, Kielce, pałac, parter i 1 piętro, plan Konstanty Ostrzeniewski, 1847 (AP Kielce, DU, sygn. 135, s. 319).

Część dawnych stajen określanych jako (...) *dawniejsze zabudowania stajenne* (nr 4) zostały najpierw wynajęte dla prywatnych dzierżawców na mieszkania (por. il. 41). Później zamieszkali tutaj urzędnicy biura Sądu Sprawiedliwości Karzącej Województwa Krakowskiego i Sandomierskiego, jednak wcześniej dokonano remontu gmachu. Później budynek ten objął w posiadanie Sąd Kryminalny, a część pomieszczeń nadal była zajęta na mieszkania (por. il. 11, 16, 21 41-42)⁸⁵.

W sąsiedztwie zespołu dawnych stajni biskupich znajdował się budynek, któremu nadano numer 5 (por. il. 11 i 21). Wynajmowano go na mieszkania prywatne. Planowano też jego sprzedaż⁸⁶. Tutaj mieszkał wójt Gminy Kielce⁸⁷. W domu mieściła się Kasa Obwodu Kieleckiego⁸⁸. Kiedy znalazło się ono w skrzydle zamkowym, to budynek ten przeznaczono na biura Magazynu Solnego (il. 11-12 i 21) (APwR, ZDP, sygn. 16725: 250-253, 282 i AGAD, KRSW, sygn. 6333: 217).

⁸⁵ Opis domu nr 4 – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 17-19; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 18-21; O dzierżawie domu po Sądzie Sprawiedliwości – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 12-16; O dzierżawie lokalu w domu nr 4 na mieszkanie – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 164-169; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 125-131, 279-285; APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 338; APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 305-312, por. też opisy z 1837 r. zabudowań zajmowanych przez sąd i więzienie (domy nr 2, 3 i 4) wraz z propozycjami ich nowego przeznaczenia – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 359-361, 422-423.

⁸⁶ W 1837 r. planowano także sprzedać dom nr 6 – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 452.

⁸⁷ O jego restauracji z tym związanej – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 118-119.

⁸⁸ Por. też opisy z 1837 r. tego domu wraz z propozycją jego nowego przeznaczenia – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 361-362, 423.

■ ZABUDOWA DAWNEGO FOLWARKU

Na mieszkania był także wynajmowany murowany budynek oznaczony numerem 6 (il. 11, 12). Określano go jako (...) *nowe zabudowania ekonomiczne* i był on w całości wynajmowany prywatnym osobom (Przykł.: APwR, ZDP, sygn. 16723: 298-314). Tutaj też mieściła się Kancelaria Wójta Gminy Ekonomii Kielce, a w 1831 roku umieszczono (...) *lazaret wojsk rewolucyjnych*, co przyczyniło się do poważnego zdemolowania wnętrza⁸⁹. Później w budynku mieszkał prezes Trybunału Cywilnego (APwR, ZDP, sygn. 16723: 91-97). Planowano też dom ten przeznaczyć na umieszczenie lazaretu pułkowego (w celu wyprowadzenia go ze skrzydeł zamku), ale do tego nie doszło⁹⁰. Tutaj też mieściło się biuro Obwodu Kieleckiego⁹¹. Dom ten w 1850 roku wiczyście wydzierżawił Naczelnik Powiatu Tomasz Zieliński (il. 46, 47) (APwR, ZDP, sygn. 16725: 302-305; APwR, ZDP, sygn. 16726: 92-95, 98-109, 128-138, 146-155, 227-237, 289-290, 292-295; APwR, ZDP, sygn. 16727: 114, 474-478), który był znanym mecenasem i kolekcjonerem dzieł sztuki. (Por. Jakimowicz 1970: 239-251, 272-275, 294-305; Eadem 1973: 56-65, rys. 5-6; Lentowicz 1975: 331-365; Erber 1981). Budynek został przebudowany i zamieniony na rezydencję i lokum zbiorów sztuki (por. il. 131-133 oraz 106).

W pobliżu ogrodu zamkowego znajdował się dom nr 7 (por. il. 96-97, 100), zajmowany przejściowo przez rachmistrza przy Głównej Dyrekcji Górniczej. Określono go jako (...) *między murami ogrodu zamkowego stoi* (APwR, ZDP, sygn. 16716: 80-82). Był on także wydzierżawiany prywatnym osobom na mieszkania (APwR, ZDP, sygn. 16721: 65-80).

Pozostałe budynki dawnego folwarku zamkowego 7 (il. 11, 12, 15, 17) określane jako (...) *stare zabudowania ekonomiczne* zostały wynajęte na mieszkania dla różnych urzędników górniczych, a potem innych dzierżawców wyłonionych na drodze publicznych przetargów. W jednym z budynków mieścił się w 1831 (...) *lazaret wojsk rewolucyjnych*, a po jego usunięciu dom nadal był wynajmowany (APwR, ZDP, sygn. 16721: 11-15).

■ OKOLICE STAWU

Drewniane zabudowania nad stawem oznaczono numerem 8 (il. 17-19). Znajdowały się w nich dwa mieszkania, kolejno wynajmowane różnym urzędnikom. Część domu została w 1831 roku zajęta na lazaret dla *wojska rewolucyjnego*⁹². Dom ten był bardzo zły i ostatecznie według przepisów policyjnych został zamknięty, a następnie rozebrany w 1832 roku⁹³.

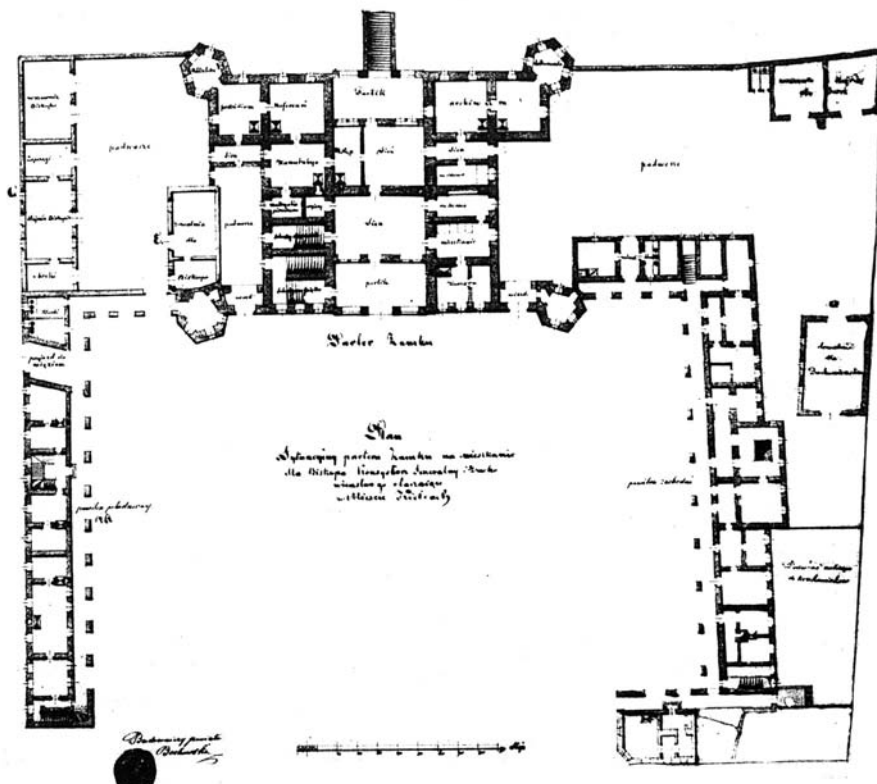
⁸⁹ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 15-18, por. też opis losów tego budynku do 1840 r. – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 91-95.

⁹⁰ APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 122-123. Planowano też w 1842 r. w domu tym umieścić biuro obwodu kieleckiego – AGAD, KRSW, sygn. 6309, s. 480-482.

⁹¹ Por. opisy z 1837 r. tego domu wraz z propozycją jego nowego przeznaczenia – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 362-363, 423-424, por. też opis biura obwodowego z 1840 r., które się mieści (...) *w domu skarbowym szczupłym i niedogodnym* – AGAD, KRSW, sygn. 6370, s. 311-312.

⁹² Wykaz kolejnych najemców – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 9-10.

⁹³ Był także projekt z 1828 r. remontu zabudowań nad stawem – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 251-253; Por. też APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 10; Przed rozebraniem sporządzono opis tego domu APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 41-42. Jego rozbiórkę motywowano chęcią połączenia ogrodu spacerowego ze stawem. Przed rozbiórką

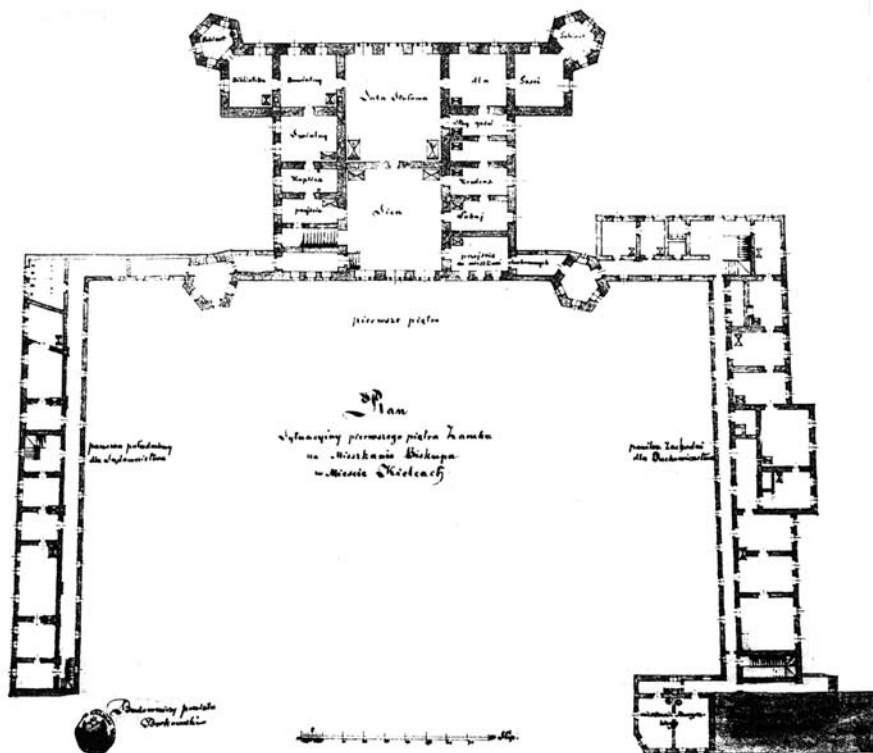
Il. 37. Kielce, pałac, parter, projekt przebudowy na mieszkanie dla biskupa i siedzibę konsystorza, A. Borkowski, ok. poł. XIX wieku (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-1).

W pobliżu znajdował się wielki staw (il. 8 i 21), który od pocz. XIX w., podobnie jak i znajdujące się w jego pobliżu młyny był wydzierżawiany osobom prywatnym⁹⁴. Jednocześnie kilkakrotnie przeprowadzono czyszczenie stawu i urządzono odpływ wody⁹⁵. Później staw przekazano na własność miastu i dalej

wykonano rzut i widok elewacji autorstwa K. Meyzera – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 51-52. O zawaleniu się tego domu – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 224.

⁹⁴ Zachowało się dużo dokumentów o kolejnych dzierżawach stawu i młynów – przykładowo APwR, ZDP, sygn. 16749, s. 4-6, 8-10, 13-15, 18.

⁹⁵ Przykładowo prace w 1827 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2426, s. 257-259; AGAD, KRSW, sygn. 2427, s. 50, 95, 227, 288-293, 529-545; AGAD, KRSW, sygn. 2428, s. 130-139; AGAD, KRSW, sygn. 2433, s. 108, 133, 174-176, 180-181; AGAD, KRSW, sygn. 2434, s. 1-2, 45-47; AGAD, KRSW, sygn. 2436, s. 19-20, 36-40, 59-60, 103-106, 178-181, 194-206, 226, 230-232, 248-265; AGAD, KRSW, sygn. 2437, s. 25 – plan stawu, 84; AGAD, KRSW, sygn. 2438, s. 146-142, 200-206; AGAD, KRSW, sygn. 2441, s. 22, 135-136; AGAD, KRSW, sygn. 2455b, s. 28-30. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac: Na urządzenie i wyreperowanie upustów przy stawie, wydarniowanie kanału wodę doprowadzającego i wystawienie mostu na kanale – 20.05.1828, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1828, nr 22, 1.06. s. 1; Na wyreperowanie dołów wedle upustów przy stawie kieleckim

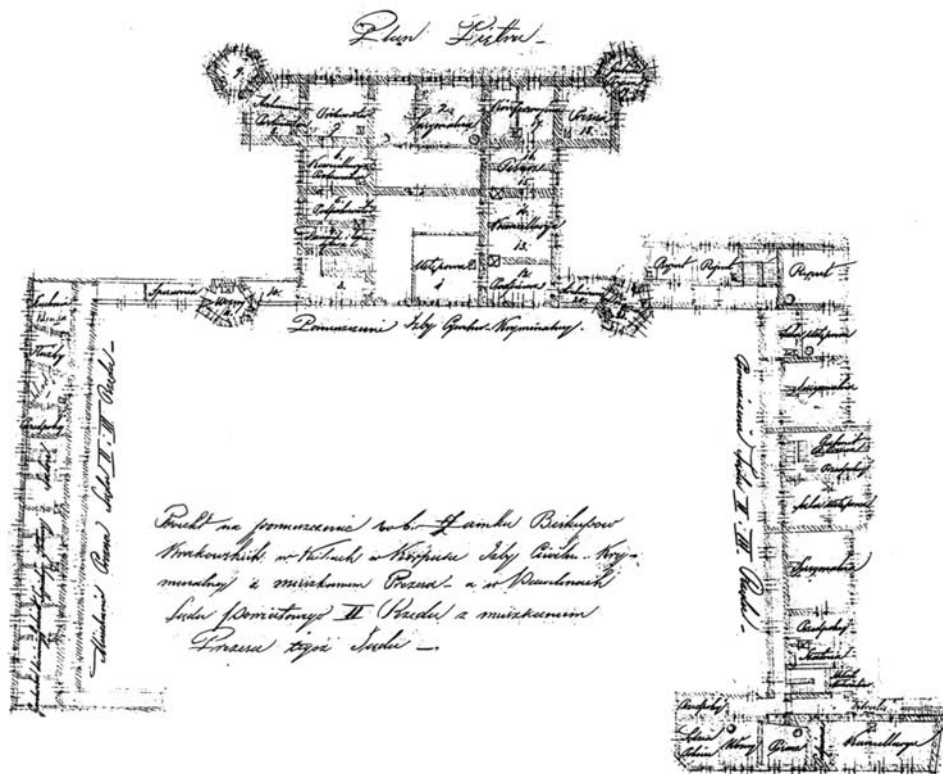
Il. 38. Kielce, pałac, piętro, projekt przebudowy na mieszkanie dla biskupa, A. Borkowski, ok. poł. XIX wieku (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-1).

wynajmowano go wraz z okolicznymi budynkami osobom prywatnym (AGAD, KRSW, sygn. 2433: 92-94, 98, 101). Wygląd stawu ukazuje szereg zachowanych jego planów (il. 18). Najstarszy plan pochodzi z 1814⁹⁶. Kolejne dokładne plany pochodzą z lat 1821, 1828, 1833, 1838 i 1839 (il. 17a-c, 18a-c)⁹⁷. Zaznaczono na nich znajdującą się w pobliżu zabudowę, która stanowiła część dawnego folwarku podzamkowego.

– 10.08.1833, Dodatek do nr 33 „Dziennika Urzędowego Województwa Krakowskiego”, 1833, 18.08. s. 583.

⁹⁶ Staw podzamkowy, szkic sytuacyjny, M. Kałamaszek, 1814, APwR, ZDP, sygn. 3273, s. nlb.; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P W., il. 24.

⁹⁷ Park miejski w dolinie Silnicy, projekt lokalizacji, 1821 r. – APwR, ZDP, sygn. 16742, s. 27 – il. 17a; Park miejski w dolinie Silnicy, projekt lokalizacji, K. Meyzer, 1828 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2426, s. 293 – il. 17c (plan mniej precyzyjny); Dzielnica żydowska w Kielcach, projekt lokalizacji, K. Meyzer, 1833 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2454, s. 144 – il. 17b; Staw podzamkowy, M. Strasz, 1838, APwR, ZDP, Zb. kart., Gub. Kiel., sygn. 435 – il. 18c; Staw podzamkowy, M. Strasz, 1839, APwR, ZDP, Zb. kart., Gub. Kiel., sygn. 434 – il. 18b; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P W.

Il. 39. Kielce, pałac, projekt przebudowy pałacu na pomieszczenia Izby Cywilno-Kryminalnej, Sądu Powiatowego i mieszkanie prezesa Sądu (AGAD, KRSW, Zb. Kart., sygn. 3313-154-13).

■ BROWAR

Należy jeszcze wspomnieć o budynkach dawnego browaru, który znajdował się w południowo-zachodniej części zespołu u podnóża wzgórza zamkowego (il. 11, 12, 15, 17). Podobnie jak pozostałe budynki przekazano go Dyrekcji Górnictwej⁹⁸. Był on wynajmowany różnym właścicielom i pełnił pierwotne funkcje. W 1845 roku wraz z sąsiednimi budynkami przeznaczono go na siedzibę

⁹⁸ Wzbudzało to szereg protestów, gdyż chciano, aby ten dochodowy budynek należał do miasta – np. AGAD, KRSW, sygn. 2425, s. 7-11 czy AGAD, KRSW, sygn. 2455b, s. 15, por. też opisy z 1837 r. tego domu wraz z propozycją jego nowego przeznaczenia – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 363, 424, por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac remontowych w tym budynku: Na entrepryzę reparacji różnych browaru kieleckiego 18.01.1821, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1821, nr 5, 4.02. s. 51; Na entrepryzę reparacji części zwalonego dachu browaru zamkowego w Kielcach – 27.08.1827, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1827, nr 36, 9.09. s. 459; Na entrepryzę reparacji części zwalonego dachu browaru zamkowego w Kielcach – 26.09.1827, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1827, nr 40, 7.10. s. 525-526.

Magazynu Solnego (il. 12 i 21), który przeniesiono do Kielc z Pierzchnicy (APwR, ZDP, sygn. 16725: 195-200, 250-253; por. AGAD, KRSW, sygn. 2435: 71). Jego ulokowanie w Kielcach było rekompensatą za przeniesienie siedziby władz Guberni do Radomia⁹⁹. Zachował się plan sytuacyjny poszczególnych budynków zajmowanych przez Magazyn Solny (il. 11 oraz por. il. 21) (Por. APwR, ZDP, sygn. 7180: 381-382, 384). Ulokowanie w tym miejscu nowej instytucji spowodowało także zmianę przeznaczenia innych budynków zespołu – na biura magazynu zajęto dom Naczelnika Powiatu i jego biura, a te przeniesiono do budynku Kasy Powiatowej i skrzydła pałacowego (il. 11 oraz por. il. 21) (APwR, ZDP, sygn. 16725: 197, 201-206, 213, 225-230 oraz – AGAD, KRSW, sygn. 6333: 217). Przykład ten świadczy, że nawet niewielkie przemieszczenia instytucji w obrębie zespołu powodowały także zmianę funkcji wielu innych budynków. Dowodzi to, że cała zabudowa dawnego zespołu biskupiego pełniła już zupełnie inne funkcje, których nie można było umieścić gdzie indziej. Dokonane zmiany stały się nieodwracalne i wywoływały coraz większe przekształcenia zespołu.

■ DAWNY OGRÓD POGÓRNICZY, CZYLI DZISIEJSZY PARK MIEJSKI

Na południe od zabudowań zamkowych znajdowały się tereny dawnego ogrodu, który należał niegdyś do folwarku kieleckiego. W 1818 roku zajęli go pracownicy Głównej Dyrekcji Górniczej (APwR, ZDP, sygn. 16742: 3-5). Ogród ogrodzono. Planowano zniesienie starego muru i wykonanie (...) *nowej galerii w gęście gotyckim z żelaznymi słupkami* oraz zburzenie stojącego przy bramie starego domu i fragmentu muru przy zamku, który zasłaniał (...) *widok zamkowy*. W ramach tych samych prac planowano wyreperowanie prawego skrzydła zamkowego¹⁰⁰. Część prac wykonano. Dokładny stan ogrodu w połowie lat 20. prezentuje zachowany jego opis, w którym dokładnie opisano jego ówczesny wygląd oraz określono prace, jakie należy wykonać w celu jego upiększenia¹⁰¹. Wtedy też przekazano ogród na cele publiczne¹⁰². (...) *Ogród publiczny sztachtami, kanałem murowanym i barierami ogrodzony, rozprzestrzeniony, klombami*

⁹⁹ O przeniesieniu do Kielc Magazynu Solnego – AGAD, KRSW, sygn. 6333, s. 66-67, 99, 130-135, 167, 169-171, 203-204, 217.

¹⁰⁰ Było to w 1822 r. – APwR, ZDP, sygn. 16742, s. 8-11.

¹⁰¹ Raport z 13.07.1825 r. – APwR, ZDP, sygn. 16742, s. 12-16. Zachowało się bardzo dużo rachunków za prace w ogrodzie – przykładowo Ibidem, s. 24-26, 31, 36-55 oraz s. 30 – plan nowego ukształtowania ogrodu.

¹⁰² APwR, ZDP, sygn. 16742, s. 17-19 oraz przykładowo AGAD, KRSW, sygn. 2426, s. 269; AGAD, KRSW, sygn. 2427, s. 3-6, 60-65, 115-118, 304-311, 350-355, 371; AGAD, KRSW, sygn. 2431, s. 182, por. też AGAD, KRSW, sygn. 2439, s. 73-80 – zestawienie wszystkich rachunków za prace w ogrodzie w latach 1828-1858 r. Proponowano też założenie ogrodu na zachód od zamku w dolinie rzeki Silnicy, ale do tego nie doszło – APwR, ZDP, sygn. 16742(?), s. 22-23; 27 – plan nowo projektowanego ogrodu wraz z zaznaczeniem wszystkich istniejących budynków na zachód od zamku. Por. też AGAD, KRSW, sygn. 2426, s. 187-188, 227-229, 257-259, 286, 288, 290, 293 (plan nowo projektowanego ogrodu). Na planach tych zaznaczono wszystkie zabudowania po zachodniej stronie zamku. Por. też analogiczna sytuacja na planie nowo projektowanej dzielnicy żydowskiej – AGAD, KRSW, sygn. 2454, s. 77-79, 144 – il. 17b.

zagajony jest ozdobą okolicy i wygodą mieszkańców znajdujących tu odetchnienie, cień i świeże powietrze (AGAD, KRSW, sygn. 2455b, s. 2-3). Później został on gruntownie przebudowany (Por. Adamczyk, Szczepański 1983: *passim*) i jeszcze wielokrotnie dokonywano w nim szeregu zmian (por. plany z 1823 i przede wszystkim z 1870 roku)¹⁰³.

■ DOKŁADNE OKREŚLENIE FUNKCJI ZESPOŁU

Przeznaczenie funkcjonalne pałacu i towarzyszących budynków prezentuje zachowany plan z 1847 roku (il. 11 oraz por. il. 12)¹⁰⁴. Widoczna jest na nim różnorodność funkcji, jakie pełniły poszczególne zabudowania pałacowe. Najwięcej pomieszczeń zajmowały instytucje sądowe (korpus – trybunał cywilny, skrzydło północne – sąd poprawczy, dawne stajnie – więzienie ciężkie i poprawcze, kancelaria nadzorcy więzień, sąd kryminalny, mieszkanie prezesa sądu). Wydzielony zespół zabudowań w południowej części zajmował Magazyn Solny (zabudowania dawnego folwarku podzamkowego – Magazyn Solny, kancelaria Magazynu Solnego, dom ogrodnika – mieszkanie stróża i bednarza solnego). Pozostałe budynki miały różne przeznaczenie. Były to biura (skrzydło południowe – biuro i kasa powiatu), mieszkania prywatne (dawny dom nr 6 – mieszkanie Naczelnika Powiatu), magazyny wojskowe (dawny spichlerz – magazyn wojskowy) oraz stajnie i ogrody warzywne (il. 11 oraz por. il. 12 i 21). Wtedy też sporządzono dokładny opis wszystkich budowli skarbowych, który pozwala odtworzyć ich dokładny wygląd¹⁰⁵.

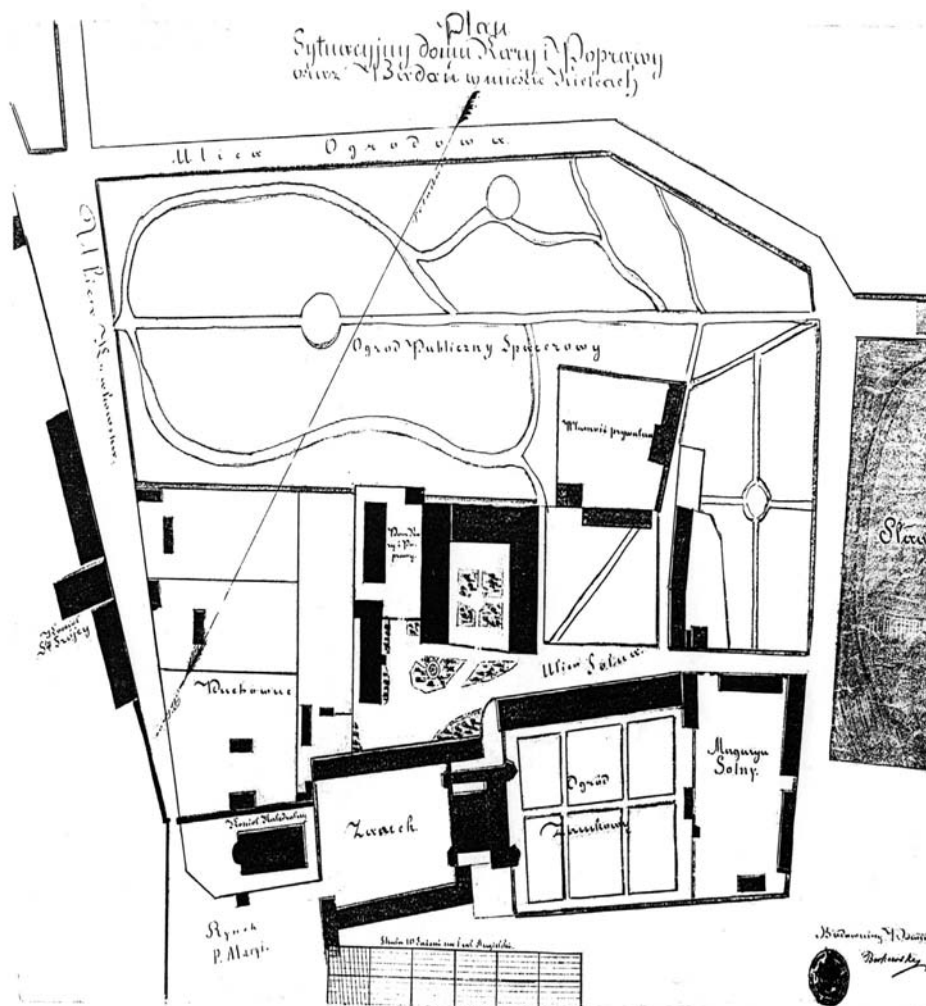
* * *

Omówiony okres był najtrudniejszy w dziejach pałacu. Nie tylko zmienił się właściciel budynku, ale inne były zasady funkcjonowania zespołu i jego przeznaczenie. Charakterystyczne były częste zmiany funkcji poszczególnych budowli i ich części, które użytkowały różne instytucje (por. il. 11 i 21). Ich dobór był przypadkowy, a o ulokowaniu poszczególnych funkcji decydowała wielkość budynku i znajdujących się w nim wnętrza. Ważne były względy finansowe, które decydowały o wynajęciu i formie użytkowania poszczególnych pomieszczeń. Funkcje starano się dopasować do istniejącego układu wnętrza, co wynikało z oszczędności. Na podstawie omówionych zmian użytkowania rysuje się wyraźnie rozpozczę-

¹⁰³ Zachowało się dużo rachunków i opisów, które pozwalają na dokładne odtworzenie późniejszych przemian ogrodu publicznego. Z wielu nie wykorzystywanych źródeł można przykładowo wymienić: opis i rachunki z 1851 r. – AGAD, KRSW, sygn. 100, s. 63-70, 85, 91, 108-109 czy AGAD, KRSW, sygn. 2438, s. 192-194, 280-283; Por. też AGAD, KRSW, sygn. 2439, s. 2-5, 15, 20-24, 63-85, 94-96, 319-323; AGAD, KRSW, sygn. 2441, s. 127; AGAD, KRSW, sygn. 2442, s. nlb.; AGAD, KRSW, sygn. 2443, s. nlb.; AGAD, KRSW, sygn. 2444, s. nlb.; AGAD, KRSW, sygn. 2455b, s. 31-36.

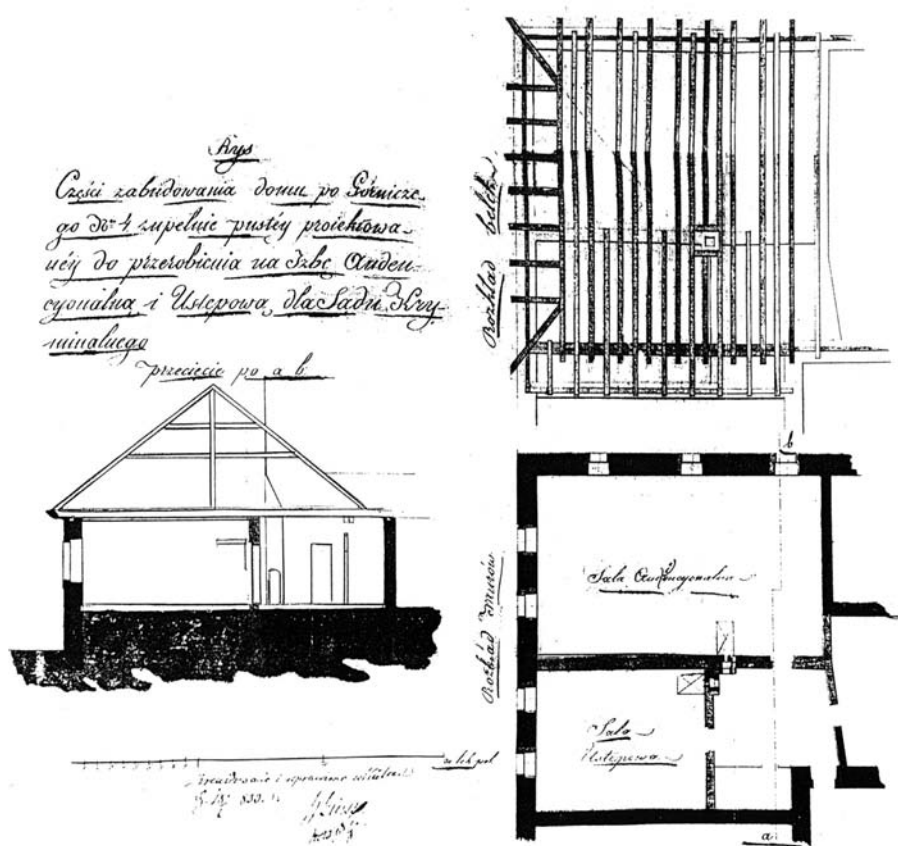
¹⁰⁴ APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 381-384 – il. 11. W 1845 r. sporządzono też opis całego zespołu – por. *Ibidem*, s. 52-54, 70-71, 106-107.

¹⁰⁵ Jest to Inwentarz budowli skarbowych w mieście Kielcach z ok. 1847 r. – APwR, ZDP, sygn. 3261, s. 15-77, por. też Akt podawczy korpusu zamku po biskupiego wraz ze składami do niego należącymi z 8./20.08.1845 r. – APwR, ZDP, sygn. 7179, s. 5-34.

Il. 40, Kielce, pałac, zabudowania więzienne przy ul. Zamkowej, plan sytuacyjny A. Borowski, 1859 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 500/23-16, ark. 1).

cie procesu destrukcji założenia. W okresie tym nie był on jeszcze intensywny, a nowe przypadkowe funkcje wpisywano w poprzednią strukturę architektoniczną (por. il. 11 i 21). Przekształcenia nie były zbyt duże, co było efektem dobrego stanu zachowania struktury budowlanej. Widoczna jest także podstawowa zmiana funkcji – z reprezentacyjnych w epokach wcześniejszych na użytkowe (biura), co było najczęstszą przyczyną destrukcji założenia. W okresie tym nie zaproponowano żadnego innego programu użytkowego całości, który wymagałby określonych ram architektonicznych i dekoracyjnych. Świadczy to o upadku znaczenia użytkowanej architektury, która w swoim wcześniejszym kształcie była skazana na niechybną zagładę.

Il. 41. Kielce, pałac, dawne stajnie biskupie, projekt adaptacji na więzienie, Maciej Strzemieczny, 1833 (AP Radom, ZDP, sygn. 3268, s. nlb.).

Odmienne były losy poszczególnych budynków dawnego folwarku biskupiego (por. il. 11 i 21)¹⁰⁶. Proces ten zapoczątkowany na początku XIX wieku stopniowo narastał. Budynki, dla których nie można było znaleźć nowych funkcji radykalnie przekształcono pod względem funkcjonalnym i architektonicznym. W połowie XIX wieku sąsiadujące ze sobą budowle pełniły zupełnie odrębne funkcje i były do nich dostosowywane (por. il. 11 i 21). Ich wzajemne funkcjonowanie i powiązanie w zespole przestało mieć znaczenie i zostało zupełnie zatarte.

¹⁰⁶ Należałoby tutaj jeszcze raz przypomnieć, że w źródłach zachowało się szereg opisów domów skarbowych, w których przedstawiono ich losy – przykładowo APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 91-93, 207-211; APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 195-209; APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 5-38, 114-124; 240-248; APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 394-405; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 102, 122-126.

PRZEKSZTAŁCENIA ARCHITEKTURY PAŁACU I PIERWSZE PRÓBY JEGO OCHRONY I RESTAURACJI

■ KORPUS I SKRZYDŁA BOCZNE – PIERWSZE NAPRAWY¹⁰⁷

Za władz austriackich w pałacu nie prowadzono żadnych prac remontowych¹⁰⁸. Pierwsze prace podjęto w związku z zamieszkaniem w części budynku biskupa kieleckiego. Wcześniej uporządkowano wnętrza mieszkalne, jednak większe ich przebudowy nie były potrzebne, gdyż pałac posiadał wystrój z końca XVIII wieku. Poważnym problemem było zniszczenie budowli na skutek wieloletniego zaniedbania (od poł. lat 80. XVIII w., a więc około 30 lat) i braku poważniejszych napraw i inwestycji. Ustalono, że remont powinien być sfinansowany z funduszy na reparację domów rządowych, a podstawą byłyby dochody pochodzące z kasy Ekonomii Kielce (APwR, ZDP, sygn. 16715: 8-10, 12-18).

Anszlag reparacji kosztów sporządził Budowniczy Departamentu Józef Sadkowski i opiewał on na sumę 8 758 złotych (APwR, ZDP, sygn. 16715: 21-22). Program prac obejmował m.in. naprawę elewacji, tynków, okien, pieców, podłóg, więźby dachowej i wymianę belek stropów. Sporządzonemu kosztorysowi towarzyszył wykonany projekt, który przedstawiał widok fasady oraz przekrój dachu (il. 22-24)¹⁰⁹. W projekcie przedstawiono także plan parteru obejmujący korpus, skrzydła boczne oraz wszystkie budynki i mury w sąsiedztwie pałacu (il. 22). Projekt ten jest pierwszym znanym pomiarem parteru i ukazuje jego stan po przebudowach z końca XVIII wieku. W projekcie nie przewidywano większych przemian układu funkcjonalnego, planowano tylko naprawę i zastawienie kilku urządzeń ogniowych (il. 22). Nie odnaleziono żadnych dokumentów, które potwierdzałyby wykonanie prac oraz ich odbiór według zakresu przedstawionego w kosztorysie. Wydaje się, że jakieś niewielkie naprawy musiały zostać przeprowadzone, gdyż tylko to mogło powstrzymać ruinę zniszczonego budynku.

■ PIERWSZE WIĘKSZE PRACE

Kolejny etap prac wiąże się z zajęciem pałacu na siedzibę Dyrekcji Górniczej. Najpierw należało sporządzić pomiar budowli, który byłby podstawą do rozlokowania we wnętrzach różnych instytucji oraz do wszystkich dalszych działań. Wykonano go przed 1818 (il. 3, 25-26)¹¹⁰. Sporządzony na tej podstawie projekt nie przewidywał większych przekształceń wewnątrz poza usunięciem czy przestawieniem kilku drugorzędnych ścianek działowych. W związku ze zmianą przeznaczenia planowano także wyremontować skrzydło północne, które dotychczas użytkowano (...) *na mieszkanie służących biskupa (...) bez porządnej reparacji*¹¹¹.

¹⁰⁷ Przekształcenia pałacu w latach 1789-1864 były jedynie marginalnie poruszane w dotychczasowych pracach: J. Kuczyńskiego i J.L. Adamczyka, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 115-117, 121.

¹⁰⁸ Wyjątkiem były jedynie wyremontowane budynki stajen – AGAD, KRSW, sygn. 2428, s. 80.

¹⁰⁹ Anszlag kosztów na reparację w: APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 23-26; projekty wykonane przez Józefa Sadkowskiego – Ibidem, s. 26-27 – il. 22-24.

¹¹⁰ AGAD, Zb. Kart. sygn. 556-2 – parter; 556-3 – piętro. Por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., il. 44-47.

¹¹¹ Prace te miały zostać wykonane w 1818 r. w związku z planowanym ulokowaniem w skrzydle Sądu Karnej Sprawiedliwości – AGAD, KRSW, sygn. 2330, s. 56. por.

Przejęcie pałacu przez Dyрекcję Górniczą wiązało się z rozpoczęciem szeregu prac we wnętrzach. Ich zakres był bardzo ograniczony i obejmował jedynie doraźne naprawy ograniczone do okien, drzwi, podłóg i tynków oraz pomalowania pomieszczeń. Wśród tych prac można wymienić *reparacje* Izby Sesjonalnej Dyrekcji Górniczej, które obejmowały wykonanie szeregu najważniejszych napraw – wymianę okien, naprawę drzwi, podłogi, tynków, stropów¹¹². Kolejny remont przeprowadzono w lokalach szkoły górniczej, bibliotece i wydziałach, które umieszczono w skrzydle północnym oraz w biurach Wydziału Machin Budowli w dawnym Apartamencie Prałackim¹¹³. Obejmował on naprawy stolarki i przedstawienie pieców. Wyremontowano także korytarz łączący skrzydło z korpusem oraz naprawiono dach¹¹⁴. Remont zakończono w 1825 roku¹¹⁵. Prace w skrzydłach objęły także ich pobielenie (AGAD, KRSW, sygn. 6486: 232). Odnowiono skrzydło południowe i wyburzono jego część zawierającą „kloaki” (por. il. 2, 22, 25-26)¹¹⁶. Wtedy przeprowadzono remont trzech sklepionych sal w południowej części parteru¹¹⁷. Prace te wykonano bez projektu architektonicznego, a obejmowały one jedynie doraźne naprawy¹¹⁸.

Istotne było wykonanie remontu dachu, o który kilka lat wcześniej postulował budowniczy Sadkowski (por. il. 24). W 1821 roku przedstawiono potrzebę nowego

też przykładowe ogłoszenie o przetargu na przeprowadzenie prac remontowych: Na entrepryzę reperatury Pawilonu Zamku w Kielcach 10.04.1819, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1819, nr 17. 25.04., s. 1.

¹¹² APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 81-91 oraz umowa zawarta 14 II 1824 z wykonawcą prac T. Radziejowskim, s. 93-97.

¹¹³ Plan i anszlag prac, wykaz potrzebnych materiałów APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 174-181. Protokół odbioru prac (...) w lewym pawilonie zamku – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 38-41, 48-57.

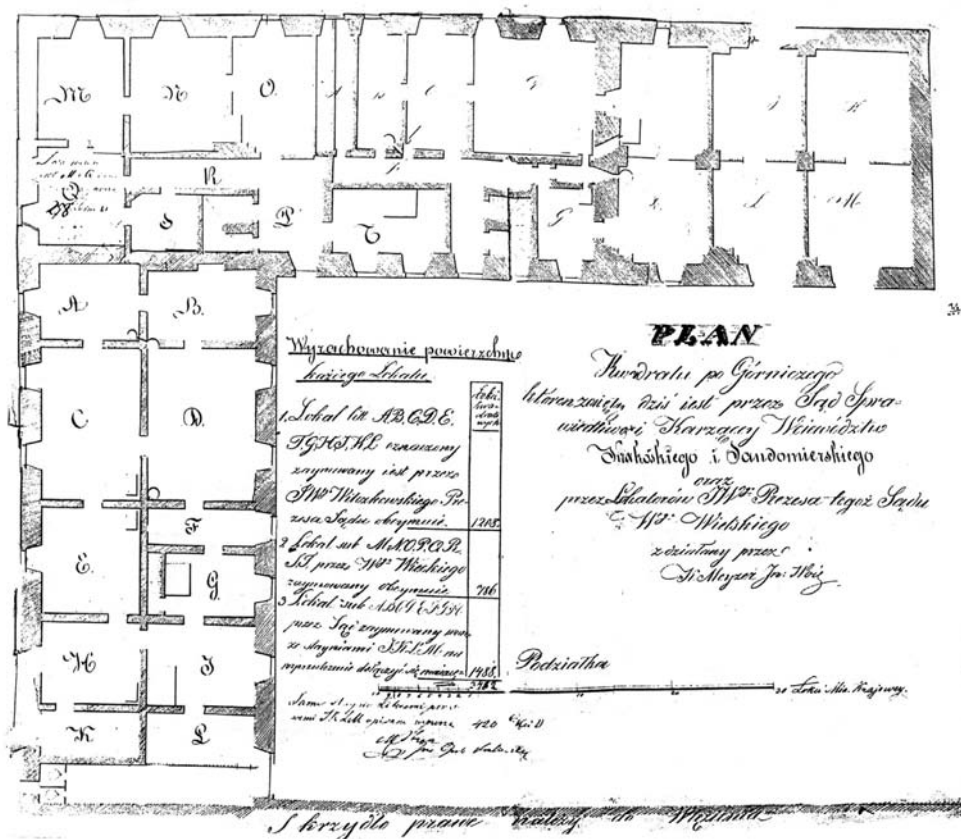
¹¹⁴ Por. także szereg rachunków za prace w skrzydle północnym – AGAD, KRSW, 6486, s. 232, 326-329, 332-334.

¹¹⁵ Protokoły odbiorcze prac obejmujące skrzydło i niektóre wnętrza korpusu. – APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 219-230 oraz późniejsze prace s. 213-217; Różne, dalsze uzupełniające protokoły odbiorcze i pisma wyjaśniające zakres robót 03.1826 r. – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 6-10, 38-57.

¹¹⁶ AGAD, KRSW, 6486, s. 335-341. Wystający korytarzyk z umieszczonym w nim ustępem, który przylegał od południa do środkowej części południowego skrzydła wyburzono w 1822 roku. Jest on jeszcze widoczny na pomiarze skrzydła z 1811 (Sadkowskiego) – APwR, ZDP, 16715, s. 26 oraz H. Schumanna z 1818 r. – AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-2, 110-111. W miejsce zburzonych ustępów wykonano *ozdobny front skrzydła* – AGAD, KRSW, 6486, s. 340-341. Por. też AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 240-243, 311-313.

¹¹⁷ Były to izby zajmowane niegdyś przez Archiwum Konsystorskie – Plan i anszlag prac – APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 247-257 oraz protokoły odbiorcze wraz z opisem pomieszczeń – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 12-21.

¹¹⁸ Ibidem. Oprócz tego często wykonywano naprawy pieców czy okien w innych pomieszczeniach Głównej Dyrekcji Górniczej – np. APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 4-11. Por. też o naprawach w innych pomieszczeniach biurowych – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 116-118 czy o naprawach w pomieszczeniach mierniczych i rewizora dóbr na parterze – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 26-27 oraz naprawy w pomieszczeniu zajmowanym przez Wydział Hutniczy – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 22-27 i o zwrocie kosztów za te prace – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 40-42.

Il. 42, Kielce, pałac, dawne stajnie biskupie adaptowane na więzienie, plan K. Meyzer, przed 1837 (AP Radom, ZDP, sygn. 3269, s. nlb.).

pokrycia dachu, gdyż (...) pałac na zamieszkanie Prezesa Komisji, części na biura Dyrekcji Górniczej zajęty, mający na sobie dziś dach z gontów prawie cały popsuty i pogniły przez zamakanie murów, coraz większą [grozi] ruiną (...) wymaga, aby dla zachowania go od zupełnego zniszczenia, (...) aby nowym dachem z gontów był pokryty¹¹⁹. Na podstawie przygotowanych anszlagów przeprowadzono reparację dachu, którą ukończono na początku 1822 roku¹²⁰. Wtedy też przeprowadzono (...) upiększenie pałacu obiciami i (...) wystawiono balustrady żelazne [przy budowli] w miejsce walącego się i niebezpieczeństwem grożącego muru¹²¹. Dbano także o ogród zamkowy¹²².

¹¹⁹ Pismo z 26.09.1821 r. – AGAD, KRSW, 6485, s. nlb. Tam też wszystkie dokumenty odnośnie przygotowania i przeprowadzenia tego remontu.

¹²⁰ Pismo z 5.02.1822 r. AGAD, KRSW, 6485, s. nlb.

¹²¹ Pismo z 5.02.1822 r. AGAD, KRSW, 6485, s. nlb. W tym poszycie inne dokumenty odnośnie przeprowadzanych wtedy w pałacu remontów; Por. też AGAD, KRSW, 6486, s. 28 – tamże też (...) o obieleniu jednej części pawilonu i o innych pracach.

¹²² Por. rachunek za utrzymanie ogrodnika – AGAD, KRSW, 6486, s. 239, 390.

Przeprowadzona od 1819 roku restauracja różnych części pałacu została zakończona w 2. poł. 1822 roku¹²³. Planowane i wykonane wtedy prace były kosztowne i dopiero przyznanie odpowiednich funduszy umożliwiło ich przeprowadzenie i ukończenie (AGAD, KRSW, 6486: 60, 205-210, 308-310, 324-329, 330-339, 344-367).

Najpoważniejsze prace przeprowadzone we wnętrzach dotyczyły pomieszczeń dawnego Apartamentu Biskupiego, gdyż (...) *ten bez przedsięwzięcia reparaacji nie mógł być mieszkalnym*¹²⁴. Pomieszczenia te oddane przez administratora diecezji kieleckiej zajął prezes Komisji Wojewódzkiej. Anszlag i plan robót sporządziła Komisja Wojewódzka. Prace objęły generalny remont wnętrz i wykonano je szybko, bo już w lutym i maju 1819 roku płacono rzemieślnikom za wykonane i zakończone roboty¹²⁵. Przeprowadzono także szereg napraw i poprawek w innych pomieszczeniach. Obejmowały one zamurowanie niektórych otworów, przestawienie pieców, naprawy okien, drzwi, podłóg i tynków oraz pomalowanie ścian¹²⁶.

■ PORZĄDKOWANIE OTOCZENIA

Ważną zmianą było uporządkowanie dziedzińca przed pałacem. Wiązało się ono z akcją porządkowania miasta. Podstawą był wykonany w 1823 roku plan regulacyjny M. Potockiego (il. 27-29)¹²⁷, który wyznaczał dalsze kierunki rozwoju miasta (il. 30) (Adamczyk: *passim*). Jednocześnie rozpoczęto porządkowanie istniejącej zabudowy¹²⁸. Należało także uporządkować otoczenie zamku. Jak pisano w 1822 roku (...) *droga przez dziedziniec przechodząca jak i cały dziedziniec jest tak zrujnowany, że za najmniejszym zbiorem wody przejść przez niego (...) zupełnie trudno (...) dziedziniec wyreperowania wymaga (...) zostawienie go dłużej w tym jak dziś jest stanie, zniechęciłoby przyjezdnych mieszkańców do porządkowania zamieszkań swych, jakoby Ci zaniedbany porządek w gmachu urzędowym*

¹²³ AGAD, KRSW, 6486, s. 17, 36 – przedstawienie protokołu odbiorczego reparaacji, 39-40 rachunki za prace i wykaz wykonawców, 41-42 – protokół rewizyjny wykonanych prac.

¹²⁴ Pismo z 18.11.1818 r. – AGAD, KRSW, 6485, s. nlb.

¹²⁵ Pisma z 8.02. i 10.05.1819 r. – AGAD, KRSW, 6485, s. nlb. Por. też pisma o wypłaceniu 9.07.1820 r. sum za remont pałacu biskupiego, a do rachunków miano załączyć anszlag z planem – pismo z 11.04.1821 i dalej kolejne ponaglenia w tej sprawie – AGAD, KRSW, 6485, s. nlb.

¹²⁶ Zachowały się bardzo dokładne rachunki z tych prac, które umożliwiają ich dokładną lokalizację – AGAD, KRSW, 6486, s. 349-358. Tamże rachunki za prace przy innych częściach zamku i w budowlach dawnego zespołu zamkowego.

¹²⁷ Był to już drugi pomiar miasta – il. 27-29, po wykonanym dwa lata wcześniej niezbyt dokładnym pomiarze – il. 5-6 – por. S. Marcinkowski, *Plany regulacyjne miast Kielecczyzny z okresu działalności S. Staszica*, „*Studia Kieleckie*”, 1976, nr 1, 62-72; tenże, *Plany miast Kielecczyzny sprzed 1914 w: Dzieje Kielecczyzny w historiografii Polski Ludowej*, red. Z. Guldon, M. Markowski, Kielce 1987, cz. II, s. 7-27; J.L. Adamczyk, *Kielce na mapach z lat 1799 i 1804. Próba rekonstrukcji układu komunikacyjnego miasta z około 1800*, Kielce 1982; Idem, *Kielce na mapach z lat 1821 i 1823*, Kielce 1983. M. Potocki wykonał szereg pomiarów dla miast Guberni Kieleckiej – por. AGAD, KRSW, sygn. 168, s. 5, 7.

¹²⁸ Do tego planu podporządkowywano dokonywane naprawy – por. np. APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 119-120.

*ciągle widzieli*¹²⁹. Na podstawie wykonanego przez W. Giersza projektu wybrukowano dziedziniec (il. 31), urządzono odprowadzenie wody i odpowiednio zaaranżowano zieleni¹³⁰. Prace te objęły sąsiadujące rejony – np. ulice między pałacem, a utworzonym więzieniem¹³¹. Projektowano także (...) *dla upiększenia miasta, aby mury wokół kolegiaty były zniesione i na ich miejsce łańcuchy na słupach dane były* (il. 33)¹³². W ramach tych prac planowano rozebrać dwie bramki wiodące na dziedziniec zamkowy i mury otaczające kolegiatę (por. il. 32-33). Były one częścią murów obronnych pałacu i pochodziły jeszcze z czasów biskupa Jakuba Zadzika (por. il. 32)¹³³. Ze względów finansowych nie zrealizowano tych projektów oraz nie przebudowano otoczenia kolegiaty¹³⁴, jednak wykonano część prac (por. il. 34)¹³⁵. Uporzędkowano też i wybrukowano dziedziniec zamkowy, co nie rozwiązało wszystkich problemów. Na placu nadal gromadziły się nieczystości, utrudniony był odpływ wody, co było powodem wielu skarg i wymagało kolejnych napraw¹³⁶. Wśród wykonanych wtedy inwestycji należy jeszcze wymienić zbudowanie krytego kanału, który biegł w kierunku wieżenia. Odprowadzał on nieczystości i fekalia z zamku, który (...) *obecnie wiele osób zamieszkuje*¹³⁷.

¹²⁹ AGAD, KRSW, 2424, s. 207. Ten sam opis w AGAD, KRSW, 6486, s. 53-54.

¹³⁰ Jeden z projektów zagospodarowania autorstwa W. Giersza z 1822 r. w zbiorach APwKi, RGR, sygn. 2327, s. 185. Por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W. O brukowaniu dziedzińca a także w AGAD, KRSW, 2423, s. 203-205; AGAD, KRSW, 2424, s. 139-140, 145, 206; AGAD, KRSW, 2425, s. 277, 435; AGAD, KRSW, 2426, s. 64. Najpełniej o brukowaniu dziedzińca wraz z dokładną lokalizacją wybrukowanych części – AGAD, KRSW, 6486, s. 43, 52-55, 59, 62-63, 174, 191-196, 199-203, 211, 251-259 – protokół odbiorczy prac brukarskich wraz z lokalizacją, gdzie je wykonano, 262, 268, 272-274, 281, 308-311.

¹³¹ Najpełniej o brukowaniu sąsiadujących z zamkiem terenów wraz z dokładną lokalizacją wybrukowanych części – AGAD, KRSW, 6486, s. 194-196, 211, 248-251, 253-254, 257, 260-262; Por. też APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 159-160; sygn. 16719, s. 229-230; APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 127-129; AGAD, KRSW, sygn. 2427, s. 50 oraz przykładowo o brukowaniu terenów w sąsiedztwie kolegiaty – AGAD, KRSW, sygn. 2426, s. 14, 252-253; AGAD, KRSW, sygn. 2427, s. 70-71, 85-87, 330; AGAD, KRSW, sygn. 2429, s. 171.

¹³² AGAD, KRSW, sygn. 2424, s. 139-140.

¹³³ Por. projekty autorstwa W. Giersza z 1820 r. w zbiorach AGAD, KRSW, sygn. 2424, s. 149-157. Por. też *Ibidem*, s. 139-144; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W.

¹³⁴ Por. projekt W. Giersza z 1820 r. w zbiorach AGAD, KRSW, sygn. 2424, s. 152.

¹³⁵ W 1824 r. pisano, że kościół kolegiacki został (...) *znacznym nakładem parafian gruntownie wyrestaurowany, cmentarz kościelny wyplantowany, w parapet marmurowy ujęty i żelaznymi sztachetami w kamień osadzonymi opasany, co kościołowi utwardzenie nadaje w fundamentach i gustowny dla oka przedstawia widok* – AGAD, KRSW, sygn. 2455b, s. 4 – por. il. 33-35.

¹³⁶ Ostatecznie usunięto je dopiero w 1844 i 1845 r. APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 64-65, 90-91, 145-146, 155-156, 161-164, protokół odbiorczy – *Ibidem*, s. 219-224; O tych pracach także w APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 12-27, 103-104, 164-167, 201-207.

¹³⁷ AGAD, KRSW, sygn. 2428, s. 80-88, 248-252, 280-283, 287-288, 306-309, 322. Kanał postanowiono zbudować około 1831, a prace wykonano w 1833 r. Jednak jeszcze w 1835 r. całość nie była ukończona – por. AGAD, KRSW, sygn. 2430,

■ KOLEJNE REMONTY

Szereg prac przeprowadzono po likwidacji Dyrekcji Górniczej i stopniowym opóźnianiu poszczególnych pomieszczeń¹³⁸.

Kolejny, większy remont pałacu przeprowadzono podczas jego adaptacji na biura Sądu Karzącego Sprawiedliwości oraz Sądu Kryminalnego. Ich zakres i sposób przeprowadzenia prac był podobny. Już wcześniej wykonano szereg adaptacji, które miały dostosować przejęte budynki do nowych funkcji (APwR, ZDP, sygn. 16716: 69-71; APwR, ZDP, sygn. 16719: 147-149). Także nie było projektu, a prace ograniczono do napraw różnych elementów użytkowych. Najpierw sporządzono wykaz potrzebnych pomieszczeń, z określeniem, co należy wyremontować (APwR, ZDP, sygn. 16725: 195-196, 200). Przeniesienie sądów trwało długo, a prace remontowe wykonywano oddzielnie w różnych kolejno zajmowanych pomieszczeniach. Było też kilka kolejnych projektów (czy raczej kosztorysów) ich przeprowadzenia¹³⁹.

■ KOLEJNE POMIARY GMACHU

Prawdopodobnie z zamierzonym remontem pałacu i wykonaniem generalnego projektu jego przekształcenia wiązało się dokonanie pomiaru budynku (1830)¹⁴⁰. Kilka lat później (1838) do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu przesłano odręczny plan (...) *dolnego piętra zamku* (Pismo z 11./23.05.1838 r. – ZDP, sygn. 16722: 72-73). Plan ten wyjaśniający przeznaczenie poszczególnych wnętrz narysowano prawdopodobnie na podstawie jednego z wcześniejszych pomiarów korpusu (Ibidem: 74). W 1834 roku przedstawiono Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (...) *wykaz domów rządowych z opisaniem ich położenia i rysunkiem kształt i wielkość każdego pokazującym* (Pismo z 9.07.1834 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6358: nlb.).

s. 21, 72-74, 92. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac: Na entreprzyę odbudowy nowego kanału krytego od więzienia przez ogród publiczny – 17.08.1832, Dodatek I do nr 35 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1832, 26.08. s. 690; Na entreprzyę wymurowania kanału od rzeki do kloak więziennych i kloak zamkowych – 16.06.1833, Dodatek I do nr 25 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1833, 23.06. s. 361; Na wymurowanie kanału podziemnego od kloak więziennych – 19.03.1834, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1834, nr 14, 6.04. s. 215-216; Na wymurowanie kanału podziemnego od kloak więziennych – 19.03.1834, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1834, nr 15, 13.04. s. 225-226; Na wymurowanie kanału podziemnego od kloak więziennych – 19.03.1834, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1834, nr 16, 20.04. s. 245-246; Na wymurowanie kanału sklepionego od bramy zabudowań zamku biskupiego do kloak więzienia – 2./14.03.1836, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1836, nr 13, 15./27.03. s. 170.

¹³⁸ Np. O remoncie w 1830 roku lokalu zajmowanego przez Wydział Hutniczy – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 25-27. Por. też o zapłaceniu za dokonane do 1829 r. reparacje i protokół odbiorczy tych prac – pisma z 5.08. i 10.12.1829 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb.

¹³⁹ Przykładowo: APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 29-48 – o konieczności podbicia dachu nad budynkiem, 59-63, 86.

¹⁴⁰ Pismo z 1.11.1830 r. – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 49-52. Pomiaru tego nie udało się odnaleźć.

■ PÓŹNIEJSZE PRACE

Jednym z poważniejszych remontów była naprawa bramy w skrzydle południowym, która prowadziła z dziedzińca w kierunku południowym. Wymurowano jej sklepienie i (...) *naprawiono mury*¹⁴¹. Prace zakończono w 1834 roku. Nieco wcześniej przeprowadzono remont wnętrza skrzydła północnego, które w (...) *epoce rewolucyjnej na skład efektów lazaretowych Pułku Zabalkańskiego* zostało zajęte i poważnie zniszczone¹⁴². Jednocześnie nadal nie wykonano wielu niezbędnych prac, co wynikało z braku pieniędzy i tymczasowego zajmowania poszczególnych budynków przez różne instytucje (APwR, ZDP, sygn. 16720: 20, 124-126, 142-154). Drobne remonty skrzydeł były także wymuszone przez różne okoliczności losowe¹⁴³. Obok tego często wykonywano różne niewielkie prace przy poszczególnych częściach budynków¹⁴⁴, jak np. przy skrzydle południowym, w którym mieściło się biuro Obwodu Kieleckiego¹⁴⁵.

¹⁴¹ O potrzebie restauracji: APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 181-183; kontrakt remontu i jego zatwierdzenie: APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 34-44. Por. też przykładowe ogłoszenie o przetargu na przeprowadzenie prac: Na entreprzyę umocowania sklepienia i restaurację bramy zamkowej prowadzącej do domów pogórnich i stawu – 15.10.1833, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1833, nr 43, 27 X, s. 730.

¹⁴² O fundusz na remont – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 63-64; APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 232-239. O rozliczeniu kosztów za reparację prawego skrzydła, która polegała na usunięciu krat z okien i wykonaniu naprawy murów – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 406. Por. także o (...) *reparacji lokalu lazaretowego* (skrzydła północnego) w 1836 r. i o zmianie wykonawców z powodu ich niesolidności – AGAD, KRSW, sygn. 2430, s. 167-168. O tym samym remoncie skrzydła w 1838 r. (...) *na lazaret wojskowy zajmowanego*, na podstawie planów Budowniczego Gubernialnego Konkowskiego i pod dozorem Popławskiego Budowniczego Obwodu Kieleckiego – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 150-151 oraz o restauracji izb rzemieślniczych przy lazarecie pułkowym w 1841 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 164-172. Por. też o reparacji skrzydła w związku z planowanym umieszczeniem tam Komory Konsumowej, do czego nie doszło – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 280-282. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac remontowych: Na reparację pawilonu zamkowego w Kielcach na lazaret – 16.06.1832, Dodatek do nr 25 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1832, 17.06. s. 488; Na entreprzyę restauracji wewnętrznej lokalu lazaretowego w zamku kieleckim i wybicie podziemnego kanału – 19.06.1832, Dodatek II do nr 30 „Dziennika Województwa Krakowskiego”, 1832, s. 587; Na wyreperowanie lokalów lazaretowych – 11./23.04.1837, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1837, nr 18, 18./30.04. s. 255; Na wyreperowanie lokalów lazaretowych – 11./23.04.1837, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1837, nr 19, 25.04./8.05., s. 270; Na wyreperowanie lokalów lazaretowych – 11./23.04.1837, Dodatek do nr 20 „Dziennika Gubernialnego Krakowskiego”, 1837, 2/14.05. s. 299.

¹⁴³ Np. zerwanie dachu z belkami i krokwiami z północnego pawilonu w 1846 r., co spowodowało konieczność remontu dachu – por. APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 117, 133-134, 162-163.

¹⁴⁴ Np. wystawienie barier w 1830 r. przed domem w obrębie zabudowań nowo ekonomicznych. – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 76-78 czy też o postulowanej reparacji stajni w 1839 r. przy zamku – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 187, 192; AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 73, 128, 133-134.

¹⁴⁵ Wcześniej biuro obwodu mieściło się w budynku nr 5, który także wymagał re-

W 1836 roku przeprowadzono remont dachu korpusu pałacu i zwrócono uwagę na jego unikalną konstrukcję¹⁴⁶. Dokonywano też bieżących napraw kominów i rynien¹⁴⁷. Jeden z kolejnych wykazów budynków przedstawiony Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych wymieniał prace remontowe przeprowadzone w 1839 roku¹⁴⁸.

Konieczny był remont wież zamkowych, które (...) *podlegały degradacji i zagrażały wypadkiem* (AGAD, KRSW, sygn. 2431: 173). Stwierdzono, że (...) *tak są mocno zdezelowane, że mimo ich nieużyteczności zagrażają niebezpieczeństwem zawalania się i wystawienia mieszkających wewnątrz na smutne, a łatwo przewidziane wypadki* (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 63). Planowano nadbudowę wież wschodnich o jedną kondygnację i likwidację dotychczasowych hełmów na wieżach zachodnich i nakrycie ich płaskimi daszkami (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 64-66). Uznano jednak, że (...) *przeformowanie wież tych na sposób przez Rząd Gubernialny zaprojektowany, nieodpowiadałoby stylowi tak starożytnego gmachu, z którym nie zgadzają się ani okna nowej kondygnacji, ani też kształt dachów* (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 67). Dlatego też przerobiono wstępny projekt, aby projektowana kondygnacja była wzorowana na niższej już istniejącej, a naprawione hełmy wież zachodnich miały nawiązywać do dotychczas zachowanych (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 67-71). Następnie określono warunki prowadzenia restauracji i przeprowadzono ją¹⁴⁹. Postulowaną (...) *reparację wież zamkowych* wykonano w 1840 roku¹⁵⁰, jednak odstąpiono od ich nadbudowy. Prace obejmowały jedynie (...) *naprawę ich struktury oraz wzmocnienie hełmów* (AGAD, KRSW, sygn. 6490: 372).

Innym poważnym remontem była naprawa zawalonego muru, który po stronie północnej otaczał dziedziniec¹⁵¹. Kilka lat później konieczna była naprawa zawa-

stauracji. – Por. APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 206-208, 277-279, 380-395; APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 22-38, 80-81, 88-93, 105-108, 136-139 – protokół odbiorczy prac z 1843; Za prace (...) *w prawym pawilonie* (skrzydło północnym) z 1848 r. – APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 39-49, 113-115, 271-274 oraz APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 5-8. Prace te polegały na usunięciu krat z okien i przeróbek z okresu funkcjonowania więzienia. Por. też wykaz (...) *brakujących szczegółów w pawilonach zamkowych* z 1845 r. – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 50.

¹⁴⁶ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 52-63, 87. Por. też AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 58, poz. 3. Por. ogłoszenie o przetargu na przeprowadzenie prac: Na reparację dachu na zamku po biskupim – 16./28.03.1835, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1835, nr 15, 31.03./12.04. s. 183.

¹⁴⁷ Np. wystawienie nowych kominów w 1834 r. – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 161-164 i o naprawie rynny między dachami – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 165-173 i o wypłacie za wykonane prace – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 183-185 oraz kontrakt naprawy rynny z 1835 – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 52-63.

¹⁴⁸ AGAD, KRSW, sygn. 6358, s. 9-10. Por. też wykazy sum potrzebnych na restaurację gmachów rządowych – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 1.

¹⁴⁹ AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 109-113, 120-121. Starano się maksymalnie ograniczyć koszty prac. Z tego wynikał postulat nakrycia wież płaskimi daszkami.

¹⁵⁰ Było to w 1838 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 29, poz. 5; AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 366, poz. 3 oraz 370-376. Ibidem s. 366, poz. 6 – za inne reparacje (...) *takich przedmiotów, które do użytku z powodu zniszczenia służyć nie mogły, a które zrekonstruować należało*.

¹⁵¹ O potrzebie naprawy – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 141-142 i opis muru – s. 145-146, kontrakt naprawy wraz z jego zatwierdzeniem – Ibidem, s. 163-173, protokół odbiorczy prac i o wypłacie za wykonane prace – Ibidem, s. 221-227.

lonego muru tarasowego po północnej stronie i wzniesienie skarp (por. il. 35)¹⁵². W 1837 roku przeprowadzono niewielkie naprawy w związku z opróżnieniem części pomieszczeń zajmowanych przez Komorę Konsumową (il. 7)¹⁵³; wówczas wykonano także plan tych pomieszczeń¹⁵⁴. (...) *2 pokoje sklepione, gabinet sklepiony, przedpokój nie sklepiony i drwalnię* zajęto na Archiwum Akt Dawnych¹⁵⁵, co wymagało wykonania niewielkiego remontu¹⁵⁶.

Kolejne prace przeprowadzono w 1840 roku, kiedy wraz z uporządkowaniem wewnątrz przeprowadzono kilka drobnych reparacji pod kierunkiem inżyniera gubernialnego Maksymiliana Strasza, (inżynier, wynalazca, uważany za ojca fotografii polskiej)¹⁵⁷. Zachowało się szereg rachunków i protokółów odbiorczych, które dokładnie pozwalają określić zakres przeprowadzonych wtedy prac (AGAD, KRSW, sygn. 6490: 370-385).

¹⁵² Dotyczyło to muru obronnego pałacu po stronie północnej za skrzydłem północnym – por. plan w APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 224 – il. 120; APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 125; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 68-71, por. też pismo o rozebraniu muru w ogrodzie zamkowym – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 219-224. Por. też ogłoszenie o przetargu na przeprowadzenie prac: Na restaurację zawalonego muru tarasowego między domem rządowym – Krakowiaki a wagownią Komory Konsumowej – 28.12.1835/9.01.1836, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1836, nr 4, 12./24.01. s. 50.

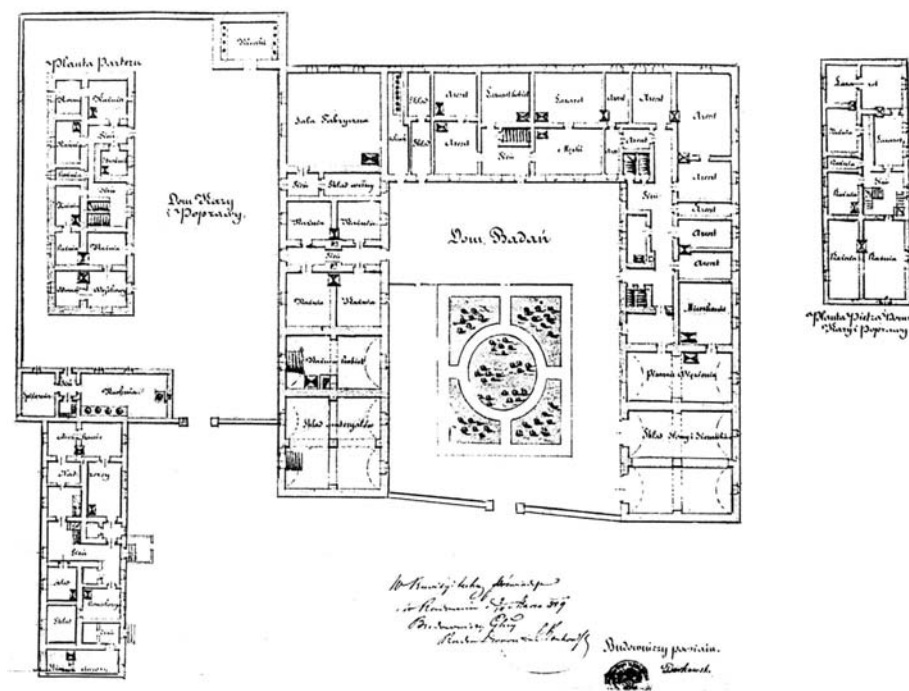
¹⁵³ O wcześniejszej restauracji budynku na Komorę Konsumową zajętego – 1833 – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 214-216 i o decyzji przeniesienia jej w 1833 r. do zamku biskupiego – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 244 i APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 86; O różnych drobnych pracach w Komorze Konsumowej w 1834 r. – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 175-179; O wysokości czynszu z Komory Konsumowej i opis zajmowanych przez nią pomieszczeń – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 60-63, 294-296; O opróżnieniu Komory Konsumowej w zamku – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 68-71; APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 60-69, 235-239. Por. też o kosztach różnych napraw w gmachu – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 58, poz. 4. Por. też ogłoszenie o przetargu: Na entrepryzę wyreperowania dolnej części zamku na Komorę Konsumową – 27.12.1833, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1834, nr 1, 5.01. s. 3.

¹⁵⁴ O wcześniejszych losach tych pomieszczeń – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 240-248 i APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 256-259 oraz o nadesłanie wzmiankowanego planu sytuacyjnego Komory – 5./17.02.1837 – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 249-250.

¹⁵⁵ O umieszczeniu archiwum i warunkach użytkowania tych pomieszczeń – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 95-99, 111-114; 169-176, 186-189 i opis przejmowanych pomieszczeń i planowanych napraw – Ibidem, s. 190-193, 208-211 oraz o warunkach przejęcia pomieszczeń wraz z ich opisem i tekst umowy – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 261-269.

¹⁵⁶ Przedstawienie protokołu odbiorczego wykonanych prac – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 74, 186-188.

¹⁵⁷ AGAD, KRSW, sygn. 6310, s. 471, poz. 1 i 6. Prace te wykonano na mocy rozporządzenia z 1./13.08.1839 r. wydanego przez Radę Administracyjną, które nakazywało uporządkowanie domów rządowych. Obok tego wykonano szereg drobnych prac np. namalowano herby Królestwa przeznaczone do umieszczenia w gmachu (Ibidem, s. 472, poz. 15) czy też restaurowano stare i kupowano nowe meble do wyposażenia wewnątrz biurowych. Por. też o oszacowaniu kosztów niezbędnych do dokonania tych napraw – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 307-311. W tym poszytce szereg dokumentów o kosztach niezbędnych do dokonania remontu pałacu i innych domów rządowych.

Il. 44. Kielce, pałac, zabudowania więzienne przy ul. Zamkowej, plan A. Borkowski, 1859 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 500/23-16, ark. 5).

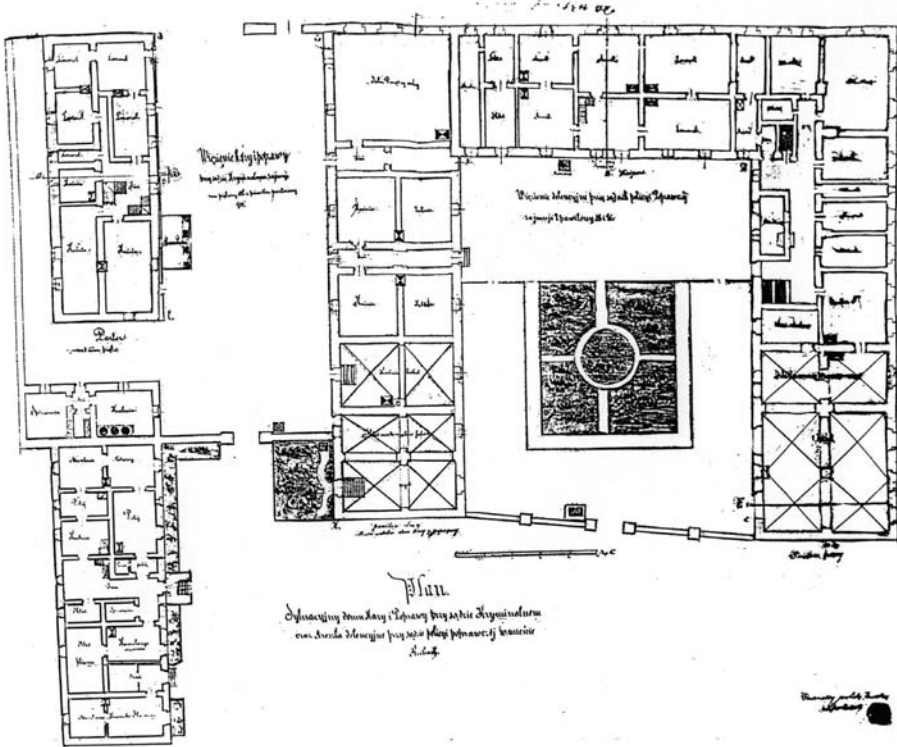
■ REMONTY WNETRZ

Obok remontów różnych elementów zewnętrznych pałacu i sąsiadujących z nim budowli, konieczna była gruntowna naprawa coraz bardziej zniszczonych wnetrz, które intensywnie użytkowano. Pisano, że (...) *w starożytnym zamku po biskupim w mieście Kielcach, mianowicie w mieszkaniu zajmowanym mury i sufity przez sam czas tak znacznie zdezelowane zostały, co chwila zawalenia się zupełnego obawiać należy* (AGAD, KRSW, sygn. 6489: 292-293). Zwracano się o natychmiastowe przyznanie funduszy i o rozpoczęcie prac¹⁵⁸. Po przyznaniu niezbędnych funduszy w 1835 roku należało określić wykaz najpilniejszych prac we wszystkich wnetrzach (AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 298-299, 306-307).

Najpoważniejsze przeprowadzone prace dotyczyły pomieszczeń dawnego Apartamentu Biskupiego. Został on zajęty na mieszkanie prezesa Komisji Wojewódzkiej. Celem pierwszego remontu (1825-1826) było (...) *zabezpieczenie gmachu znacznie uszkodzonego oraz (...) upiększenie i postawienie lokalu rzeczonoego w stanie odpowiadającym przeznaczeniu swemu*¹⁵⁹. W 1829 roku przeprowadzono

¹⁵⁸ AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 290-296 – tamże decyzja o przyznaniu pieniędzy i nakaz rozpoczęcia prac. Być może wtedy zlikwidowano strop w dawnym Drugim Pokoju Biskupim, w którym mieszkał prezes Komisji Wojewódzkiej.

¹⁵⁹ Pismo z 27.09.1825 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb. W poszycie szereg doku-

Il. 45. Kielce, pałac, zabudowania więzienne przy ul. Zamkowej, plan A. Borkowski, 1859 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 500/23-16, ark. 6).

kolejny remont pokoi dla prezesa Komisji Wojewódzkiej¹⁶⁰. Prace były konieczne, gdyż jak pisał prezes Komisji Województwa Krakowskiego (...) *zamek bez okien i drzwi po rządzie austriackim odebrano, otoczony spadającymi wieżami, lękać się muszę, abym sam lub kto z moich nieszczęściem utraty życia nie uległ* (Pismo z 2.02.1830 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6488: 14). Prace objęły m.in. naprawę dachu, wymianę posadzki, ułożenie nowych podłóg, postawienie pieców, naprawę starych oraz wykonanie nowych okien i drzwi, pomalowanie pomieszczeń¹⁶¹. Później były potrzebne kolejne drobne naprawy¹⁶². Planowano także gruntowną reparację¹⁶³, gdyż (...) *zamek bowiem biskupi za rządu cesarsko-austriackiego zupełnie*

mentów i rachunków za prace z 1825 i 1826 r. w pałacu.

¹⁶⁰ O finansowaniu tych i późniejszych (do 1831 r.) prac w zamku – AGAD, KRSW, sygn. 6488, s. 12-18, 57-58, 115-120, 138, 144, 151-153, 158, 161-162, por. też AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 249-253, 275-278, 347.

¹⁶¹ Zachowały się bardzo dokładne źródła – wykazy planowanych kosztów, rachunki za wykonanie prac i protokoły odbiorcze – AGAD, KRSW, sygn. 6488, s. 21-56, 147-150.

¹⁶² Planowano je wykonać w 1835 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 275-278, 249-253, 347.

¹⁶³ AGAD, KRSW, sygn. 6488, s. 115-120 – tamże o przeznaczeniu zamku; AGAD, KRSW, sygn. 6489, s. 381-384 – wykaz kosztów reparacji z 1836 r.

opuszczony, teraz pomimo drobnych reparacji, coraz większych wymaga nakładów, aby być od zupełnego upadku zachowanym (Pismo do KRSW z 26.11. 1830 – AGAD, KRSW, sygn. 6488: 149-150). Kilkanaście lat później przeprowadzono powtórny remont tych pomieszczeń, które w 1837 roku zajął gubernator Guberni Kieleckiej. Objęły one generalny remont tych wnętrz – nie tylko naprawę drzwi i okien, ale ułożenie nowych podłóg, przełożenie kamiennych posadzek, przestawienie niektórych pieców czy nawet (...) *wyłamanie murów*, które nie były potrzebne. Prace przeprowadzono pod kierunkiem K. Meyzera w latach 1835-1836 na podstawie dokładnych kosztorysów, a o ich przeprowadzeniu świadczą protokoły odbioru i oceny solidności ich przeprowadzenia¹⁶⁴.

Koszty wykonanych napraw w dawnych pomieszczeniach Apartamentu Biskupiego, prac przy wieżach zamkowych i przy innych częściach zamku okazały się wyższe od planowanych. Jak napisano w 1837 roku stało się to (...) *z powodu starości materiałów jakie są w rzezonym zamku*, [które się] *przy rozpoczęciu robót okazały, ale również z powodu opuszczonego i od niepamiętnych czasów nie reperowanego gmachu* (Pismo z 14./24.08.1837 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491: 16-17, por. *Ibidem*: 18). Należało rozliczyć koszty tej restauracji oraz innych prac, co też uczyniono.

Wygląd pałacu po dokonanych remontach ukazują zachowane plany pochodzące z 1847 roku (il. 9, 10, 36) (APwKi, DU, sygn. 135: 319, 332, 343 – il. 9, 10, 36). Obrazują one plan parteru i piętra, a obejmują korpus (il. 36) oraz obydwie pawilony (il. 9, 10). Zaznaczono na nich grubości murów oraz urządzenia ogniowe wraz z przewodami kominowymi. Plany te stanowią podstawę do odtworzenia wyglądu pałacu przed połową XIX wieku.

■ PROJEKTY PRZEBUDOWY I ZMIAN FUNKCJONALNYCH

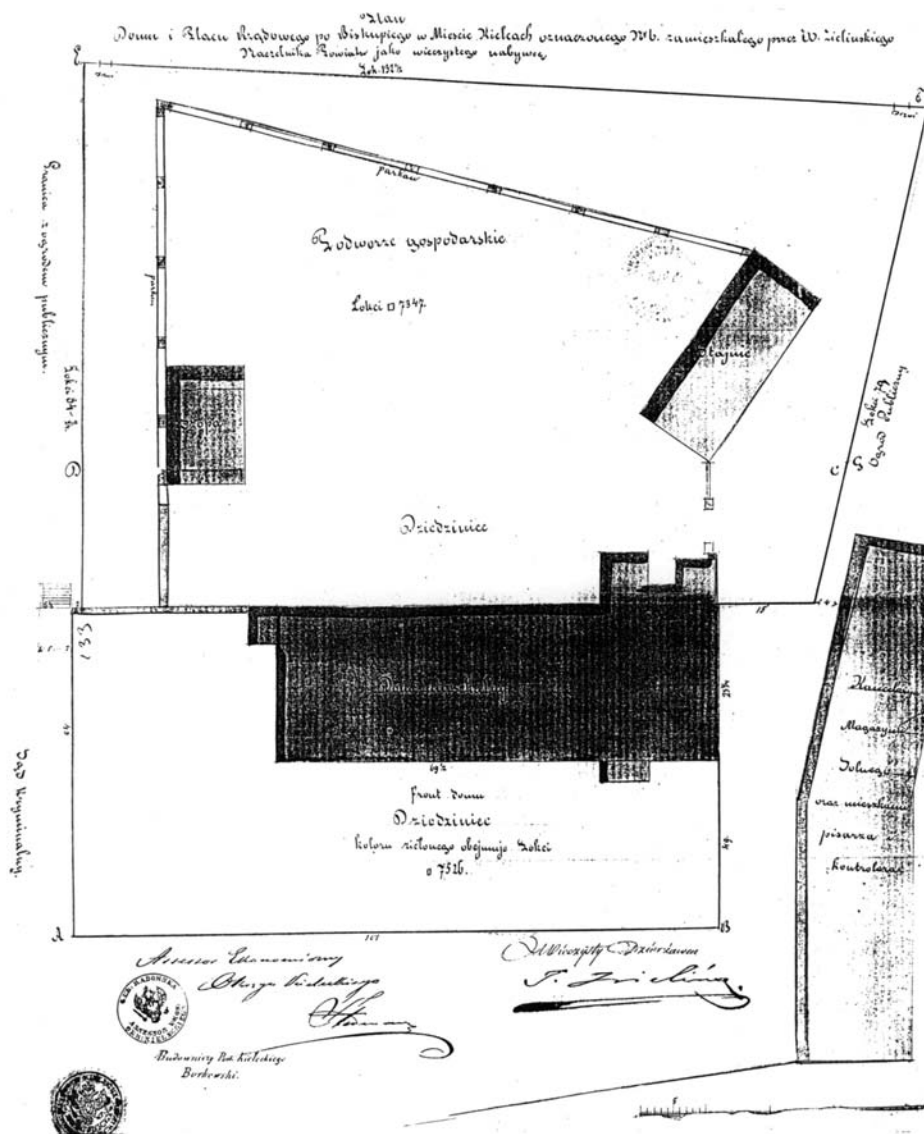
W pałacu planowano umieścić siedzibę władz Guberni, którą zamierzano przenieść z tzw. Gmachu Leonarda (AGAD, KRSW, sygn. 6355: 27). Wymagało to przebudowy budynku, ale do realizacji tego projektu nie doszło. Planowano też wybudowanie nowego gmachu dla Rządu Gubernialnego¹⁶⁵ i sporządzono jego projekt¹⁶⁶. W tym celu w 1838 roku Zschering, Budowniczy Obwodu Stopnickiego sporządził projekt adaptacji budowli na nowe cele¹⁶⁷. Opiniująca projekt Rada

¹⁶⁴ Protokoły odbiorcze prac i rachunki – AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 19-59; pismo z 1835 o likwidację kosztów – 1247 zł – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 187-190; Por. też APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 48-49, 147-151; APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 108-119.

¹⁶⁵ AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 27. Tamże opis, co mieści się w zamku. Por. też J.L. Adamczyk, *Nieznane projekty Maksymiliana Strasza. Dom własny Maksymiliana Strasza oraz projekt siedziby Rządu Gubernialnego Krakowskiego jego autorstwa w Kielcach*, Kielce 1982, *passim*.

¹⁶⁶ Analiza sporządzonego projektu – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 67-70. Por. też *Ibidem*, s. 246.

¹⁶⁷ Analiza sporządzonego projektu – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 77-78, o autorstwie projektu – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 150-151. Por. też opis projektu zamku (wykonano cztery rysunki) wraz z kosztorysem – AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 277-278. Propozycja umieszczenia siedziby biskupiej w pałacu wynikała z zajęcia budynku administratora diecezji kieleckiej na biuro obwodu oraz z konieczności wykonania remontu domu proboszczowskiego – Por. AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 338-352; AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 186-189, 277-278, 287-295, 323, 329-337, 359.

II. 46, Kielce, pałac, posesja naczelnika Powiatu Kieleckiego Tomasza Zielińskiego (teren dawnego folwarku biskupiego), plan sytuacyjny A. Borkowski, 1850 (AP Radom, ZDP, sygn. 337a, s. 233).

Budownicza zwracała uwagę na szereg koniecznych przekształceń budynku (np. podzielenie wielkiej sieni na piętrze na mniejsze wnętrza, zupełną przebudowę dachu i wykonanie w nim świetlika). Rada Budownicza wskazywała też na szereg błędów projektowych i niedogodności, które należało poprawić (AGAD, KRSW, sygn. 6490: 77-78). Rada uznała, że dopiero po zbudowaniu nowego gmachu będą realizowane kolejne inwestycje – m.in. przebudowa pałacu

biskupiego¹⁶⁸. Także budowa nowego gmachu gubernialnego wymagała dużych funduszy¹⁶⁹. Sporządzono niezbędne kosztorysy oraz wysłano do Kielc znanego wówczas architekta Henryka Marconiego, który oglądał miejsce pod nowy gmach i sporządził szkic terenu¹⁷⁰. Stwierdzono, że wobec braku miejsca może on stać tylko naprzeciwko kolegiaty i dlatego konieczne było rozebranie szeregu budowli w sąsiedztwie zamku – ganków, bramy krakowskiej i cmentarza przykolegiackiego (Pismo z 28.03./9.04.1842 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491: 279). Dokładnie też określono jakie warunki ma spełniać projektowany gmach¹⁷¹. Ostatecznie zaniechano budowy nowej siedziby Rządu Gubernialnego. Jeszcze kilkakrotnie wracano później do projektu przeznaczenia budynku na siedzibę biskupią, jednak zawsze okazywało się, że gmach jest za duży na potrzeby niewielkiej diecezji kieleckiej. Zachował się wykonany wtedy projekt przekształcenia pałacu i jego skrzydeł na (...) *mieszkanie dla biskupa, konsystorza generalnego i duchowieństwa* (il. 37-38). (AGAD, Zb. Kart., sygn. 556-1).

■ POTRZEBA WIELKIEJ RESTAURACJI

Wszystkie podejmowane naprawy miały charakter doraźny. Ograniczały się do okien, drzwi, podłóg i pomalowania ścian. Stan zamku jednak wciąż się pogarszał i potrzebna była jego wielka restauracja. Jednak nadal planowano tylko doraźne naprawy. W 1841 roku pisano (...) *Gmach ten jest tak zrujnowany, iż naprawa onego kompletna wymagałaby znacznych nakładów (...) Dopóki więc rząd Gubernialny poleconego projektu nie przedstawi, dopóty Komisja Rządowa na czasłkowe przedsięwzięcie reparaacji oznaczać nie może, takowy bowiem zmarnowany by został, gdy by się później okazało, że gmach ten kwalifikował się do rozebrania*¹⁷². Podstawowym powodem nie przeprowadzenia gruntownego remontu był brak środków finansowych, a między różnymi instytucjami trwała wymiana pism, kto powinien zapłacić za prace¹⁷³. Jednocześnie zauważono, że (...) *mającą się wykonać naprawa jest tylko tymczasową (...) cała budowla, aby być zabezpieczoną wymaga koniecznie zupełnego pokrycia z więzaniem, a nawet reformy struktury, która (...) koniecznie zmieniona być powinna* (APwR, ZDP, sygn. 16723: 275). Ponieważ (...) *zamek był zupełnie zrujnowany i opuszczony* planowane restauracje podzielono na tymczasowe i główne (AGAD, KRSW, sygn. 6334: 36). Stopniowo czyniono też przygotowania do możliwie największej restauracji opracowując plany i ogłaszając przetargi na jej przeprowadzenie (APwR, ZDP, sygn. 16723: 369-371).

¹⁶⁸ Postanowienie Rady Budowniczej z 6.11./18.11.1839 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 174-178.

¹⁶⁹ Budowa pałacu miała kosztować aż 196 tys 892 zł i 10 gr. – por. AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 159, 169, poz. 4.

¹⁷⁰ Notatka z wyprawy H. Marconiego 16./28.12.1839 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 183-185.

¹⁷¹ O budowie nowego gmachu – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 235-287, 353, 365, 433-451 – omówienie wykonanych projektów.

¹⁷² APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 221-222. Pismo to było odpowiedzią na nadesłany opis stanu wszystkich zabudowań oraz opracowany przez asesora budowniczego projekt restauracji. Por. Ibidem, s. 266-269.

¹⁷³ Przykładowo: APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 266-276; O licytacjach na przeprowadzenie prac – Ibidem, s. 369-375 i o funduszach – Ibidem, s. 441-442; APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 76-77 i 104.

Wielki remont planowano wykonać w związku z przeznaczeniem całego zamku wraz z towarzyszącą zabudową na instytucje sądowe (por. il. 11 i 21)¹⁷⁴. Z powodu różnych przeszkód urzędowych rozpoczęcie prac wciąż przeciągało się. Ostatecznie niewielki remont przeprowadzono w 1842 roku, ale ograniczono go do niezbędnych napraw we wnętrzach, a wielką restaurację odłożono na późniejszy termin¹⁷⁵.

Gruntowny remont gmachu planowano też wykonać w związku z zamieszkaniem w nim w 1837 roku gubernatora i ulokowaniem urzędów gubernialnych (Pismo z 19./31.01.1838 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491: 60-62). Prace miały objąć szereg wnętrz (...) *zarówno salę posiedzeń i przyległe pokoje samego gubernatora jak i też sekretarza jeneralnego, jak niemniej urządzenie sali do odbywania licencjatów oraz miejsce dla przebywających osób z interesami* (Pismo z 25.07./6.08.1841 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491, s. 206-209). Najpierw wykonano remont mieszkania gubernatora w dawnym Apartamencie Biskupim (por. powyżej). Od 1841 roku rozpoczęto przygotowania do rozpoczęcia kompleksowych prac oraz określono zakres niezbędnej restauracji oraz sposób zdobywania i rozliczania funduszy (Pisma z 1841 i 1842 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6491: 210-229). Likwidacja Guberni Kieleckiej w 1844 roku przerwała te przygotowania i spowodowała zaniechanie prac.

Także i później planowano wielką restaurację budowli. Wiązało się to z umieszczeniem Trybunału Cywilnego w pałacu opuszczonym przez władzę gubernialną¹⁷⁶. W 1846 roku były już przygotowane dokładne plany restauracji (por. il. 36, 9, 10) (APwR, ZDP, sygn. 7180: 152-153, 170-172; AGAD, KRSW, sygn. 6497: 46, 155), które planowano natychmiast rozpocząć. Jednak znowu ograniczono się tylko do niezbędnych napraw¹⁷⁷, a powodem zaniechania remontu było wstrzymanie wydatków na budowle rządowe (AGAD, KRSW, sygn. 6334: 36).

Kolejne, bardzo dokładne opisy stanu budowli sporządzono w związku z przeznaczeniem pałacu na potrzeby instytucji sądowych¹⁷⁸. Podstawą do (...) *dyslokacji zamkowych unętrz* były plany wykonane przez budowniczego Kro-

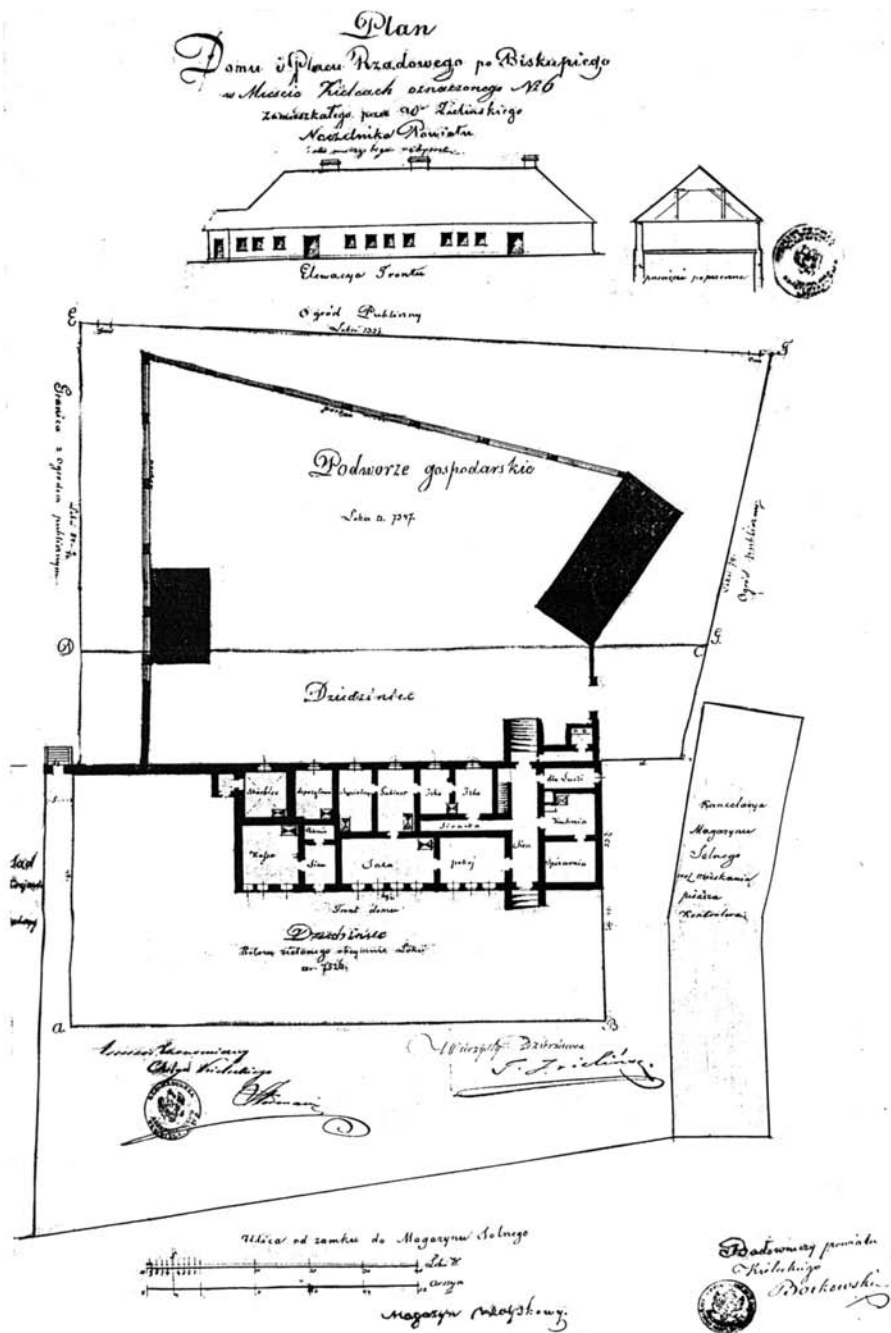
¹⁷⁴ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 261-266, 277-280. Por. też APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 46-48, 65-79 – określono tutaj, jakie instytucje powinny się mieścić w zamku.

¹⁷⁵ APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 76-77, 104, 228-234, por. też o rozliczeniu kosztów wcześniejszych restauracji – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 28-35.

¹⁷⁶ Pismo z 5./17.07.1845 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 46 i 48-49. Planowano stopniowo opróżnić gmach i przygotowano anszlag wraz z kosztorysem jego restauracji – AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 46, 155.

¹⁷⁷ Por. wykaz wykonanych niezbędnych napraw, które ograniczono do wymiany szyb, naprawy dachu, pobielenia ścian i kupienia nowych mebli – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 195-200. Por. też o likwidacji w 1848 r. kosztów wcześniejszych reparacji zamku – APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 1-4.

¹⁷⁸ APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 267-268. Zwracano uwagę na zniszczenie gmachu – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 268. Wykonane wtedy opisy (...) *Akt podawczy korpusu zamku po biskupiego wraz ze składami do niego należącymi z 8./20.08.1845 r.* – APwR, ZDP, sygn. 7179, s. 5-34 oraz *Inwentarz budowli skarbowych w mieście Kielcach z ok. 1847 r.* – APwR, ZDP, sygn. 3261, s. 15-77 (opis wszystkich budowli zespołu).

Il. 47. Kielce, pałac, posesja naczelnika Powiatu Kieleckiego T. Zielińskiego (teren dawnego folwarku biskupiego), plan A. Borkowski, 1850 (AP Radom, ZDP, sygn. 7171, s. nlb.).

piwnickiego¹⁷⁹. Planowano jak najszybciej przeprowadzić (...) *potrzebne przeistoczenia i znaczne restauracje*, aby umożliwić ulokowanie wszystkich władz sądowych (por. il. 39)¹⁸⁰. Zobowiązywał do tego wyraźny rozkaz księcia Namiestnika Królestwa (APwR, ZDP, sygn. 7181: 57, 65, por. też AGAD, KRSW, sygn. 2438: 214). Pałac w sierpniu 1848 roku oglądał adiunkt budowniczy Kleofas Konopka, który sporządził anszłagi planowanych robót (APwR, ZDP, sygn. 7181: 57-58; pismo z 17/29.08.1848 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6497: 219-222). Wykonano szereg napraw niezbędnych do dalszego użytkowania wnętrza¹⁸¹. Prace objęły zmianę komunikacji wewnętrznej, zamurowanie kilku niepotrzebnych otworów drzwiowych i okiennych oraz szereg drobnych napraw we wnętrzach (APwR, ZDP, sygn. 7181: 142-166). Wyjaśniono także, kto ma łożyć na bieżące utrzymanie budowli¹⁸².

Wykonanie gruntownej restauracji zamku opóźniło zajęcie budowli na szpital dla wojska w 1849 roku, co wiązało się z wybuchem epidemii tyfusu i cholery (APwR, ZDP, sygn. 7181: 129-130, por. Ibidem: 173-6, por. AGAD, KRSW, sygn. 6317: 116-117, 135-139). Kiedy wszystkie pomieszczenia zostały opróżnione w 1852 roku, dokonano komisyjnego ich odbioru¹⁸³. Dopiero wtedy ustalono specjalny fundusz na częściową restaurację korpusu i południowego skrzydła¹⁸⁴.

DALSZE DROBNE NAPRAWY

Przykładem napraw dokonywanych w tym okresie był remont pomieszczeń w południowej części parteru przeznaczonych na Archiwum Akt Dawnych (por. il. 36)¹⁸⁵ i urządzenie studni w skrzydle północnym (w miejsce wcześniejszej istniejącej w tym miejscu) (por. il. 9)¹⁸⁶. Konieczne było usunięcie zniszczeń po-

¹⁷⁹ APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 27-29 oraz (...) *o ułożeniu projektu restauracji na pomieszczenie całego sądownictwa* – AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 36. Jeszcze 27.05./8.06.1858 r. pisano, że nie zarządzono wykonania restauracji wg tego planu oraz nie sporządzono anszłagu ani kosztorysu przebudowy – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 288-289.

¹⁸⁰ Chciano je wykonać nawet przed zimą 1848 r. – APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 42-45.

¹⁸¹ APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 125-127, 136-141 oraz protokół odbiorczy wykonanych w 1849 r. prac sporządzony przez Borkowskiego – Ibidem, s. 142-166, por. też Ibidem, s. 207-216, 231, 220-225, 235-244, 251-257, 261-266.

¹⁸² APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 273-276 oraz por. APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 12-13, 18-21 i AGAD, KRSW, sygn. 6334, s. 35-36. Por. o finansowaniu restauracji gmachu – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 4-5, 28, 87-88.

¹⁸³ Było to w 01.02.1852 – AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 203-205. O opróżnieniu zamku zajmowanego przez wojsko – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 29-31.

¹⁸⁴ Prace miały zostać ukończone do 1.11.1852 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 87-88.

¹⁸⁵ Przedstawienie kontraktu na prace – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 43-53 i protokołu odbiorczego restauracji 22.07./3.08.1844 r. – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 74. Z innych prac należy wspomnieć o remoncie wnętrza po Komorze Konsumowej – Ibidem, s. 219-221, por. APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 226-229.

¹⁸⁶ O wcześniejszym wyrestaurowaniu studni w 1832 i kontrakty na wykonanie prac – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 173-194. O kolejnej restauracji studni w 1833, bo-

czynionych w 1845 roku przez stacjonujących żołnierzy Pułku Halickiego Strzelców Pieszych (APwR, ZDP, sygn. 7181: 179-186). Dokonano szeregu napraw w skrzydle północnym¹⁸⁷. Remont opróżnionych pomieszczeń w tym skrzydle planowano wykonać według wcześniejszego planu Kropiwnickiego z 1845 roku, ale wobec zniszczenia budynku (...) *nie przypuszczam, aby w ciągu lat 2 robota wykończona być mogła, bo pawilon ten oprócz ścian zewnętrznych wewnątrznie przerobionym być potrzebuje* (AGAD, KRSW, sygn. 6317: 203-205). Wyjęto kraty po mieszczącym się tutaj areszcie oraz usunięto zniszczenia po szpitalu ulokowanym w 1849 roku¹⁸⁸. Przeprowadzono także remont skrzydła południowego, w którym niegdyś mieściło się biuro powiatu, a później mieszkali rekruci (por. il. 10)¹⁸⁹. Wcześniej sporządzono opis (...) *nadpsutych i brakujących szczegółów w pawilonach*¹⁹⁰. Wszystkie wykonane prace opisano w sprawozdaniu przesłanym władzom centralnym¹⁹¹.

Podstawą do przeprowadzania wszystkich remontów był sporządzony wcześniej plan Kropiwnickiego. Z powodu nie przekazania sądownictwu wszystkich budynków, które wciąż zajmowały różne inne instytucje (głównie wojsko), realizacja planu restauracji opóźniała się (Pismo z 27.05./8.06.1858 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6498: 288-289). Należało aktualizować i wykonywać nowe kosztorysy oraz sporządzać opisy stanu budowli, które uwzględniałyby coraz większe zniszczenie gmachu i rozszerzony program jego remontu (AGAD, KRSW, sygn. 6498: 288-291). Kiedy plany zostały poprawione i przygotowano wszystkie niezbędne kosztorysy i anszlagi, przesłano je do zatwierdzenia¹⁹². Jednak nadal dyskutowano nad

wiem pewne prace zostały pominięte i należy je wykonać – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 12-17 i odbiór tych prac – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 94-97, por. też APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 220; O kolejnej restauracji – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 4-7; przedstawienie protokołu odbiorczego urządzonej studni 25.08./6.09.1844 r. – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 79-81.

¹⁸⁷ Np. czyszczenie i naprawa kominów – APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 94-97, za różne drobne restauracje – APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 89-111, 187-190, por. też o konieczności przeprowadzenia remontu skrzydła północnego – AGAD, KRSW, sygn. 6316, s. 46-48, 118-120 i AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 87-88; AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 96-102.

¹⁸⁸ APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 172, 175-176; Por. też korespondencja o wyjaśnienie okoliczności remontu – AGAD, KRSW, sygn. 2438, s. 213-214 oraz AGAD, KRSW, sygn. 2442, s. nlb.

¹⁸⁹ AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 159, 179-180, 191, 204, 210-211, 223, 230, 234, 241, 253 i o śledztwie, które wyjaśniło wszystkie okoliczności z przenosinami biura i remontem skrzydła – AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 45-133 (tamże protokoły wyjaśniające), por. też AGAD, KRSW, sygn. 6497, s. 261-262; O wcześniejszym remoncie tego skrzydła w latach 1846 w związku z umieszczeniem biura powiatu – AGAD, KRSW, sygn. 6317, s. 83-84, 113-114 – wykaz prac, 134-135.

¹⁹⁰ Był to wyciąg z opisu sporządzonego w 1845 r. – APwR, ZDP, sygn. 7181, s. 191-206, por. też Ibidem, s. 185-186.

¹⁹¹ Por. korespondencja na ten temat z 01.02.1852 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2437, s. 147.

¹⁹² Pismo z 29.09.-10.10.1858 r. o przesłaniu trzech szt. planów oraz protokółów o zakresie restauracji, jakiej wymaga parter, ściany zewnętrzne oraz pawilon

zakresem planowanego remontu i zakresem przebudowy niektórych budynków¹⁹³.

Stan zabudowy wokół korpusu pałacu około 1852 roku ukazuje zachowany plan sytuacyjny (il. 35) (APwR, ZDP, sygn. 16726: 224). Zaznaczono na nim dawną kordegardę przed wjazdem na dziedziniec zamkowy, którą później rozebrano.

PIERWSZE PRÓBY OCHRONY I RESTAURACJI PAŁACU

■ DOCENIENIE WARTOŚCI PAŁACU

W okresie tym kształtowała się świadomość wartości historycznej i artystycznej pałacu¹⁹⁴. Już w 1824 roku budynek określono jako: (...) *jeden z najwspanialszych w mieście Kielcach* (AGAD, KRSW, sygn. 6486: 205) i postulowano (...) *uporządkowanie zamku kieleckiego jako starożytnego i najpiękniejszego gmachu pobiskupiego* (AGAD, KRSW, sygn. 6486: 272). Działania te były częścią szerszych prac, które dotyczyły nie tylko (...) *gmachu tak starożytnego [ale] i dźwigające się z zapomnienia miasto Kielce upiększającego* (AGAD, KRSW, sygn. 6486: 345) i prowadzono je (...) *z najskrupulatniejszym jaki być może kosztem*. Celem prac było uczynienie pałacu (...) *dogodniejszym, trwalszym i ozdobniejszym* (AGAD, KRSW, sygn. 6486: 345). Pisano też, że (...) *gmach ten wiekom czasu opór dający i architekturą swoją przechodnia w zadumanie uprawiawszy, od zupełnego zniszczenia [należy] ochronić i konieczne jest (...) pozostawienie gmachu tego w stanie na jaki ze wszech miar dla swej świetności i starożytności zastępuje*¹⁹⁵.

Mimo doceniania wartości budynku, wiedza o nim nie była zbyt gruntowna. W 1835 roku napisano (...) *Ponieważ gmach (...) jeszcze w XIV wieku został postawiony, a zatem tak dawno egzystując koniecznie musi ulegać cząstkowemu zepsuciu* (APwR, ZDP, sygn. 16720: 188). Wnętrza pałacowe często określano jako *gotyckie* – np. pomieszczenia w basztach nazywano (...) *stancjami gotyckimi* (APwR, ZDP, sygn. 7181: 139, 151-152). Podobnie określano inne pałacowe wnętrza.

PIERWSZE OPRACOWANIA NAUKOWE

1. poł. XIX wieku jest okresem doceniania wartości i znaczenia pomników ojczystych. Przejawem rodzącego się starożytnictwa było sporządzenie opi-

południowy, który zamierzano przystosować na mieszkanie prezesa Sądu i służby sądowej oraz skrzydła północnego, które zamierzano rozbudować – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 314-315. Następnie wszystkie plany przesłano z Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Komisji Sprawiedliwości, – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 316, 318-319, 327.

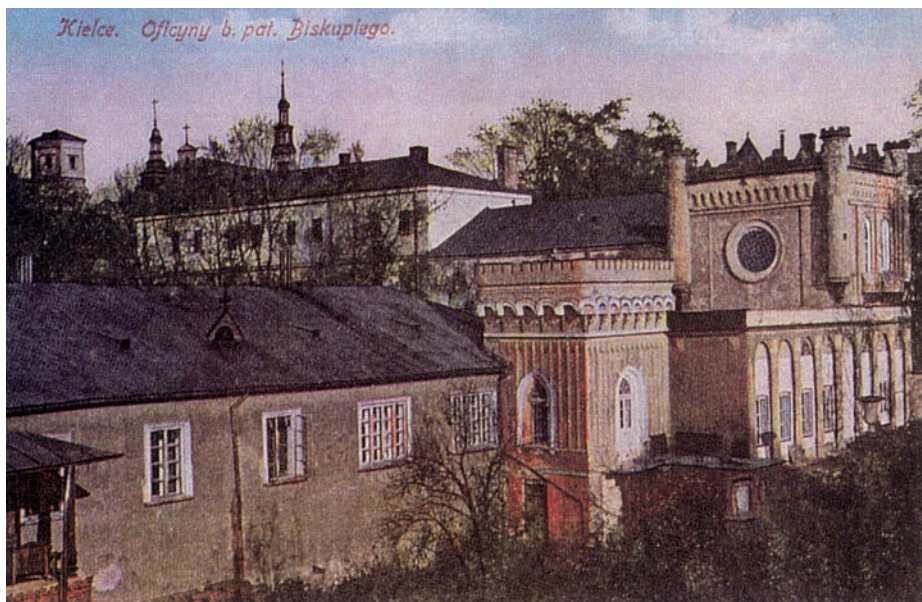
¹⁹³ Dotyczyło to np. stojącego w sąsiedztwie tzw. domu *Pod Krakowiakami*, który planowano rozebrać, aby uzyskać miejsce dla rozbudowy skrzydła północnego na siedzibę sądu – AGAD, KRSW, sygn. 6498, s. 314-315, 319-320.

¹⁹⁴ Pierwsze próby ochrony i restauracji pałacu w latach 1789-1864 były jedynie marginalnie poruszane w dotychczasowych pracach: J. Kuczyńskiego i J.L. Adameczyka, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 115-117, 121.

¹⁹⁵ Opis z 7.02.1827 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6487, s. nlb. i pismo z 27.09.1825 – Ibidem.

A

B

Il. 48, Kielce, pałac, posesja naczelnika Powiatu Kieleckiego T. Zielińskiego. A. Widok od strony ogrodu publicznego. Poczтівka wydana nakł. Sz. K. K., br. roku wyd. (Wg J. Daniel, K. Marchel, *Kielce na dawnej pocztówce*, Kielce 1993, il. 44, s. 40); B. Widok od strony południowej. Poczтівka wydana nakł. Sz. K. K., br. roku wyd. (Wg J. Daniel, K. Marchel, *Kielce ...*, il. 43, s. 40).

sów historycznych miast Królestwa Polskiego¹⁹⁶. Podobny dokument sporządzono także dla Kielc. Obejmował on opis zabytków tego miasta (m.in. pałacu biskupiego)¹⁹⁷. Jednocześnie starano się uporządkować wszystkie dokumenty i przywileje dotyczące miasta¹⁹⁸. Duże znaczenie miała też akcja opisu zabytków starożytności, którą przeprowadził Kazimierz Stronczyński, historyk, paleograf, badacz kultury, senator Królestwa Polskiego, autor książki *Opisy i widoki zabytków w Królestwie Polskim*¹⁹⁹. W 1844 roku odwiedził on Gubernię Kielecką, opisał pałac kielecki i kazał sporządzić jego rysunki (il. 51) (AGAD, KRSW, sygn. 6259, s. 79, 92, 123; AGAD, KRSW, sygn. 6260, s. 213). Opisy Stronczyńskiego nie zostały wydane drukiem²⁰⁰, ale były dostępne w rękopisie i znali je późniejsi historycy i starożytnicy. Wszystkie te działania wpłynęły na rozwój badań historycznych, które obejmowały wyjaśnienie dziejów pamiątek historycznych.

Do upowszechnienia wiedzy o dziejach pałacu przyczyniły się ukazujące się publikacje, w których po raz pierwszy omówiono historię pałacu biskupiego (por. il. 52) (Ujazdowski 1829: 71, 78-81 – il. 42a; Baliński, Lipiński 1843-1846: 386; Sobieszczański 1849: 166, 256-257; Wiślicki 1850: 68, 74-75; Sobieszczański 1852: 138-141; Chądzyński 1856: 158-159; A.P. 1857, nr 42, 2./14.02: 1-2; Niemcewicz: r. 1811 W: Idem 1858: 24-25, wyd. 2, 1859: 21-22; Szymanowski 1859: 60; Chotomski 1860: 178-179). Zwracano w nich uwagę na osobę fundatora biskupa Jakuba Zadzika oraz biskupów Jana Lipskiego i Kajetana Sołtyka, których (...) *herby można spotkać w budynku*. Duże zainteresowanie wzbudzały stojące na elewacji figury posłów szwedzkich i moskiewskich (il. 142) (Ujazdowski 1829: 80-81; Baliński, Lipiński 1843-1846: 386; Sobieszczański 1849: 166, 256-257; Wiślicki 1850: 74; Sobieszczański 1852: 140; Chądzyński 1856: 158; A. P. Korespondencja Kroniki..., 1; Szymanowski 1859: 60; Chotomski 1860: 178). Z dekoracji wnętrz

¹⁹⁶ Wykonane opisy były przydatne przy prowadzeniu badań historycznych dotyczących tego regionu – AGAD, KRSW, sygn. 92, s. 10, 14, 40, 208, 220-222.

¹⁹⁷ Opisy miast Województwa Krakowskiego nie zachowały się. Por. dokumenty o ich sporządzaniu w latach 1820-1821 – AGAD, KRSW, sygn. 92, s. 40, 208.

¹⁹⁸ Por. o sporządzaniu w 1816 r. spisu przywilejów na podstawie akt Gubernium we Lwowie – poz. 16 Kielce – AGAD, KRSW, sygn. 2122a, s. nlb. Dalej wymieniono treść odnalezionych przywilejów. Por. też kopie z 1822 r. innych przywilejów – AGAD, KRSW, sygn. 2165b, s. 117-124. Odnalezione dokumenty były pomocne dla wyjaśnienia stanu prawnego dochodów miast, ale także wykorzystywano je w badaniach historycznych.

¹⁹⁹ AGAD, KRSW, sygn. 6259, s. 36-80; AGAD, KRSW, sygn. 6260, s. 1-12, 25-36, 211-224, 282; APwKi, sygn. 4006, s. 1-11, 14-15, 18, por. M. Walicki, *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego*, Warszawa 1931, s. 9, 17-109, 113, 129, 133-137, rys. 2, 3, 4, 26, 34; J. Lewicki, rec. Kazimierz Stronczyński. *Dziennik podróży 1844 rok*, Kielce 1996, *Ochrona Zabytków*, 51, 1998, 2, s. 188-189.

²⁰⁰ Rękopis opisów później złożono do Zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. W prasie publikowano niektóre fragmenty i streszczenia wykonanego opisu – np. Wiadomości zbiorowe o starożytnych budowlach i innych dawnych zabytkach w Królestwie Polskim porządkiem guberni i powiatów ułożone. II. Gubernia Radomska, 13. Powiat Radomski, a. Okręg kielecki, *Dzieje Powszechnie*, 1861, nr 73, 28.12. sobota, s. 303.

wspominano o portretach kolejnych biskupów krakowskich i obrazach plafonowych przedstawiających sceny historyczne (Ujazdowski 1929: 79-80; Baliński, Lipiński 1843-1846: 386; Wiślicki 1859: 74-75; Sobieszczański 1852: 140-141; A. P., Korespondencja Kroniki...: 2; Niemcewicz 1858, 1859: wyd. 1, 24-25; wyd. 2, 21-22; Szymanowski, 1859: 60; Chotomski 1860: 178-179).

W pracach tych zamieszczano ryciny przedstawiające fasadę budowli (por. il. 52-56) (Ujazdowski, 1929: 2 rys. przed s. tyt.; Baliński, Lipiński, 1843-1846: 386; Sobieszczański 1849: 167; Wiślicki rys. po s. 68; Chądzyński 1856: rys. po s. 158; A. P., Korespondencja Kroniki...: 2; Szymanowski 1859: rys. 34). Jednocześnie zwracano uwagę na konieczność ochrony znajdujących się w gmachu zabytków, które (...) *godne są zachowania ich od zagłady, jeżeli nie przez odnowienie, to przynajmniej przez pozostawienie wiernych kopii w sztychu lub litografii. Ale do tego potrzeba miłośnika zamożnego z dobrymi chęciami, a jakże ich mała liczba u nas...* (Wiślicki 1850: 75; por. też A. P., Korespondencja Kroniki...: 1-2; Niemcewicz, *Podróże historyczne...*, 1858, 1859: wyd. 1, 24-25; wyd. 2: 21-22; Chotomski 1860: 178-179).

Wydawane publikacje przyczyniły się do docenienia wartości starożytnego gmachu i upowszechniły wiedzę o nim. Pod wpływem tych publikacji (...) *zabytki archeologiczne* poddano później pieczołowitej restauracji.

PIERWSZE DZIAŁANIA KONSERWATORSKIE

W 1. poł. XIX wieku nie prowadzono jeszcze świadomej restauracji pałacu. Jednak podczas ustalania zakresu remontów brano pod uwagę starożytny charakter budynku. Przykładem podobnego postępowania jest dyskusja nad projektem przebudowy wież (por. il. 52-54), jaką zamierzano przeprowadzić pod koniec lat 30. XIX wieku. Planowano nadbudowę wież wschodnich o jedną kondygnację, likwidację dotychczasowych hełmów na wieżach zachodnich (por. il. 52-54) i nakrycie ich płaskimi daskami (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 64-66). Dokonane przebudowy zmieniłyby gruntownie bryłę pałacu (por. il. 52-54). Po wstępnych konsultacjach uznano, że (...) *przeformowanie wież tych na sposób przez Rząd Gubernialny zaprojektowany, nieodpowiadałoby stylowi tak starożytnego gmachu, z którym nie zgadzają się ani okna nowej kondygnacji, ani też kształt dachów* (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 67). Dlatego też przerobiono wstępny projekt, aby projektowana kondygnacja była wzorowana na niższej już istniejącej, a naprawione hełmy wież zachodnich nawiązywały do dotychczas zachowanych (AGAD, KRSW, sygn. 6491: 67-71). Dopiero wtedy przeprowadzono restaurację wież, którą ukończono przed 1840 rokiem²⁰¹. Odstąpiono jednak od nadbudowy, a prace obejmowały jedynie (...) *wzmocnienie struktury i odnowienie (...) starożytnych wież.*

²⁰¹ Było to w 1838 r. – AGAD, KRSW, sygn. 6355, s. 29, poz. 5; AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 366, poz. 3 oraz s. 370-376.

A

B

Il. 49, Kielce, Brama Krakowska i ganki łączące pałac z kolegiatą i seminarium. A. Fotografia, lata 60. XIX wieku. Wg J.L. Adamczyk, *Wzgórze...*, s. 73, B. Obraz z poł. XIX wieku ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach. Wg *Skarby Kielc*, Kielce 1992, s. 27.

POZOSTAŁE BUDYNKI DAWNEGO ZESPOŁU PAŁACOWEGO

■ STAN BUDYNKÓW

Wynajmowanie poszczególnych budynków bez przeprowadzania bieżących remontów powodowało pogorszenie ich stanu (por. il. 11, 21)²⁰². Jeden z domów, który w połowie był zajmowany na mieszkania prywatne, a w połowie na kancelarię Ekonomii Kieleckiej był (...) *zdezelowany przez przeciąg czasu znaczny, że w niektórych miejscach mury same już się powywracały, w niektórych miejscach stoją, a podobnież tylko słupki stoją i tylko podmurowanie i to zdezelowane znajduje się tak, iż mieszkalne zabudowanie przez to zupełnie oszpecone zostało* (1825)²⁰³. Podobny był stan innych budynków zespołu, na co zwracali uwagę opisujący wnętrza²⁰⁴. Dlatego też starano się wykonywać drobne remonty²⁰⁵, ale były one ograniczone tylko do wymiany zniszczonych elementów²⁰⁶.

■ DAWNE STAJNIE BISKUPIE

Pierwszy remont tego zespołu przeprowadzono za władz austriackich, kiedy pełnił on jeszcze funkcje stajni (AGAD, KRSW, sygn. 2428: 80). Później ten zespół budynków, w którym ulokowano instytucje sądowe i więzienie ulegał największym przemianom. W 1827 roku przeprowadzono remont budynku Sądu Karzącego Sprawiedliwości²⁰⁷. U schyłku lat 30. pilna stała się potrzeba znacznej rozbudowy lokalu Sądu Kryminalnego i przeprowadzenie jego remontu (APwR, ZDP, sygn. 16722: 162-182). W planowanie prac remontowych i rozbudowę budynków były

²⁰² Przekształcenia zespołu w latach 1789-1864 były jedynie marginalnie poruszone w dotychczasowych pracach: J. Kuczyńskiego i J.L. Adamczyka, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 115-117, 121.

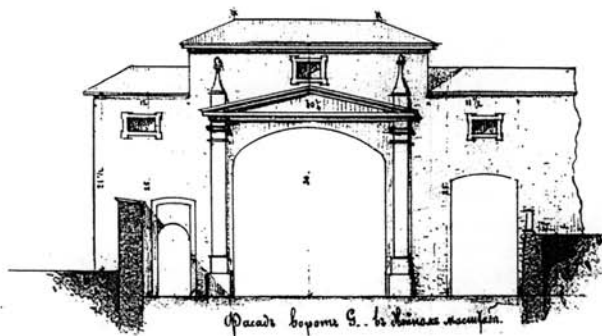
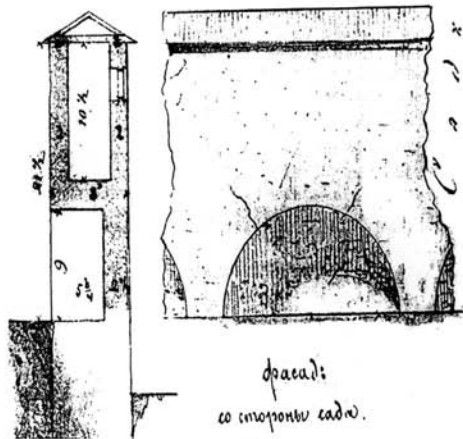
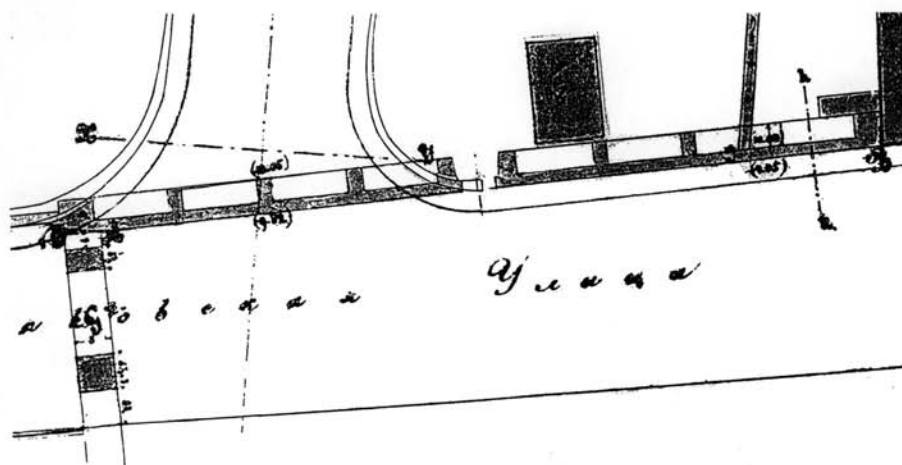
²⁰³ Był to tzw. dom nr 6 – APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 105-106; o opisie tego domu – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 136-143, o jego dzierżawie – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 196 oraz o potrzebie remontu wraz z wykazem prac APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 8-11 i o jego ogrodzeniu 133-148, 235.

²⁰⁴ Bardzo dokładny opis wszystkich zabudowań wg stanu z 2.10.1827 r. APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 123-176; por. też *Ibidem*, s. 248-250.

²⁰⁵ Były to naprawy pieców czy okien – np. APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 4-11. Por. też o opracowaniu entrepryzy na remont – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 1; o naprawie domu nr 5 – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 220. Por. też wymienione zestawienie kosztów różnych reparacji – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 42-47, 95-97.

²⁰⁶ Jeden z wcześniejszych anszlagów napraw APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 109-115; Przykładowo o remoncie budynku nr 5 dla wójta gminy, który na lazarety zajęto – APwR, ZDP, sygn. 16718, s. 149-160.

²⁰⁷ O drobnym remoncie w budynku nr 4 w 1825 r. – APwR, ZDP, sygn. 16715, s. 190; APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 69-71. Por. też o zamierzonych remontach pismo z 1827 r. – APwR, ZDP, sygn. 16716, s. 186, 195-196, 200 czy też o remontach na pomieszczenie Sądu Karzącego Sprawiedliwości – APwR, ZDP, sygn. 16717, s. 38; Por. o przyspieszeniu reparacji i zapłacie za bruk przy budynku Sądu Sprawiedliwości Karzącej – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 54-55, 59-63 oraz o remontach lokali dla Sądu Sprawiedliwości Karzącej – 1829, 1830, 1832, 1933 – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 29-44, 59-63, 86, 144-145 i o wysokości nakładów na remont tego budynku – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 144-154.

Il. 50, Kielce, ganki łączące pałac z kolegiatą i seminarium oraz Brama Krakowska, pomiar F. Kowalski, 1867 (AGAD, Zb. Kart., sygn. 313/16-7). Wg J.L. Adamczyk, *Wzgórze...*, s. 72-73.

Il. 51, Kielce, pałac, widok od południowego-zachodu wykonany w ramach akcji K. Stronczyńskiego. Wg K. Głowacki, *Zapiski kieleckie z dziennika podróży K. Stronczyńskiego*, Kielce 1978, rys. po s. 9.

zaangażowane najwyższe władze sądowe. One decydowały o zakresie wykonanych prac²⁰⁸. Jednak działania te opóźniały ciągle zmiany rozmieszczenia poszczególnych instytucji, co miało świadczyć o bezcelowości dokonywania remontów w dotychczasowych lokalach²⁰⁹. Jednocześnie starano się tak przemieszczać poszczególne instytucje, aby maksymalnie ograniczać wydatki, co wpływało na zakres remontów²¹⁰. W związku z planowaną rozbudową budynków sądowych sporządzono plan funkcjonalny potrzebnych pomieszczeń, który był podstawą do opracowania projektu architektonicznego (APwR, ZDP, sygn. 16722: 27, 32 – por. il. 11-12, 21).

Dawne stajnie oznaczone numerem 3 przeznaczono na więzienie, które powstało w związku z ulokowaniem w budynku nr 4 Sądu Kryminalnego (por. il. 11)²¹¹.

²⁰⁸ Np. pismo prezesa Sądu Karzącej Sprawiedliwości o zakresie potrzebnej restauracji lokali – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 114-124. Por. też o zakresie remontu i dzierżawie budynków – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 185-195.

²⁰⁹ Por. np. o projektowanych zmianach w 1836-1837 r. – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 197-198, 217 i o zaniechaniu rozbudowy domu przez Sąd Sprawiedliwości zajmowanego z powodu zmiany jego przeznaczenia – Ibidem, s. 270-271.

²¹⁰ Por. APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 1-17. Doprowadziło to do rozbudowy budynków Sądu, gdyż rozwiązanie to w rezultacie okazało się najtańsze.

²¹¹ APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 21; Por. wykaz kosztów remontu domu rządowego nr 4 oraz przebudowy stajen na izby biurowe celem rozprzestrzenienia lokalu biurowego – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 87-92, 147-149, 152-154; Por. też o różnych przeszkodach w dokonaniu reparacji Sądu Kryminalnego – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 82-83 i o potrzebach na ten cel – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 124-126.

Budynek ten (nr 4) musiał zostać zupełnie przebudowanym i rozbudowanym²¹². Pierwszy projekt adaptacji dawnych stajni biskupich na więzienie pochodzi z 1833 roku (il. 41)²¹³. O przebiegu prac świadczą zachowane źródła pisane²¹⁴ i kolejne projekty rozbudowy (il. 40 i 12, 16, 42-45)²¹⁵.

Pomieszczenia zajmowane przez sądy i więzienie były praktycznie ciągle poddawane remontom i rozbudowom²¹⁶.

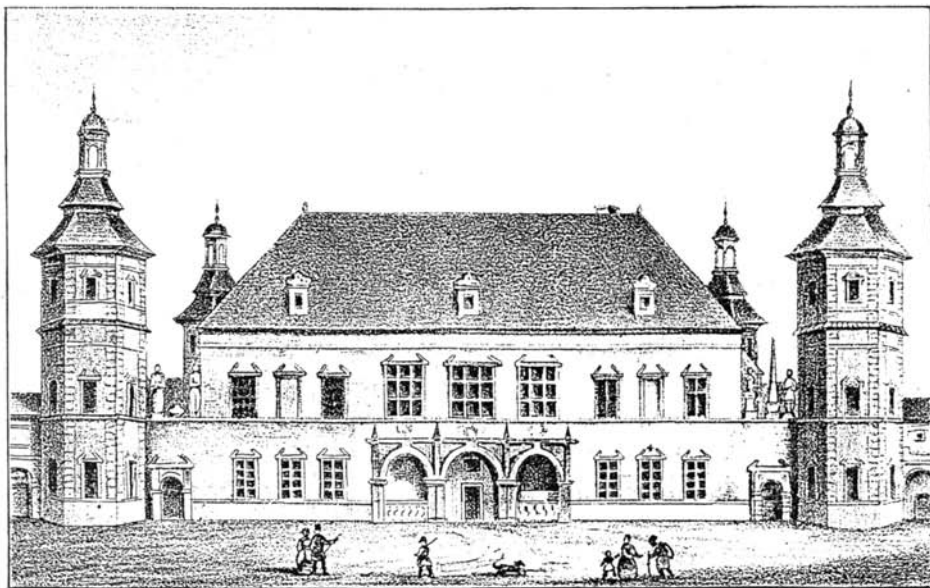
²¹² Przykładowo – o jego rozprzestrzenieniu i wykonaniu projektu rozbudowy wraz z połączeniem z sąsiednią zabudową wraz z opisem prac – APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 319-324. O reparacji ogrodzenia, bramy – Ibidem, s. 365-367 oraz APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 45-47, 144-147; APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 112-115. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac: Na entreprzyę restauracji domu pogórniczego nr 4 za zamkiem położonego – 31.10.1833, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1833, nr 46, 17.11., s. 778-779; Na entreprzyę restauracji domu pogórniczego nr 4 za zamkiem położonego – 31.10.1833, Dodatek I do 47 nr „Dziennika Urzędowego Województwa Krakowskiego”, 1833, 24.11. s. 798-799; Na entreprzyę wystawienia nowych sztachet i bramy w domu pogórnicznym nr 4 – 14./26.05.1840, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1840, nr 23, 26.05./7.VI., s. 322-323; Na entreprzyę wystawienia nowych sztachet i bramy w domu pogórnicznym nr 4 – 24.06./6.07.1840, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1840, nr 28, 30.06./12.07., s. 385.

²¹³ Projekt przebudowy budynku nr 4 wykonany przez M. Strzemiecznego, APwR, ZDP, sygn. 3268, s. nlb. – il. 41; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W.

²¹⁴ Por. dane o więzieniu i jego zamierzonym remoncie – APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 164-182; O stanie lokali więziennych – APwR, ZDP, sygn. 16723, s. 234-237; O zapłacie za dokonana naprawę domu nr 5 w 1842 r. – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 78-79.

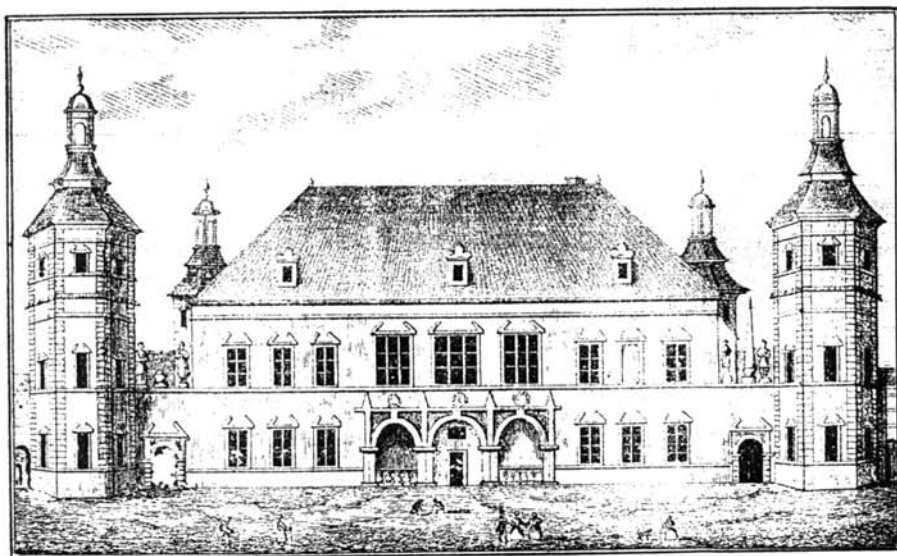
²¹⁵ Są to np. projekt z 1837 r., K. Meyzer, APwR, ZDP, sygn. 3269, s. nlb.; projekt rozbudowy z ok. 1840, L. Konkowski – AGAD, Zb. Kart. sygn. 505-7/22-16; plan, A. Borkowski, 1859, AGAD, Zb. Kart. sygn. 500/23-16, ark. 1-6; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., 86-87. Por. też przykładowe ogłoszenia o przetargach na przeprowadzenie prac: Na urządzenie sali roboczej przy więzieniu kieleckim – 10.05.1833, Dodatek II do nr 19 „Dziennika Urzędowego Województwa Krakowskiego”, 1833, 12.05.1833, s. 256-257; Na urządzenie sali przy więzieniu kieleckim – 15.06.1833, Dodatek I do nr 25 „Dziennika Urzędowego Województwa Krakowskiego”, 1833, 23.06., s. 362; Na sprawienie krat żelaznych do zaopatrzenia okien w więzieniu kieleckim – 7.01.1834, „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego”, 1834, nr 3, 19.01., s. 18-19; Na dostawę materiałów do reparacji więzienia kryminalnego kieleckiego – 24.01./5.02.1840, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1840, nr 9, 18.02./1.03., s. 119.

²¹⁶ Np. o remoncie domu nr 5 – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 161-164; o remoncie domu nr 6 po opuszczeniu go przez lazaret – 1833 r. – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 168-171; Protokół odbiorczy restauracji domu nr 6 w 1833 – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 112-113; Protokół reparacji domu nr 5 – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 118-119; O pokryciu dachem budynku nr 4 – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 174-177, 184-192; o rozprzestrzenieniu lokalu sądowego w 1833 i 1834 – APwR, ZDP, sygn. 16719, s. 200-211, 240-242, APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 11; o odbiorze restauracji domu nr 4 – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 9; o dalszych remontach domu nr 4 – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 46-55; O rozpoczęcie prac w lokalu Sądu Kryminalnego – APwR, ZDP, sygn. 16720, s. 20; Kontrakt jego restauracji – APwR, ZDP, sygn. 16720,

Zamek Biskupów w Kielcach.

A.

Zamek Biskupów w Kielcach.

B.

Il. 52, Kielce, pałac, fasada, najstarsze publikowane widoki. A. Wg F.M. Sobieszcański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych*, Warszawa 1849, t. II, rys. po s. 166; B. Wg J.M. Wiślicki, *Opis Królestwa polskiego pod względem...*, Warszawa 1850, t. 2, rys. po s. 68;

Il. 53, Kielce, pałac fasada, najstarsze publikowane widoki. A. wg F.M. Sobieszczański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych*, Warszawa 1849, t. II, rys. po s. 116; B. Wg J.M. Wiślicki, *Opis Królestwa polskiego pod względem...*, Warszawa 1850. t. t po s. 68.

Il. 54, Kielce, pałac, fasada widok wg stanu do lat 60. XIX wieku, który był wielokrotnie publikowany w wielu późniejszych wydawnictwach. Wg. F.M. Sobieszczański. *Zamek biskupów krakowskich w Kielcach.*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 2, 1860, nr 47 s. 437.

Zachowały się projekty przebudowy tych budynków na Sąd Poprawczy i więzienie oraz ich analiza²¹⁷.

POZOSTAŁE BUDYNKI

W omawianym okresie przeprowadzano szereg innych remontów, które obejmowały pozostałe wynajmowane budynki²¹⁸. Wykonywano je na podstawie kosztorysów. Nigdy nie sporządzano projektów architektonicznych (por. rozdział omawiający przeznaczenie funkcjonalne tych budynków).

W związku z ulokowaniem Magazynu Solnego w budynkach dawnego Browaru (il. 11-12, 15) gruntownie wyremontowano te pomieszczenia (APwR, ZDP, sygn. 16725: 225-230, 250-253). Przekształcenie funkcji tego budynku spowodowało zmianę przeznaczenia kilku innych (dom naczelnika powiatu i jego biura, kasy powiatowej i skrzydła pałacowego), które także należało wcześniej wyremontować. Nieco wcześniej przeprowadzano szereg napraw w domu, w którym mieszkał naczelnik Powiatu Kieleckiego i mieściło się biuro powiatu (APwR, ZDP, 1843, sygn. 16724: 182).

W 1847 roku naczelnik Powiatu Kieleckiego Tomasz Zieliński przejął budynek nr 6 (il. 46-47) i przebudował go w romantyczną rezydencję i lokum zbiorów sztuki (il. 48)²¹⁹. Wcześniej sporządzono pomiary domu i placu (il. 46-47)²²⁰ oraz precyzyjny opis przejmowanego budynku, który dokładnie opisywał jego architekturę, stan, a także specyfikację drzew rosnących w ogrodzie. Sporządzono też wykaz obowiązkowych podatków i składek opłacanych z tej posesji (APwR, ZDP, sygn. 16726: 291-334). Wykonane opisy i plany pozwalają na dokonanie dokładnego odtworzenia programu funkcjonalnego i wyglądu budynku nr 6 w chwili przejęcia go przez Tomasza Zielińskiego. Przebudowę budynku

s. 142-143; Wykaz kosztów reparacji budynku nr 4 – APwR, ZDP, sygn. 16721, s. 94; O zarządzaniu tym domem – APwR, ZDP, sygn. 16722, s. 184-207 i o kierunkach rozbudowy – Ibidem, s. 234-263; O reparacji domu nr 2 w 1843 r. – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 163-168, 219-227 i przedstawienie protokołu odbiorczego restauracji – APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 28-29; O remoncie muru między więzieniem, a Sądem Kryminalnym w 1844 r. – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 241-245 oraz APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 18-24, 140-142.

²¹⁷ Analiza sporządzonych w 1838 r. projektów – AGAD, KRSW, sygn. 6490, s. 71b-72. Podkreślano w nich niefunkcjonalność przebudowy niezgodnej ze stosowanymi wówczas nowoczesnymi zasadami urządzania więzień oraz bardzo wysokie koszty prac, które wystarczyłyby na budowę nowego nowoczesnego gmachu.

²¹⁸ Przykładowo – naprawa domu nr 5 w 1843 r. – APwR, ZDP, sygn. 16724, s. 154-160.

²¹⁹ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 302-305; APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 92-95, 98-109, 128, 146-149, 227-228, 233-4; APwR, ZDP, sygn. 16727, s. 114, 274-278. Wcześniej także prowadzono niewielkie remonty tego domu – np. rozebranie kawałka muru w ogrodzie – APwR, ZDP, sygn. 7180, s. 111-112.

²²⁰ APwR, ZDP, sygn. 16725, s. 306; Plan posesji – APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 233-234 – il. 46-47-132; J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P W, il. 90.

prowadzono stopniowo. Podczas jej trwania wybuchały konflikty na skutek naruszenia praw sąsiadujących posesji²²¹.

Wtedy też remontowano zabudowania kanonii kolegiackich, które leżały w sąsiedztwie zespołu pałacowego²²². Ważną zmianą otoczenia było rozebranie bramy krakowskiej znajdującej się na południowy-wschód od pałacu (il. 49)²²³. Planowaną rozbiórkę motywowano (...) *odtworzeniem widoku dla rozszerzenia wjazdu pryncypalnej do miasta ulicy*. Ostatecznie przeprowadzono restaurację bramy, co było tańsze od rozbiórki (il. 49)²²⁴. Uważano natomiast, że należy rozebrać fragment muru, z kościoła do ganków, usytuowanego na terenie placu przykościelnego (il. 50) (AGAD, KRSW, sygn. 2430: 219-220). Restaurację bramy zakończono w 1839 roku (AGAD, KRSW, sygn. 2431, s. 270-272; por. AGAD, KRSW, sygn. 2433: 50-52). Powtórne prace przeprowadzono 20 lat później²²⁵. W 1854 roku planowano dokonanie zewnętrznej reparacji ganków zamkowych (il. 50) (AGAD, KRSW, sygn. 2438: 109)²²⁶. Dokładnie wyjaśniono, do kogo należą ich poszczególne części oraz określono stan poszczególnych części budowli²²⁷. Mimo tych remontów bramę krakowską i ganki rozebrano w 2. poł. lat 60. XIX wieku²²⁸.

DROBNE PRACE

Obok prac remontowych przeprowadzano szereg działań mających na celu utrzymanie zabudowy w najlepszym stanie i porządku. Była to naprawa i budowa ogrodzeń i np. wycinanie niepotrzebnych drzew, które (...) *ocieniają skład prowiantu (...) dotykając do samej ściany magazynu i nie dopuszczają słońca* (APwR,

²²¹ Np. doniesienie, że wzniesiony w 1850 r. mur posesji zajął część ogrodu spacerowego i zasłonił okna Magazynu Solnego – APwR, ZDP, sygn. 16726, s. 251-252 i obalenie zarzutów – Ibidem, s. 253-256.

²²² Z szeregu podobnych prac można przykładowo wymienić wzniesienie nowych budynków na terenie kanonii Scholasteria w 1825 r. – AGAD, KRSW, 2425, s. 469-471.

²²³ Decyzje o rozbiórce podjęto w 1836 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2430, s. 173-174. Por. też ogłoszenie o przetargu na przeprowadzenie prac: Na rozebranie Bramy Krakowskiej – 8./20.04.1837, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1837, nr 18, 18./30.04., s. 255; Na rozebranie Bramy Krakowskiej – 8./20.04.1837, „Dziennik Urzędowy Guberni Krakowskiej”, 1837, nr 19, 25.04./8.05., s. 270. Jednak wtedy nie przeprowadzono rozbiórki bramy.

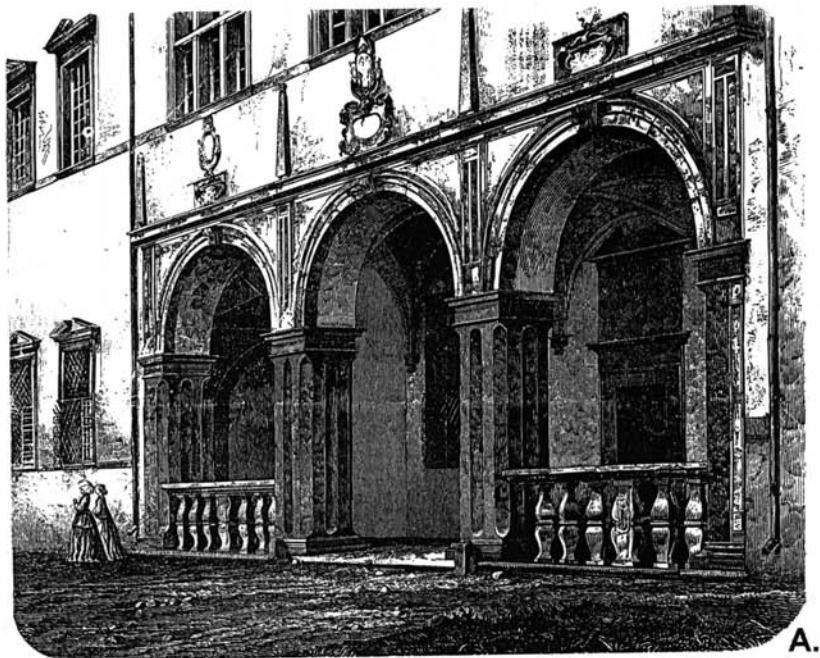
²²⁴ Było to w 1837 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2430, s. 219-221; AGAD, KRSW, sygn. 2431, s. 14, 35, 38. Wtedy sporządzono opis bramy – Ibidem, s. 37.

²²⁵ W 1860 r. stwierdzono, że (...) *starożytna brama wjazdowa (...) zastępuje na reparaację* – AGAD, KRSW, sygn. 2439, s. 299-301. Prace zakończono w 1862 r. – AGAD, KRSW, sygn. 2440, s. 9-11 – także protokoły odbiorcze wykonanych prac.

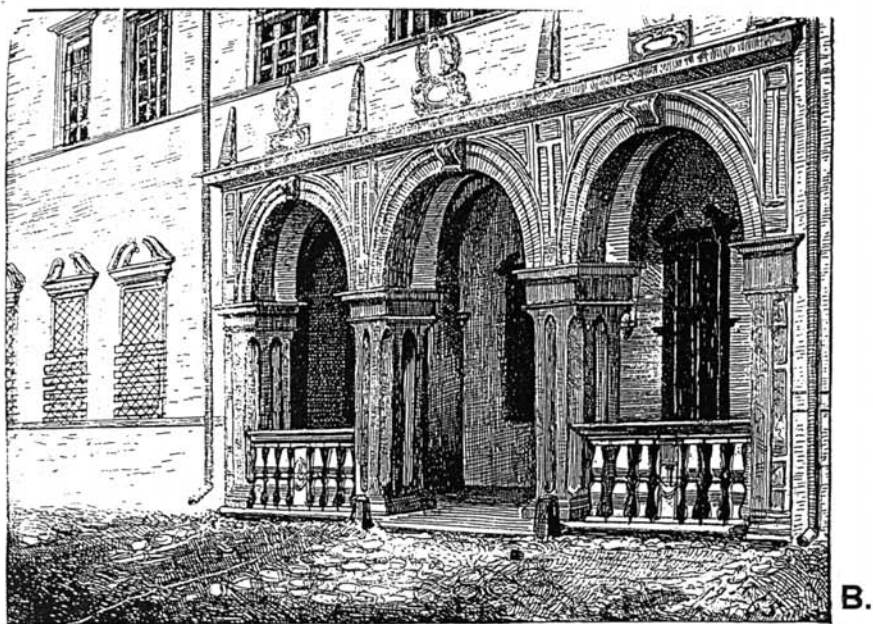
²²⁶ AGAD, KRSW, sygn. 2438, s. 109.

²²⁷ Ganki podzielono na trzy części, z których każdą miał się zajmować inny właściciel – AGAD, KRSW, sygn. 2438, s. 291. Por. też. AGAD, KRSW, sygn. 2439, s. 37.

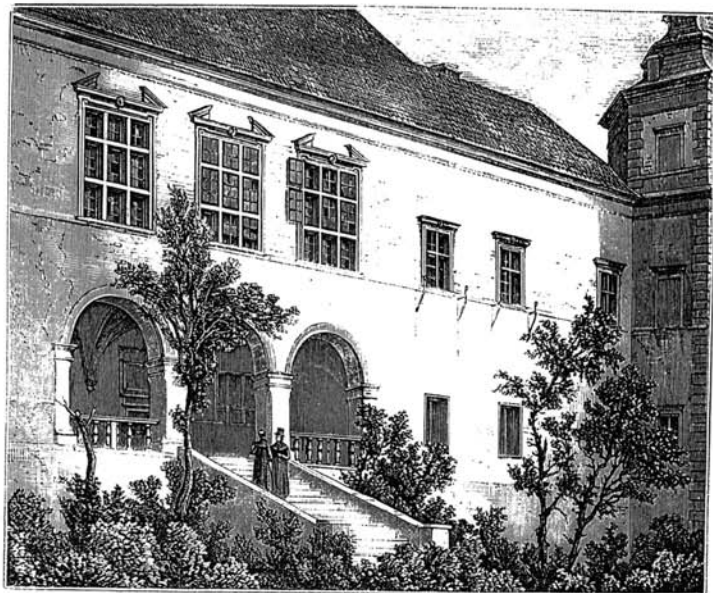
²²⁸ Zachował się pomiar ganków i Bramy Krakowskiej oraz por. J. Lewicki, *Pałac biskupi...*, mpis w zbiorach Biblioteki Wydziału Architektury P. W., O bramie i gankach pisał J.L. Adamczyk, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 69-74, 116-117, 121.

POSTYK MARMUROWY TEGO PAŁACU.

Il. 55, Kielce, pałac, loggia wschodnia wg stanu do lat 60. XIX wieku A. wg „Tygodnik Ilustrowany”, T. XVI, 1867, nr 425, s. 233; B. Wg Zamek kielecki „Kłosa”, T. II 1866, nr 33, s. 388.

A.

Kielce: Wejście do zamku od strony ogrodu.

B.

GŁÓWNA BRAMA ZAMKU KIELECKIEGO.

Il. 56, Kielce, pałac, jedyne widoki wg stanu do lat 60. XIX wieku. A. Elewacja ogrodowa, część południowa, wg „Kłosa”, T. XII, 1871, nr 332, s. 292; B. Widok fragmentu dziedzińca północnego w kierunku fasady, wg „Kłosa”, T. II 1866, nr 33, s. 338.

ZDP, 1851 r. sygn. 16726: 275 i 277-280). W 1836 roku *za zamkiem* na placu przed zabudowaniami więziennymi urządzono studnię²²⁹, która służyła ludności i była rezerwą w razie pożaru.

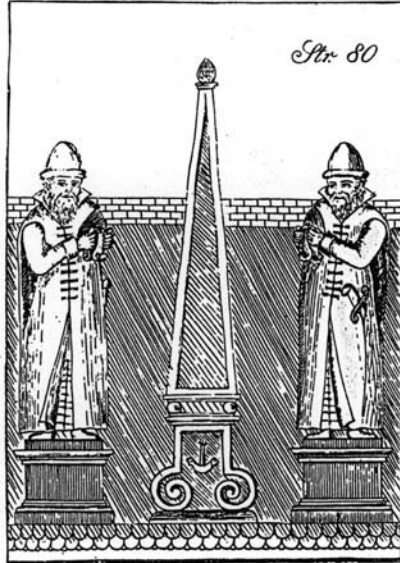
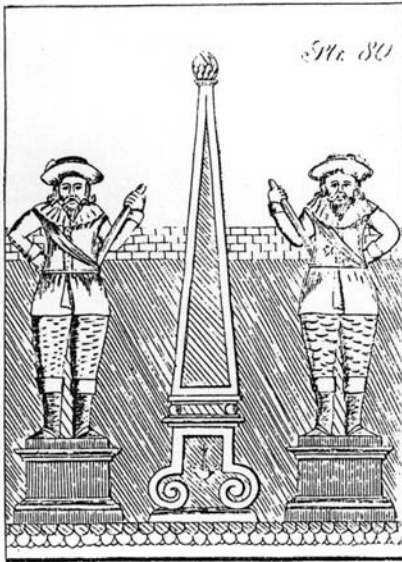
PODSUMOWANIE

Przeprowadzone remonty ograniczono do minimum. Wszystkie prace prowadzono bez wcześniejszego długofalowego planu restauracji całego założenia. Remontowano tylko niewielkie części gmachu. O zakresie remontów decydowały przyznane fundusze, które pochodziły z różnych źródeł. Działania podejmowano na podstawie kosztorysów i zazwyczaj nie wykonywano projektów architektonicznych. Świadczy to o utylitarnym traktowaniu remontowanej architektury i upadku jej funkcji reprezentacyjnej. Przyczyniało się to do stopniowego zacierania jednolitości kompozycyjnej i architektonicznej zewnętrznej architektury i wystroju wewnątrz. Jest to dowodem destrukcji założenia, którą przyspieszały chaotycznie wykonywane naprawy i remonty.

W okresie tym nie prowadzono jeszcze większych działań restauratorskich. Jedynym zabiegiem, jaki można zaliczyć do świadomej restauracji budowli, był wykonany remont elewacji pałacu i uporządkowanie jego otoczenia. Jednocześnie popularyzowano wiedzę o zabytku, a planując jego remonty zwracano uwagę na *starożytny* charakter budowli i zachowanie elementów, które uważano za cenne.

Jakub Lewicki

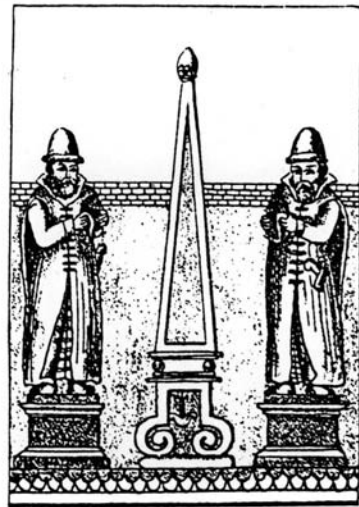
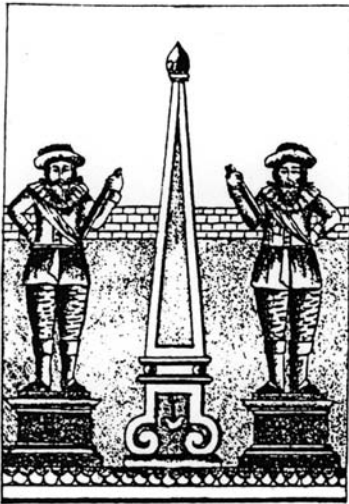
²²⁹ AGAD, KRSW, sygn. 2430, s. 182-185. Por. też AGAD, KRSW, sygn. 2431, s. 273-275, 283-284 i AGAD, KRSW, sygn. 2432, s. 340-341, 348-355.

A.

Traktat z Szwecyą r. 1620.

Traktat z Moskwą r. 1634.

B.

Il. 57. Kielce, pałac, posągi posłów szwedzkich i moskiewskich ustawione na fasadzie. A. wg T. Ujazdowski, Opis historyczni-statystyczny miasta Kielce, „Pamiętnik sandomierski” T. 1, 1829, rys. przed stroną tytułową; B. wg *Pamiętnik Kielecki*, 1901.

THE PALACE OF THE CRACOW BISHOPS IN KIELCE.
TRANSFORMATION OF THE COMPLEX IN 1795-1864.

Renovation of the Palace of the Cracow Bishops in Kielce in the years 1795-1864 were limited to a minimum. There were no long-term plans for the restoration and only small sections of the building were remodeled. The scope of the renovation was determined by donations from various sources. Cost calculation was the basis for the actions and no architectural plans were involved, which indicates a practical attitude towards the remodeled buildings and the decline of their aesthetic function. The progressive disintegration of the original design, evident in the condition of the Palace's exterior and its interiors, was further accelerated by random maintenance and refurbishment attempts.

No major restoration project was introduced at that time. The only work we can consider a conscious effort of the kind was the renovation of the palace's façade and the clearing up of its surroundings. Simultaneously, information about the building's character and its historic significance was being popularized, and whenever renovation plans were being made, architectural details regarded as precious were taken into consideration.

Jakub Lewicki